

Hermann Hesse.
Der Steppenwolf.
Suhrkamp Taschenbuch Nr. 84.

Герман Гесэ

СТЭПАВЫ ВОЎК

*Пераклаў з нямецкай мовы
Васіль Сёмуха*

Прадмова выдаўца

У гэтай кнізе сабраны пазасталыя запісы таго чалавека, якога мы, скарыстаўшыся выразам, які ён сам шмат разоў ужываў, назвалі «Стэпавым ваўком». Ці патрэбна ягонаму рукапісу нейкая ўступная прадмова, не бяруся вырашаць; у мяне ж, прынамсі, паў стала ахвота дадаць да старонак Стэпавага ваўка некалькі сваіх, на якіх я паспрабую падаць свае ўспаміны пра яго. Я ведаю з ягонай гісторыі вельмі ж няшмат, і ў прыватнасці ўсё яго мінулае і паходжанне мне так і засталіся ў неведзі. Але склалася моцнае і, пра што я насуперак усяму мушу сказаць, прыемнае ўражанне пра яго асобу.

Стэпаваму ваўку было пад пяцьдзесят, калі ён некалькі гадоў таму назад, шукаючы мэбліванага пакоя, зайшоў у дом да маёй цёткі. Ён зняў мансарду пад дахам і сумежную з ёю невялікую спальню і праз некалькі дзён вярнуўся з двума чамаданамі і вялікай скрыніяй кніг і прабыў у нас месяцаў дзесяць-дзесяць. Жыў ён вельмі ціха і замкнёна, і калі б нашыя спальні не былі побач, з чаго і вынікалі часам выпадковыя сустрэчы на лесвіцы і ў калідоры, мы, бадай што, так і не пазнаёміліся б, бо ён не быў кампанейскі, ён быў, што надта нязвыкла мне, настолькі сам у сабе, што і праўда ж меў рацью, калі часам называў сябе Стэпавым ваўком, варожым, дзікім, але ж тым часам і сарамяжлівым, нават вельмі сарамяжлівай істотай з зусім іншага свету, чым мой. Да якой глыбокай самоты ён прызвычаўся праз свае схільнасці і жыщёвую долю і наколькі свядома прымаў у сваёй адзіноце наканаваны яму лёс, праз гэта я даведаўся пазней толькі з падаваных ніжэй запісаў, што засталіся пасля яго; але яшчэ і раней з тых мімалётных сустрэчаў і гутарак я больш-менш уведаў яго і лічу, што вобраз, які паўстае перад мною з ягоных запісаў, увогуле адпавядае той цъмянай і, вядома ж, з пэўнымі прагаламі замалёўцы, якая склалася ў мяне дзякуючы нашаму асабістаму знаёмству. Чыста выпадкова я быў прытым, калі Стэпавы воўк упершыню пераступіў парог нашага дома і зняў жытло ў маёй цёткі. Ён прыйшоў аполнудні, на стале яшчэ стаялі талеркі ад абеду, а ў мяне яшчэ было паўгадзіны да адыху ў кантору. Я не забыў дзіўнага і вельмі дваістага ўражання, якое ён зрабіў на мяне з першага позірку. Ён увайшоў праз зашклёныя дзвёры, спярша пазваніўшы, і ў прыцененых сенях цётка спыталася ў яго, што чалавека прывяло. А ён, Стэпавы воўк, закінуў вострую, кораткую стрыжаную галаву, прынюхаўся, нервова паводзячы носам, як бы абмацаўчы паветра вакол сябе і пакуль што не адказваючы і не называючы свайго імя, сказаў:

-- О, тут прыемна пахне.

Ён усміхнуўся, і мая добрая цётачка таксама ўсміхнулася, а мне гэтыя слова здаліся даволі смешнымі, і я адчуў да яго нейкую непрыязь.

-- Ну так, -- сказаў ён, -- я прыйшоў наконт пакоя, які вы здаяце.

Ужо толькі калі мы троє пады маліся па лесвіцы ў мансарду, мне ўдалося лепш прыгледзецца да гэтага чалавека. Ён быў невысокі, але паставаю і паходкаю ўдаваў даволі рослага, быў у модным і добра аблеглым зімовым паліто, і наогул апрануты прыстойна, але крыху нядбала, гладка паголены, зусім кароткія валасы праблісквалі сівізнай. Спачатку паходка ягоная мне не спадабалася, у ёй было нешта натужлівае і нерашучае, што ніяк не пасавала ні да вострага, энергічнага профілю, ні да тону і тэмпераменту ягонай гаворкі.

Толькі пазней я заўважыў і даведаўся, што ён хворы і хадзіць яму цяжка. З нейкай своеасаблівай усмешкай, якая ужо тады была мне непрыемная, ён аглядаў лесвіцу, сцены, вокны, і старыя высокія шафы на лесвічнай пляцоўцы, усё гэта яму нібыта і падабалася, і разам з тым выглядала смешным. І ўвогуле ўвесь гэты чалавек рабіў уражанне, няянакш ён прыйшоў з іншага свету, з нейкіх там заморскіх краёў, і таму ўсё тут яму прыгожае, але крыху пацешнае. Трымаўся ён, што праўда тое праўда, ветліва, нават прыязна, адразу і без

нічога-ніякага пахваліў дом, пакой, плату за жытло, сняданак і іншае, і ўсё-такі ад яго павяла нечым не нашым, нечым, як мне тады падалося, нядобрым і варожым.

Ён зняў пакой, а заадно і спальню, спытаўся пра ацяпленне, ваду, паслугі і правілы распарадку, уважліва і міла, з усім згадзіўся, адразу прапанаваў задатак, і ўсё ж здавалася, што не дужа ён ва ўсё гэта ўлягае, што ён сам сабе смешны ў сваёй ролі на поўным сур'езе яе не прымае, што яму нязвыкла здымаш пакой і гаварыць з людзьмі па-німецку, бо, па сутнасці, унутрана ён заняты нечым зусім іншым. Прыкладна вось такое было маё першае ўражанне, і такім неспрыяльным для яго яно і засталося б, калі б тут не ўтачыліся ўпоперак і не паправілі яго некаторыя дробныя рысачкі. Перш за ўсё твар новага жыльца, які мне з самага пачатку спадабаўся; хай сабе і было ў ягоных вачах нешта дзіўнае, твар мне прыглянуўся, бо-такі гэта быў твар, можа, крыху незвычайны і тужлівы, але жывы, вельмі асэнсаваны, строга вылеплены і адухоўлены. Спаблажыла мяне і тое, што ў ягонай ветлівасці і прыязнасці, хоць яны, відаць, і каштавалі яму пэўнай намогі, не было нізвання пыхі, наадварот, у іх было нешта амаль кранальнае, нешта падобнае на неабольнасць; толькі пазней я знайшоў гэтаму тлумачэнне, што мяне адразу да яго крыху наблізіла.

Яшчэ да таго як закончыліся агледзіны пакояў і астатнія перамовы, закончыўся мой перапынак на абед, і я мусіў вяртацца на службу. Я адкланяўся і пакінуў яго з цёткай. Увечары, калі я вярнуўся, яна сказала мне, што здала яму жытло і днімі ён перабярэцца, але прасіў не рэгістраваць яго ў паліцыі, бо ён, як што нездаровы, не пераносіць ніякіх фармальнасцяў, цягніны па канцылярыях і так далей. Добра памятаю, як мяне гэта тады азадачыла і як я парайці цётцы не згаджацца на такую ўмову. Якраз страх перад паліцыяй у спалучэнні з усім нязвычынм і чужкым у вобразе нашага наведніка здаліся падазроны. Я сказаў цётцы, што, маючи нейкую прычыннасць з зусім незнайым чалавекам, анік нельга патураць яму ў такім наогул дзіўным жаданні, выкананне якога можа пры пэўнай прыгодзе пацягнуць за сабою вельмі непрыемныя для яе, цёткі, наступствы. Але тут выявілася, што цётка ўжо падрадзілася выкананаць ягоную ўмову і што яна наогул ужо зачараваная і ўпакораная абаяльнасцю незнаймага, яна ж ніколі не пускала кватарантай, калі не бачыла сабе магчымасці хоць якога людзкага, прыязнага, клапатліва-сваяцкага, дакладней нават -- мацярынскага стаўлення да іх, чым многія ранейшыя жыльцы ахвотна і шчодра карысталіся. Так і атрымалася, што на першых тыднях я знаходзіў у новым жыльцы ўсялякія недахопы і пахібы, а цётка кожнага разу горача за яго заступалася.

Як што гэтая гісторыя з ухіленнем ад рэгістрацыі ў паліцыі мне не ўпадабалася, я хацеў, прынамсі, даведацца, што цётка высветліла пра незнаймага, пра яго паходжанне і намеры. А яна ўжо сёе-тое і высветліла, хоць пасля майго абедняга перапынку ён затрымаўся ў яе зусім ненадоўга. Ён сказаў, што збіраецца перамусіць у нашым горадзе некалькі месяцаў, пакарыстацца тутэйшымі бібліятэкамі і агледзець старажытнасці. Цётцы, вядома, не дужа пасаваў такі кароткі тэрмін, але сам жылец яўна прыглянуўся ёй, нягледзячы на яго даволі-такі дзіўнае з'яўленне. Карапей, пакоі былі здадзены. А мае пярэчанні залішніліся.

-- А чаго гэта ён сказаў, што тут прыемна пахне? -- спытаў я.

Тады цётка мая, у якое часам бывалі досьцікі удалыя здагадкі, сказала:

-- А я гэта добра ведаю. У нас тут пахне чысцінёй, ахайнансцю і парадкам, ну і ўтульным, прыстойным жыццём, дзіва што гэта яму спадабалася. Бадай, ён не прывык да такога і мае ў гэтым сваю патрэбу.

Што ж, падумаў я, вельмі нават магчымы.

-- Аднак, -- сказаў я, -- калі ён не прывык да ўпараткованага і прыстойнага жыцця, дык што ж гэта будзе? Што ты рабіцьмеш, калі ён неахайны і ўсё тут сплюгавіць і вяртацьмецца наччу п'яны?

-- А гэта пабачым, -- сказала яна і засмяялася, і я адчапіўся.

Мае страхі і праўда ж былі пустыя. Хоць кватарант зусім не вёў упараткованага і размеранага жыцця, ён не накідаў нам лішняга клопату і не нарабіў ніякай пашкоды, мы і дагэтуль любім успамінаць яго. Але ўнутрана, псіхалагічна, абаім нам, цётцы і мне, чалавек

усё-такі вой як замінаў і быў вой які яшчэ лішні, і, калі казаць шчыра, я ад яго яшчэ да канца так і не вызваліўся. Часам ноччу ён сніцца мне, і я адчуваю, што ён, што нават сам факт існавання такога чалавека, па сутнасці, мне ўпоперак і трывожыць мяне, хоць я яго, недзе кажучы, приста-такі палюбіў.

Праз два дні фурман прывёз рэчы кватаранта, якога звалі Гары Галер. Вельмі прыгожы скураны чамадан прыемна ўразіў мяне, а вялікі пляскаты куфар указваў на ранейшыя далёкія падарожжы, -- прынамсі, ён быў аблеплены пажаўцелымі ярлыкамі гатэляў і транспартных агенцтваў розных краін, нават заморскіх.

Потым з'явіўся і ён сам, і пачаўся той перыяд, калі я спакваля пачаў спазнаваць гэтага незвычайнага чалавека. Спярша я нічога дзеля гэтага не рабіў. Хоць Галер зацікаў мяне, як толькі я ўбачыў яго, першыя некалькі тыдняў я не зрабіў ніводнага кроку, каб сустрэцца з ім альбо пагутарыць. Але, мушу прызнацца, з самага спачатку крыху за ім назіраў, нават, калі яго не было дома, заходзіў у ягонае прыхілле і наогул трошкі падвіжкоўваў за ім з простай цікаўнасці.

Пра знешні выгляд Стэпавага ваўка я ўжо сёе-тое сказаў. Ён несумненна і з першага позірку рабіў уражанне чалавека значнага, рэдкага, неабыквітнага адоранага, твар яго быў адухоўлены, а вельмі тонкая і рухавая гульня яго рысаў выдавала цікаве, незвычайна пышчотнае душэўнае жыццё. Калі ён, што здаралася не заўсёды, выходзіў у гутарцы з рамак умоўнасцяў і, нібыта вырваўшыся са сваёй адчу жанаасці, казаў што-небудзь асабіста ад сябе і сваім словамі, нам заставалася толькі без адкладу падпрацавацца яму, ён думаў больш за іншых і ў духодных пытаннях валодаў тою амаль халоднай дзелавітасцю, той дакладна прадуманай упэўненасцю, што ўласціва толькі людзям сапраўды адухоўленым, без ніякага славалюбства, без прэтэнзій на яркасць у пераконванні іншых альбо ў сваёй слушнасці.

Узгадаю адно такое з яго апошніх выказванняў, зрешты, нават не тое, каб выказванне, бо гэта быў толькі кінуты ім лёткі позірк. У актавай зале ўніверсітэта меўся выступіць з дакладам адзін вядомы філософ і гісторык культуры, чалавек з еўрапейскім іменем, і мене ўдалося ўгаварыць Стэпавага ваўка, які спачатку энергічна аднекваўся, паслушаць той даклад. Мы пайшли разам і ў зале сядзелі побач. Падняўшыся на кафедру і пачаўшы лекцыю, прафесар сваім франтаватым і мітуслівым выглядам расчараўваў многіх слухачоў, якія спадзяваліся ўбачыць тут мала ці не прарока. Калі ён дзеля разгону сказаў некалькі ласкавых слоў у адрас слухачоў і падзякаваў аўдыторыі за аншлаг, Стэпавы воўк кінуў на мяне кароткі позірк, чым выказаў свой скепсіс што да гэтых слоў і наогул да прамоўцы з ягонай прамовай, -- о, гэта быў незабытны і жахлівы зірк, пра сэнс якога можна напісаць цэлую кнігу! Што гэтым ён не толькі крытыкаваў канкрэтнага прамоўцу, знішчаючы славутага чалавека сваёй забойчай, хай сабе і мяккай іроніяй, -- і не казаць менем, гэта дробязь. Сваёй яснасцю ён прасвечваў не толькі асобу мітуслівага прамоўцы, не толькі пайсталы момант сітуацыі, спадзяні і настрой публікі, крыху прэтэнцыёзны загаловак абвешчанай лекцыі -- не ж, позірк Стэпавага ваўка пранізваў уесь наш час, усю мітусню, уесь кар'ерызм, усю марнасць, усю напыжанасць павярхойнай, надуманай духодунасці -- ай, што тут казаць, ягоны позірк сягаў глыбей, быў скіраваны нашмат далей, чым толькі на пахібы нашага часу, нашай духодунасці, нашай культуры. Ён цаляў у сэрца ўсяго чалавецтва, за ўсяго адну-адненькую секунду ён ярка высветліў сумненні мысляра, можа нават мудраца, у годнасці, у сэнсе чалавечага жыцця наогул. Гэты позірк казаў: «Вось якія мы блазны кірмашовыя! Вось які ён, той ваш чалавек!» -- і любая славутасць, любы розум, любыя дасягненні духу, любыя чалавечыя прэтэнзіі на веліч і даўгавечнасць ішлі ў пропадзь і аказваліся блазнотай!

Але ж гэта я забег далёка наперад і, шчыра кажучы, насуперак сваім намерам і волі, ужо сказаў самае істотнае пра Галера, хоць спачатку збіраўся накідаць ягоны партрэт толькі з большага, а потым ужо няспешна і паслядоўна распавесці пра маё з ім знаёмства.

Але раз ужо я выперадзіў самога сябе, дык, бадай што, будзе залішне далей высільвацца наконт загадкавай «нетутэйшасці» Галера і падрабязна расказваць, як я паступова адчуў і спазнаў прычыны і сэнс гэтай страшэннай нетутэйшай адзіноты. Так

будзе лепш, бо сваю ўласную пярсону мне хацелася б па магчымасці засланіць у цень. Не хачу ні спавядца, ні расказваць розныя прыгоды, ні акідаца ў псіхалогію, хачу толькі як відавочца дадаць сякія-такія штрыхі да партрэта гэтага дзіўнага чалавека, ад якога засталіся нататкі пра Стэпавага ваўка.

Ужо з першага покіду вока, калі ён увайшоў праз цётчыныя шкляныя дзвёры, па-птушынаму адкінуў галаву і пахваліў прыемны пах нашага дома, я змечіў у незнаёмым нешта адмысловае, і першая мая наўная рэакцыя была -- агіда. Я адчуў (і мая цётка, адрозна ад мяне чалавек не разумовы, адчула прыкладна тое самае) -- я ж адчуў, што ён хворы, ці тое душэўна, ці тое нейкай хваробай характару, і ўласцівы здаровым людзям інстынкт прымусіў мяне бараніцца. З часам гэтыя абарончыя адносіны змяніліся на сімпатию з маёй глыбокай павагі да таго, хто так доўга пакутаваў і чые асамотненасць і ўнутране паміранне адбываліся ў мяне на вачах. У гэты час я ўсё больш і больш усведамляў, што хвароба гэтага пакутніка грунтуецца не на нейкіх заганах ягонай натуры, а, наадварот, на вялікім багацці яго сілы і задаткаў, якія не спавіліся ў гармоніі. Я зразумеў, што Галер -- геній пакуты, што ён у духу некаторых выказванняў Ніцшэ выпрацаваў у сабе геніальную, неабмежаваную, вусцішна страшную здольнасць да пакутніцтва. Разам з тым я зразумеў, што глеба ягонага песімізму не пагарда да свету, а пагарда да сябе самога, бо пры ўсёй знішчальнасці ягоных меркаванняў пра заведзеныя парадкі альбо пра людзей ён ніколі не меў сябе за выключэнне, свае стрэлы ён пускаў найперш у самога сябе, ён ненавідзеў і адмаўляў перш-наперш сябе.

Тут я павінен, аднак, уставіць адну чыста псіхалагічную зацемку. Хоць я і вельмі мала чаго ведаю пра жыццё Стэпавага ваўка, у мяне ёсьць прычыны лічыць, што шчыралюбныя, але строгі і вельмі пабожныя бацькі і настаўнікі выхоўвалі яго ў тым духу, які ў аснове сваёй мае тэзіс «зацісканне волі». Дык вось, знішчыць асобу, зацінцуць і задушыць волю ў гэтым выпадку яўна не ўдалося, вучань быў занадта моцны і наравісты, надта ганарысты і разумны. Замест каб знішчыць у ім асобу, удалося толькі навучыць яго ненавідзець самога сябе. І супроць сябе самога, супроць гэтага няяннага і высакароднага аб'екта ён праз цэлае сваё жыццё скіроўваў усю геніальнасць сваёй фантазіі і сілу свайго розуму. Бо ў тым якраз, нягледзячы ні на што, ён быў праўдзівы хрысціянін і праўдзівы пакутнік, што ўсякую рэзкасць, усякую крэтыку, усякую з'едлівасць, усякую няяніцьць, на якую толькі быў здольны, ён найперш накідаў на самога сябе. Што да ўсіх астатніх людзей, дык ён упарт рабіў самыя герайчныя і самыя сур'ёзныя спробы любіць іх, ставіцца да іх справядліва, не вярэдзіць іх болем, бо то ж «палюбі бліzkага свайго» ўелася ў яго так глыбока, як і няяніць да самога сябе -- дакладна тое самае і прыводзіць да такой самай ізалаціі і да такой самай распачы, як і зацягты эгаізм.

Але ж настаў мне час адкінуць свае здогадзі і перайсці да фактаў. Дык вось першае, што я ўведаў пра Гары Галера, -- хай то е сваімі вышпігамі, хай то е з ацэнак цёткі, -- датычылася ладу ягонага жыцця. Што ён чалавек разумова-кніжны і не мае ніякага практычнага занятку, высветлілася хутка. Ён заўсёды залежваўся ў ложку, часта ўставаў амаль аполнудні і рабіў некалькі кроکаў, якія аддзялялі яго спальню ад гасцёўні. Гэтая гасцёўня, вялікая і ўтульная мансарда на два акны ўжо праз некалькі дзён набыла іншы выгляд, чым пры ранейшых жыльцах. Яна напоўнілася -- а паступова напаўнілася больш і больш. Вешаліся карціны, прыколваліся на сцяну малюнкі, часам выразаныя з часопісаў, часта замяняліся. Паўднёвы пейзаж, фотаздымкі нямецкага правінцыйнага горада, мабыць, радзімы Галера, віселі тут уперамешку з яркімі акварэлямі, пра якія мы пазнейшым часам даведаліся, што яны напісаныя ім самім. Пасля фотаздымак прыгожай маладой жанчыны альбо дзяўчыны. Адзін час на сцяне вісеў сіямскі Буда, пасля заменены рэпрадукцыяй «Ночы» Мікельянджэла, а потым партрэтам Махатмы Гандзі. Кнігі запаўнялі не толькі вялікую кніжную шафу, але і ляжалі ўсюды на столах, на прыгожым старым сакратэры, на канапе, на крэслах, на падлозе, кнігі з папяровымі закладкамі, якія таксама пастаянна замяняліся. Кніг усё большала і большала, бо ён не толькі насыціў іх з бібліятэкі цэлымі стосамі, але і даволі часта атрымліваў бандэролі па пошце. Чалавек, які жыў у гэтым пакоі, мог быць навукоўцам. Такому ўражанню адпавядалі і тыту нёвы дым, які тут усё завалакаў, і

параскіданыя недапалкі цыгарэтаў, і попельніцы. Але даволі вялікая частка кніг была не наувковага зместу, у большасці былі творы пісьменнікаў усіх эпохаў і народаў. Адзін час на канапе, на якой ён часта вылежваўся цэлы мір дня мі, валяліся ўсе шэсць тоўстых тамоў твора пад назвай «Падарожжа Сафіі з Мэмеля ў Саксонію» -- канца васеннаццатага стагоддзя. Вельмі зачытана выглядалі поўныя зборы твораў Гётэ, Жана Поля, а таксама Наваліса, Лесінга, Якобі і Ліхтэнберга. З некалькіх тамоў Дастваўскага густа тырчалі запісаныя лісткі. На вялікім стале, сярод кніг і рукапісаў, часта гасціваў буек кветак, там жа быў і эцюднік з акварэльнымі фарбамі, зрэшты, заўсёды запылены, побач з ім -- попельніцы ды, каб ужо і гэтага не абмінуць, розныя бутэлькі з напоямі. У аплеменай саломай бутэльцы было звычайна чырвонае віно, якое ён браў непадалёк у лаўцы, часам паяўлялася бутэлька бургундскага альбо малага, а тоўстая бутэль з вішнёўкай, як я сам бачыў, за кароткі час амаль спаражнілася, а потым знікла ў нейкім куце і пылілася там без далейшага ўбывання рэшты. Не буду апраўдаць свайго шпіёнства і шчыра прызнаюся, што першым часам ўсе гэтыя прыкметы хоць і напоўненага духоўнымі інтэрэсамі, але ўсё ж даволі-такі расхлябанага і разбоўтанага жыцця наводзілі мяне на агіду і падазронасць. Я не толькі чалавек бюргерскай размеранасці ў быце, я да таго ж не п'ю і не куру, і гэтыя бутэлькі ў пакой Галера не падабаліся мне яшчэ больш, чым астатні маляўнічы кавардак. Гэтак сама, як у сне і працы, незнаймы не трymаўся абсолютна нікага рэжыму ў ежы і піцці. У некаторыя дні ён наогул не выходзіў з дому і не сілкаваўся нічым, акрамя ранішняй кавы, часта адзінай рэшткай ягонай вячэры, яку ю знаходзіла цётка, тут жа валяліся лупіны ад банана, затое ў іншыя дні ён трактаваўся ў рэстаранах, часам у добрых, раскошных, часам у якой-небудзь забягалаўцы на ўскраіне горада. Мoцным здароўем ён, відаць, пахваліцца не мог; апрача скаванасці ў нагах, якім ён часам з вялікай намогаю адольваў лесвіцы, яго мучылі, відаць, і іншыя немачы, і, як аднаго разу мімаходзь кінуў, -- ужо каторы год ён не ведае ні нармальнага стрававання, ні нармальнага сну. Я прыпісаў гэта перш за ўсё таму, што ён выпіваў. Пазней, калі я заходзіў з ім у адну з ягоных рэстарацый, мне прыпадала назіраць, як ён борздзенька пратускаў чарчыну-другую, але па-сапраўднаму наброханага пад завязкі ні я, ні яшчэ хто-колечы яго ні разу не бачыў.

Ніколі не забуду нашай першай, можна сказаць, асабістай сустрэчы. Мы былі знаёмыя толькі з большага, як бываюць знаёмыя суседзі, якія жывуць у адным доме. Аднойчы ўвечары, вяртаючыся з канторы, я на сваё вялікае здзіўленне застаў гер Галера на лесвічнай пляцоўцы паміж другім і трэцім паверхамі. Ён сядзеў на верхняй прыступцы і пасунуўся ўбок, пратускаючы мяне. Я спытаўся, ці не пачуваецца яму блага, і ці не правесці яго да самага верху.

Галер паглядзеў на мяне, і я зразумеў, што вывеў яго з нейкага дрымотнага стану. Ён павольна ўсміхнуўся сваёй прыгожай і журботнай усмешкай, якою так часта мала што не кроіў мне сэрца, а потым запрасіў прысесці побач. Я падзякаваў і сказаў, што не прывык сядзець на лесвіцах каля чужых кватэраў.

-- Ах, ну так, -- сказаў ён і ўсміхнуўся яшчэ раз. -- Ваша праўда. Але хвілінчу, я пакажу вам, чаму я тут прысіеў.

І ён паказаў на пляцоўку перад кватэрай другога паверха, дзе жыла адна ўдава. На малюсенькой лапінцы паркету паміж лесвіцай, акном і зашклёнымі дзвярыма стаяла каля сцяны высокая шафа з чырвонага дрэва са старадаўнімі алавянымі прыбамбасамі, а на падлозе перад шафай у вялікіх вазонах на дзвюх нізкіх падстаўках стаялі дзве расліны, азалия і араўкарыйя. Расліны былі вельмі прыгожыя і даглядаліся бездакорна, што я з прыемнасцю зазначыў сабе.

-- А ведаеце, -- працягваў Галер, -- гэтая пляцовачка з араўкарыйяй, тут такі дзівосны пах, што я проста не маю сілы прайсці міма, не затримаўшыся хоць на хвілінку. У вашай цётачкі таксама суцэльны водар, парадак і чысціня, але вось гэтая пляцоўка з араўкарыйяй -- яна такая сляпучая чыстая, такая выцертай, навошчаная і вымытая, такая недатыкальна ахайнная, аж проста страх бярэ -- так ззяе. Мне заўсёды хочацца тут надыхацца -- чуеце, як тут пахне? Як гэты пах воску, якім нацёртая падлога, і слабы прысмак тэрпэнтыны разам з

чырвоным дрэвам, прамытымі лістамі раслін і ўсім астатнім ствараюць водарнасць, яўляюць воку найвышэйшую ступень мяшчанскай чысціні, стараннасці і акуратнасці, дакладнага выканання абавязку і вернасці ў малым. Не ведаю, хто тут жыве, але за гэтymі шклянымі дзвярыма павінен быць рай чысціні і выпыленай мяшчанскасці, рай парадку і баязлівакранальной адданасці маленькім прызычайкам і вялікім мусовасцям.

Як што я перамоўчай, ён сказаў далей:

-- Калі ласка, не думайце, што я іранізую! Дарагі мой, менш за ўсё я хацеў бы выскаляцца з гэтага мяшчанскаага парадку. Можа, я сам жыву ў іншым свеце, не ў гэтym, і, бадай што, не вытрымаў бы і дня ў кватэры з такімі араўкарамі. Але хоць я і стары, крыху ўжо аблезлы і апоўзлы стэпавы воўк, я ўсё-такі таксама сын сваёй маці, а мая маці таксама была мяшчанка, яна разводзіла кветкі, даглядала пакой і лесвіцу, мэблю і гардзіны і рупілася за кватэру і сваё жыццё, каб было як мага больш ахайнасці, чысціні і прыстойнасці. Пра гэта мне нагадвае пах тэрпэнтыны, нагадвае араўкарыя, і вось я часам сяджу тут, гляджу на гэты ціхі садок парадку і радуюся, што такое на свеце бывае.

Ён хацеў падняцца, але гэта давалася цяжка, і ён не запярэчыў, калі я крыху дапамог яму. Я ўсё яшчэ маўчаў, але ўжо паддаўся, як тое ўжо было з маёй цётачкай, нейкаму зачараванню, якое зыходзіла з гэтага чалавека. Мы павольна падняліся разам па лесвіцы, і перад сваімі дзвярыма, ужо трymаючи ў руцэ ключ, ён зноў праста і вельмі прыветліва паглядзеў мне ў твар і сказаў:

-- Вы прыйшлі са сваёй канторы? Ну так, у гэтym я нічога не цямлю, я жыву, ведаеце, крыху наўзбоч, крыху зводдаль. Але, мабыць, вы таксама цікавіцесь кнігамі і да таго падобным, ваша цётачка сказала мне неяк, што вы закончылі гімназію і былі моцныя ў грэцкай. Сёння раніцай я знайшоў адну фразу ў Наваліса, можна, я пакажу вам яе? Вам гэта таксама будзе прыемна.

Ён завёў мяне ў свой пакой, дзе моцна пахла тытунём, дастаў з гурбы нейкую кнігу, пагарттаў, пашукаў...

-- І гэта таксама добра, вельмі нават добра, -- сказаў, -- вось паслушайце: «Трэба ганарыцца болем, усякі боль -- гэта напамін пра наша высокая прызначэнне». Файна! За восемдзесят гадоў да Нішэ! Але гэта не тое выслоўе, якое я меў на ўвазе, -- пачакайце -- вось, знайшоў. Вось яно: «Большасць людзей не хоча плаваць да таго, як навучацца плаваць». Ці ж не дасціпна? Вядома, яны не хочуць плаваць! Яны ж бо створаны для сушки, а не для вады. І вядома ж, не хочуць думаць; бо яны народжаны, каб жыць, а не каб думаць! Ну, а хто думае, што бачыць у гэтym сваю галоўную місію, той можа пайсці вельмі далёка, але ён ўсё адно блытае сушу з вадою, і рана ці позна ўтопіцца.

Так ён залучыў мяне да сябе і зацікавіў, і я затрымаўся ў яго на некалькі хвілін, і з таго часу мы часцяком, сустрэкаючыся на лесвіцы альбо на вуліцы, крыху гутарылі. Пры гэтym, як і таго разу каля араўкарыі, я не мог пазбыцца падазрэння, што ён іранізуе з мяне. Але гэта было зусім не так. Ён адчуваў да мяне, як і да араўкарыі, шчырую павагу, ён так глыбока ўвайшоў у сваю адзіноту, у сваё наканаванне плаваць, у сваё адшчапенства, што і насамрэч, без ніякага пакепу, мог прыйсці ў захапленне ад якога-небудзь слугі альбо, скажам, трамвайнага кандуктара. Спачатку мне здавалася гэта даволі пацешным перабольшаннем, панскай прыхамаццю, какетлівай сэнтыментальнасцю. Але спаквала я пераканаўся, што, гледзячы на наш мяшчанскі заканурак са сваёй беспаветранай прасторы, са сваёй воўчай адзіноцкасці, ён сапраўды захапляўся гэтым закануркам, шчыра любіў яго як нешта трывалае і надзейнае, як нешта недасягальна далёкае, як радзіму і спакой, дарога да якога яму, Стэпаваму ваўку, заслонена. Перад нашай брамніцай, харошай жанчынай, ён заўсёды здымай капялюш з непадробнай пашанай, і калі мая цётачка з ім гаманіла і нагадвала яму, што ягонай бялізне патрэбен сякі-такі падналадак альбо што ў яго адрываеца гузік на паліто, ён слухаў яе на дзіва ўважліва, быццам з усіх сілаў, але без надзейна ствараўся пранікнуць праз яку ю-небудзь шчыліну ў гэты закутак спакою і парадніцца з ім хоць на гадзіну-другу ю.

Ужо падчас першай гутаркі каля араўкары ён назваў сябе Стэпавым ваўком, і гэта таксама крыху азадачыла мяне і збіла спанталыку. Ну што гэта за мова такая?! Я не толькі па прывычы прыняў гэты выраз, але і сам пачаў неўзабаве ў думках называць нашага жыльца не інакш, як Стэпавым ваўком, ды і сёння не знайшоў бы яму больш трапнага вызначэння. Стэпавы воўк, які, заблудзіўшыся, заблытаў да нас у горад, у стаднае жыщё, -- ніякі іншы вобраз больш дакладна не намалюе гэтага чалавека, яго ня смелай адзіноты, яго ваўкаватасці, яго трывогі, яго тугі па радзіме і яго бязроднасці.

Аднойчы выпала мне цэлы вечар назіраць за ім на сімфанічным канцэрце, дзе ён, на маё вялікае здзіўленне, сядзеў непадалёк ад мяне, але не заўважыў. Спачатку давалі Гендэля, высакародную і прыгожую музыку, але Стэпавы воўк сядзеў безудзельна, уесь у сваіх думках, не звяртаючы ўвагі ні на музыку, ні на слухачоў. Асамотнены, чужы і адзінокі, ён сядзеў з халодным, але заклапочаным тварам, апусціўшы вочы. Пасля пачалася другая п'еса, маленькая сімфонія Фрыдэмана Баха, і я дзіву даўся, убачыўшы, як пасля першых жа тактаў мой самотнік заўсіхаўся, заразіўшыся ігрою, ён цалкам замкнуўся ў сабе і хвілін, можа, з дзесяць заставаўся ў такім шчаслівым самазабыцці, здаваўся заглыбленым у такія салодкія мрой, што я ўжо сачыў не так за музыкай, як за ім. Калі п'еса скончылася, ён схамянуўся, выпрастаўся седзячы, намерыўся ўжо быў устаць і выйсці, але такі застаўся ў крэсле, каб ужо паслу хаць і апошнюю п'есу -- гэта былі варыяцыі Рэгера, музыка, якую многія лічылі крыху зацягненай і нуднаватай. І Стэпавы воўк таксама, спачатку ўважлівы і зычлівы, зноў ухіліўся думкамі, ён заклаў руکі ў кішэні і зноў зайшоўся ў сябе, але гэтым ужо разам не шчасліва і замроена, а скрушліва і нарэшце злосна, яго твар зноў аддаліўся, пашарэў, патух, ён сам здаваўся старым, хворым насу пам.

Пасля канцэрта я зноў убачыў яго на вуліцы і назіркам рушыў следам; захінаочыся ў паліто, ён нявесела і стомлена ішоў да нашага квартала, але, затрымаўшыся каля аднаго старамоднага рэстаранчыка, нерашуча зірнуў на гадзіннік і зайшоў у памяшканне. Мне раптам стукнула ў галаву ўвайсці следам. Ён сядзеў за столікам дробнамяшчанская гасцёўні, гаспадыня і кельнерка віталі яго як старога знаёмага, я таксама павітаўся і падсеў да яго. Мы прабылі там гадзіну, і за гэты час я выпіў дзве шклянкі мінеральной вады, а яму прынеслі паўлітра, а потым яшчэ чвэрць літра чырвонага віна. Я сказаў, што быў на канцэрце, але ён не падтрымаў гэтай тэмамі. Прачытаўшы этикетку на маёй бутэльцы з вадой, ён спытаўся, ці не вып'ю я віна, якім ён мяне пачастуе. Калі я прызнаўся, што віна наогул не п'ю, на яго твары зноў паявіўся выраз безданаможнасці, і ён сказаў:

-- Так, ваша праўда. Я таксама гадамі жыў паўстрымліва і падоўгу пасціўся, але цяпер якраз я пад знакам Вадалея, гэта цёмны і вільготны знак.

І калі я жартам падхапіў гэтую заўвагу і здзівіўся, што менавіта ён верыць у астралогію, ён зноў перайшоў на той перабольшана ветлівы тон, які мяне часта крываў, і сказаў:

-- Слушна, і гэтай навуцы я, на жаль, давяраць не могу.

Я развітаўся і пайшоў, а ён вярнуўся дамоў толькі позна ўначы, але паходка яго была як звычайна, і, як заўсёды, ён лёг у ложак не адразу (усё гэта з суседняга пакоя я выдатна чуў), а правёў яшчэ каля дзвюх гадзін у сваёй асветленай гасцёўні.

Не выходзіць з галавы і другі вечар. Я быў адзін дома, цётка кудысьці адлучылася, пазванілі каля параднага, і калі я адчыніў, там стаяла маладая, элегантная дама і, калі яна спытала гера Галера, я пазнаў яе: гэта была тая, чыя картачка вісела ў ягоным пакоі. Я паказаў ёй яго дзвёры і пайшоў, яна нейкі час прабыла наверсе; але неўзабаве я пачуў, як яны разам спускаюцца па лесвіцы і выходзяць, жвава і весела жартуючы. Мяне вельмі здзівіла, што ў нашага пустэльніка ёсьць каханая, і прытым такая маладая, зграбная і прыглядная, і ўсе мае здагадкі наконт яго і ягона гэтыя зноў паставіліся пад пытанне. Але не прайшло і гадзіны, як ён вярнуўся, адзін, цяжкай, тужлівой хадою, стомлена падняўся па лесвіцы і потым гадзінамі ціха хадзіў па гасцёўні туды-сюды, рыхтык воўк які ў клетцы, і цэлую ноч, амаль да самай раніцы, у ягоным пакоі гарэла святло.

Я зусім нічога не ведаю пра іхня адносіны і дадам толькі, што з той жанчынай бачыў яго яшчэ адзін раз, дзесяці на вуліцы. Яны ішлі пад руку, у яго быў шчаслівы выгляд, і я зноў здзівіўся, якім мілым, нават дзіцячым мог быць часам яго звычайна заклапочаны, адсутны твар, і зразумеў гэтую жанчыну, і зразумеў зацікаўленасць маёй цёткі ў ягоным лёсе. Але таго вечара ён вярнуўся дамоў засмучаны і няшчасны; я сустрэў яго каля параднага, ён нёс пад паліто, як ужо бывала, італьянскую бутэльку, за якой і праседзеў потым паўночы ў сваім логве. Мне было шкада яго: якім бязрадасным, безуцешным, беспрытульным жыццём ён жыў!

Годзе, аднак, разводзіць балісы. Не трэба больш ніякіх распovedаў і апісанняў, каб паказаць, што Стэпавы воўк вёў жыццё самагубцы. І ўсё ж я не думаю, што ён пакончыў з сабой, калі раптам, не развітаўшыся, але пагасіўшы ўсе пазыкі, пакінуў наш горад і знік. Мы нічога пра яго з того часу не чулі і ўсё яшчэ захоўвае некалькі пісьмаў, якія прыйшли потым на яго імя. Застаўся пасля яго толькі рукапіс, напісаны ім, калі ён тут жыў, -- з некалькіх радкоў, да яго прыкладзеных, вынікае, што ён дорыць яго мне і што я вольны рабіць з ім што заўгодна.

Не было ў мяне магчымасці спраўдзіць, наколькі адпавядаюць реальнасці тыя прыгоды, пра якія расказваеца ў рукапісе Галера. Не сумняваюся, што ў большасці сваёй яны выдуманыя, але гэта была не голая выдумка, а спроба адлюстраваць нешта, увасабляючы глыбока перажытае ў форму відавочных вобразаў. Часткова фантастычныя гісторыі ў Галера паходзяць, бадай што, з часу, калі ён жыў тут, і я зноў жа не сумняваюся, што яны грунтуюцца на некаторых сапраўдных вонкавых уражаннях. У той час паводзіны і выгляд нашага госця змяніліся, ён часта, ночы напралёт, не бываў дома, і кнігі ягоныя ляжалі нечапаныя. Падчас нашых на ту ю пару даволі рэдкіх сустрэч ён здаваўся на дзіва жлавым і памаладзелым, ба! -- падчас нават вясёлым. Потым жа адразу нахапілася новая немарасць -- цяжкая дэпрэсія, ён цэлымі днямі ляжаў у пасцелі, нічога не еў, і як што якраз на ту ю паласу прыпала бурная, можна нават сказаць, грубая свара з ягонай новай каханкай, свара, якая скаланула ўвесь наш дом і за якую Галер на другі ж дзень перапрасіўся ў маёй цётачкі.

Не, я гатовы пабажыцца, што ён не пакончыў з сабою. Ён жывы, ён недзе ходзіць стомленымі нагамі па лесвіцах чужых дамоў, разглядае дзе-небудзь блішчастыя паркеты і дагледжаныя араўкары, праседжвае дні ў бібліятэках, а ночы ў рэстаранах альбо валяеца на ўзятай напракат канапе, слухае, як жывуць за вокнамі людзі і свет, ведае, што ён ад іх адэрзаны, але рук на сябе не накладвае, бо рэшта веры падказвае яму, што ён павінен выпіць да канца свой боль, страшэнны боль, і што памерці ён павінен якраз ад гэтага болю. Я часта думаю пра яго, ён не палегчыў мне жыцця, не быў здольны падтрымаць і сцвердзіць ува мне сілу і радасць, о не, акурат наадварот! Але я не ён, і я жыву не ягоным жыццём, а сваім, маленькім, мяшчанскаем, затое бяспечным і напоўненым абавязкамі. І мы ўспамінаем пра яго спакойна і прыязна, я і мая цётачка, якая магла б расказаць пра яго больш за мяне, але гэта застанецца скаваным у яе душы.

Што да запісак Галера, гэтых дзіўных, месцамі хваравітых, дзе-а-дзе прыгожых і глыбакамісных фантазіяў, дык павінен сказаць, што, калі б тыя лісткі трапіліся мне на вочы выпадкова і калі б я не ведаў аўтара, я б іх абурана, грэбліва выкінуў. Але дзякуючы свайму знаёмству з Галерам я здолеў іх часткова зразумець, нават ухваліць. Я не адважыўся б выносіць іх іх на суд людскі, калі б бачыў у іх толькі паталагічныя фантазіі нейкага адзіночкі, душэўна хворага, неабольнага чалавека. Але я ў іх бачу нешта больше, дакумент эпохі, бо душэўная хворасць Галера -- гэта мне сёння як Божы дзень ясна -- не выкрунтасты нейкага адзіночкі, а хвароба самой эпохі, неўроз той генерацыі, да якой належыць сам Галер, і падобна на тое, што неўроз гэтых ахапіў не толькі слабых і непаўнавартасных індывідаў, зусім ж не, а якраз моцных, найбольш разумных і адораных.

Запісы -- усё роўна, мала ці многа рэальных падзеяў закладзена ў іх -- гэта спроба адолець вялікую хваробу эпохі бакавым манёўрам, не прыхарашваннем, а спробай зрабіць

саму хваробу аб'ектам выяўлення. Яны ў поўным сэнсе гэтага слова -- адыход у хаос запаморочанай душы, учынены з цвёрдым намерам прайсці праз пекла, падужацца з хаосам, адпакутаваць усё да канца.

Ключ да разумення гэтага дала мне адна заўвага Галера. Аднаго разу, пасля гутаркі пра так званыя жорсткасці сярэднявежча, ён сказаў мене:

-- Насамрэч гэта ніякія не жорсткасці. Чалавеку сярэднявежча ўвесь лад нашага жыцця быў бы агідны, ён здаўся б яму не тое што жорсткім, а жахлівым і варварскім! У кожнай эпохі, у кожнай культуры, у кожнай сукупнасці звычаяў і традыцый ёсць свой уклад, свая адпаведная суровасць і мяkkасць, сваё хараштво і свая жорсткасць, нейкія пакуты зданыца ёй натуральнымі, нейкае зло яна цярпіва трывае. Сапраўдным пеклам, пакутай чалавече ёжыццё робіцца толькі там, дзе перасякаюцца дзве эпохі, дзве культуры і дзве рэлігіі. Калі б чалавеку антычнасці прыпала пажыць у сярэднявежчы, ён, бедалага, задыхнуўся б у ім, як задыхнуўся б дзікун у нашай цывілізацыі. Але ёсць эпохі, калі цэлае пакаленне аказваецца паміж дзвюма эпохамі, паміж двума ўкладамі жыцця ў такой ступені, што траціць усякую натуральнасць, усякую пераемнасць у звычаях, усякую абароненасць і беззаганнасць! Вядома, не ўсе адчуваюць гэта аднолькава. Такі чалавек, як Ніцшэ, загадзя выпакутаваў сённяшнюю бяду больш, чым на адно пакаленне раней за іншых, -- тое, што ён перажыў у адзіноце, нікім не зразуметы, сёння перажываюць тысячи.

Гэтые слова Галера, я часта ўзгадваў, чытаючы ягоныя запісы. Галер належыць да тых, хто апынуўся паміж дзвюма эпохамі, хто нічым не абаронены і назаў сёды страціў беззаганнасць, да тых, чый лёс -- усю сумніўнасць чалавечага жыцця адчуваецца адмысловай сілай, як асабістую пакуту, як пекла.

У гэтym, здаецца мене, і ёсць сэнс, які могуць даць нам ягоныя запісы, і менавіта таму я наважыўся іх апублікаваць. А наогул жа я не хачу ні абараніць іх, ні выказваецца пра іх сваё меркаванне, хай кожны чытач зробіць гэта, як дазволіць яму сумленне!

Нататкі Гары Галера Толькі вар'ятам

Дзень прайшоў, як праходзіць усе дні, я забіў, я ціха даканаў яго сваім прымітыўным і баязлівым спосабам жыць; некалькі гадзін я працаваў, калупаўся ў старых кнігах, дзве гадзіны мне балела, як гэта наогул бывае ў пажылых людзей, я выпіў парашок і парадаваўся, што ўдалося перахітраць боль, паляжаў у гарачай ванне, убіраючы ў сябе прыемнае цяпло, тро разы атрымаў пошту і прагледзеў усе непатрэбныя мне лісты і бандэролі, зрабіў зарадку на дыханне, а на розум ад ляяты сёння не засільваўся, гадзінку пахадзіў і папасвіў свае вочы на небе прыгожымі, далікатнымі, незвычайнімі ўзорамі перыстых блокаў. Гэта было вельмі міла, як усё роўна чытаць старыя кнігі, як ляжаць у гарачай ванне, а ўвогуле дзень выдаўся не тое, каб страдны, зусім не зіхацеў шчасцем і радасцю, гэта быў проста адзін з даўно ўжо звычайніх і будных у мяне дзён, у меру прыемных, у меру так сабе, безаблічных дзён пажылога бурклівага чалавека, адзін з дзён без асблівага болю, без лішніх турботаў, без несхадзімага гора, без роспачы, калі нават пытанне, ці не пара ўзяць сабе за прыклад Адальберта Штыфтэра і да смерці парэзацца пры галенні, разглядаецца дзелавіта і спакойна, без хвалявання і страху.

Хто паспытаў смаку іншых дзён, ліхіх, з прыступамі падагры альбо з жахлівым болем галавы, угнездаваным за вачамі, які сваім д'ябальскім чарадзействам ператварае з радасці ў пакуту ўсякую дзейнасць, якой патрэбныя зрок і слых, альбо тых дзён ду хоўнага памірання, тых чорных дзён пустэчы і роспачы, калі сярод сплюндранай і высмактанай акцыянернымі кампаніямі зямлі чалавечы свет і так званая культура з іх ілжывым, танным, мішурным бляскам пацягаюць вас на ваніты, а самым невыносным іх асяродзішчам робіцца наша збалелая душа, -- хто ведае гэтыя пякельныя дні, той вельмі задаволены нармальнімі, палавінчаты мі днімі, як сённяшні; той удзячна грэцца каля цёплай печы, удзячна зазначае сабе, чытаючы ранішнюю газету, што і сёння, дзякаваць Богу, не грымнула вайна, не

үсеслаза новая дыктатура, не выпаўзла ніякая асаблівая мярзота з палітыкі і эканомікі; той уздячна наладжвае струны сваёй заржавелай ліры на стрыманую, памяркоўна-радасную, амаль вясёлу падзякавальню пасльму, якою наводзіць нудную няхэнць на сваё крыху прыглушанае бромам паўбожышча асалоды, і ў спёртым паветры гэтага задаволенага нуду, гэтай уздячнасці, хваравітасці яны, паўбожышча, якое, звесіўшы голаў, дзюбае носам, і паўчалавек, які з лёгкім пярэпалахам спявае нягучнью пасльму, абодва падобныя адно на аднаго, як блізнюкі.

Ладная штука -- задаволенасць, бязбольнасць, гэтыя сцерпныя, унуранныя дні, калі ні боль, ні радасць не адважваюцца і пікнуць, калі яны гавораць нішчачкам і ходзяць на дыбачках. Але ў мяне, на жаль, усё зусім інакш -- гэтай задаволенасці я якраз і не трываю, яна хутка абрывае мне, і я ў роспачы кідаюся ў іншыя кліматычныя паясы, па магчымасці дарогай радасці, а на блажайшы канец і з дапамогай болю. Варта мне крыху пажыць без радасці і болю, падыхаць вялай і прэнай лагодай так званых добрых дзён, як дзіцячая душа мая напаўняеца безнадзейнай тугою, і я штурляю заржавелую ліру падзякавання ў задаволены твар соннага божышча асалоды, і жар самага лютага болю мне мілей за гэтую здаровую хатнюю тэмпературу. Тут мяне забралі шалённая пацяга да моцных пачуццяў, сенсацый, дзікая злосць на шэрае, дробнае, унармаванае і стэрэлізаванае жыццё, вар'яцкая патрэба спляжыць што-небудзь ушчэнт, магазін, напрыклад, сабор альбо самога сябе, учыніць якое-небудзь рассупоненае глупства, сарваць парыкі з якіх-небудзь шаноўных ідалаў, купіць якім-небудзь разбушаваным школьнікам прагна імі жаданія билеты да Гамбурга, спакусіць дзяўчынку альбо скруціць вязы некалькім прадстаўнікам мяшчанскаага правапарадку. Бо менавіта гэта я праклінаў, ненавідзячы ўсім фібрамі душы больш за ўсё, -- гэтую замілаванасць, гэтае здароўе, гэту ўлагоджанасць, гэты дагледжаны і выпеставаны аптымізм мешчаніна, гэты росквіт усяго пасрэднага, нармальнага, сярэдняга.

У такім настроі я і закончыў нікчэмны будны дзень, калі ўжо ён сама-сама ўвабраўся ў вечар. Закончыў яго не так, як бы яно было нармальна і карысна зняможанаму чалавеку, не лёг у падрыхтаваную пасцель, дзе мяне, як нахыўка, чакала грэлка, а, выканашы свой невялікі бязрадасны і астабрыдлы ўрок працы, панура абуўся, апрануўся і ў туманнай цемры выправіўся ў горад, каб у гатэлі «Сталёвы шалом» выпіць тое, што мужчыны, аматары выпіць, па старой прызычайцы называюць «кілішкам гарбаты».

Дык вось я спускаюся са сваёй мансарды па лесвіцах, па гэтых цяжкіх для пад'ёму лесвіцах чужыны, па чысценкіх, вылізаных лесвіцах добрапрыстойнага трохкватэрнага даходнага дома, на гарышчы якога і быў мой пакойчык. Не ведаю, чаму так бывае, але я, бязродны стэпавы ваўчыска, адзінец, вораг мяшчанскаага свету, заўсёды жыву ў самых размяшчанскіх дамах, гэта мая старая слабіна. Не ў палацах і не ў пралетарскіх трушчобах, а ў гэтих занудлівых, прыстойных, бездакорна дагледжаных мяшчанскіх гнёздах, дзе пахне тэрпэнтынай і мылам, дзе пало хаеся, пачуўшы, што дзвёры параднага моцна ляпнулі, альбо ўвайшоўшы ў брудных чаравіках. Я з малку люблю гэтую атмасферу, і мая прыхаваная туга па сякіх-такіх тутэйших падабенствах радзімы зноў і зноў безнадзейна вядзе мяне па раз'езджаных, выбоістых дарогах. І падабаецца мне кантраст паміж маім жыццём, маім адзінокім, без кахрання, зацкаваным, да нязмогі бязладным жыццём і гэтай сямейна-мяшчанскай сферай. Я люблю ўдыхаць на лесвіцы пах цішыні, парадку, чысціні, прыстойнасці і ацуглянасці, пах, у якім заўсёды, нягледзячы на сваю нянявісць да мяшчанства, я знаходжу нешта кранальнае, люблю пераступаць парог свайго пакоя, дзе ўсё гэта ўраз канчаецца, дзе сярод турбы кніг валяюцца недапалкі цыгарэт і стаяць бутэлькі з-пад віна, дзе ўсё няўтульна, усё ў бязладдзі і запушчанасці і дзе ўсё -- кнігі, рукапісы, думкі -- пазначана і прасякнута горам адзінокіх, цяжкасцю людскага жыцця, сумам па новым асэнсаваным чалавечым жыцці, якое даўно страціла ўсякі сэнс.

Вось ужо я мінуў араўкарю. На другім паверсе гэтага дома лесвіца вядзе міма невялічкай пляцоўкі перад кватэрай, якая несумненна бездакорнейшая, чысцейшая, прыбранейшая больш за ўсе астатнія, бо гэтая пляцовачка праста ззяе звышлюдскай дагледжанасцю, яна -- маленькі храм парадку. На паркетнай падлозе, на якую страх бярэ

ступіць, стаяць, чыста дзве цацкі, у слончыкі, і на кожным па вялікім вазоне, у адным расце азалія, у другім даволі прыгожая араўкарыя, здаровае, ужо выноснае дрэўца, свайго роду дасканаласць, кожная іголачка, кожная галінка прамытая да бліску. Часам, калі ведаю, што мяне ніхто не бачыць, я карыстаюся гэтым месцам як храмам, саджуся пад араўкарыю на прыступку, трошкі адпачываю, складваю малітоўнае рука і багавейна гляджу ўніз, на гэты рапскі садок парадку, які вярэдзіць душу і сэрца сваім кранальным выглядам і смешнай адзінокасцю. За гэтай пляцоўкай, як бы пад свяшчэнным ценем араўкарыі, мне бачыцца кватэра, поўная блішчастага чырвонага дрэва, бачыцца жыццё, поўнае здароўя, жыццё, у якім рана ўстаюць, выконваюць свае абязядкі, больш-менш весела спраўляюць сямейныя святы, ходзяць у нядзелю ў кірху і рана кладуцца спаць.

З удаванай лёгкасцю сэрца ішоў я па сырым асфальце вуліц; плачуны і расплываючыся, глядзелі праз халодную імжаку агні лятарняў і высмоктвалі з мокрай зямлі прыцьмёныя адбіткі саміх сябе. Мне прыгадаліся прызыбытыя гады маладосці -- як любіў я тады такія цёмныя і пахмурныя вечары позняй восені і зазім'я, як прагна і захмелела ўбіраў у сябе атмасферу адзіноты і суму, калі мала не цэлымі начамі, у слоту і ў буру, хадзіў, захінуўшыся ў паліто, сярод варожай, аголена-золкай прыроды, ужо тады самотны, але поўны шчасця і вершаў, якія пасля запісваў пры свечцы, седзячы на ложку ў сваім пакойчыку! Што ж, усё мінулася як і не было, чара была выпіта і больш не напаўнялася. Ці шкадаваў я? Не, не шкадаваў. Не было шкада нічога, што прайшло. Шкада было майго сённяга, усіх гэтых бясконых гадзін, якія я страціў, якія толькі перацерпеў, якія не прынеслі мне ні гасцінцаў, ні ўзрушэнняў. Але, дзякаваць Богу, былі і выключэнні, былі часам, рэдка, праўда, і інакшыя гадзіны, яны якраз прыходзілі з узрушэннямі, прыходзілі з гасцінцамі, ламалі сцены і вярталі мяне, аблудніка, да жывой души свету. З журботай і ўсётакі з вялікай цікавасцю спрабаваў я ўспомніць апошніяе такое ўражанне. Было тое на канцэрце, гралі цудоўную старадаўнюю музыку, і паміж двумя тактамі піяна драўляных духавых мне раптам зноў адчыніліся дзвёры ў той свет, я ўзляцеў на нябёсы і ўбачыў Бога за працай, я адчуў шчасны боль і ўжо больш ні ад чога на свеце не бараніўся, больш ужо анічога на свеце не баяўся, усюму сказаў «так», аддаў сваё сэрца ўсюму. Гэта не задоўжылася, ну, можа, на якіх чвэрць гадзіны, але тae ж ночы вярнулася ў сне і з того часу не-не дый праблісквала потайкам у самыя панылья дні; часам я цягам некалькіх хвілін бачыў гэта выразна -- як залаты боскі след, які праходзіў праз маё жыццё: ён амаль заўсёды засыпаны смеццем і брудам, але раптам зноў успыхвае залатымі іскрамі, і тады здаецца, што з яго ўжо нельга збіцца, але неўзабаве ён зноў прападае. Аднаго разу ноччу, лежачы без сну, я раптам загаварыў вершамі, вершамі вельмі дзіўнымі і прыгожымі, але не дайшло мне да галавы запісаць, а раніцай я іх ужо не памятаў, але яны зачайліся ўва мне, як стары арэх у трэснутай шкарлуціне. Часам гэта наплыўала, калі я чытаў якога-небудзь паэта, калі задумваўся над якім-небудзь выказваннем Дэкарта, Паскаля, часам гэта ўспыхвала і вяло мяне залатай ніткай у нябёсы, калі я бываў з каханай. Але, на жаль, цяжка знайсці гэтыя боскі след ўсярэдзіне нашага жыцця, якое мы вядзём усярэдзіне нашай жа такай задаволенай, такой мяшчанская, такой бездухойнай эпохі, калі я бачу гэту архітэктуру, гэтыя справы, гэту палітыку, гэтих людзей! Як жа мне не быць Стэпавым вайком і нікчэмным пустэльнікам у свеце, ніводнай мэты якога я не падзяляю, ніводная радасць якога не хвалюе мяне! Я доўга не выгрымліваю ні ў тэатры, ні ў кіно, я не здольны чытаць газет, мала калі чытаю сучасныя кнігі, я не разумею, якое такое радасці людзі шукаюць на чыгунках, у перапоўненых гатэлях, у кавярнях, раздзіраных ду хотлівай, настырлівой музыкай, у барах і вар'етэ элегантных раскошных гарадоў, на сусветных выставах, на святочных гульбішчах, на лекцыях для дапытлівых, на стадыёнах -- усіх гэтих радасцяў, якія маглі ж бо быць даступнымі і мне, і за якія тысячы іншых б'юцца, я не разумею, я не падзяляю. А тое, што бывае ў рэдкія гадзіны маёй радасці, тое, што для мяне -- шчасце, падзея, экстаз, лунанне, -- гэта свет прызнае, шукае і любіць хіба што ў паэзіі, у жыцці яно здаецца яму вар'яцтвам, і насамрэч, калі свет у праўдзе, калі ў ісціне гэтая музыка ў кавярнях, гэтыя масавыя забавы, гэтыя амерыканізаваныя, задаволеныя такім мізерам людзі, значыцца, не ў ісціне я,

значыцца, я -- вар'ят, значыцца, я -- той самы стэпавы воўк, кім я сябе няраз ужо называў, звер, які заблытаў у чужы незразумелы яму свет і не знаходзіць сабе ні радзімы, ні ежы, ні чым дыхнуць.

З гэтymі прывычнымі ўжо думкамі ішоў я далей па мокрым асфальце праз адну найбольш зацішную і старую дзяльніцу горада. Насупраць, па той бок вуліцы, стаяў у цемры стары пашэрхлы мур, на які я заўсёды любіў глядзець, такі стары, ён заўсёды так бестурботна стаяў паміж маленькой кірхай і зноў жа старой бальніцай, уздень вочы мае часта адпачывалі на яго няроўнай плоскасці, бо мала было такіх ціхіх, слаўных, маўклівых плоскасцяў у цэнтры горада, дзе на кожным квадратным метры гарлалі свае імёны то крама, то адвакат, то вынаходнік, то ўрач, то цырульнік альбо мазольных справаў майстар.

Старавечны гэты мур і цяпер быў, я бачыў, у цішы і спакоі, але нешта-такі ў ім перамянілася, я разгубіўся, калі ўбачыў пасярэдзіне яго прыгожую брамку са стрэльчатым скляпеннем, бо не мог сказаць, была яна тут заўсёды, а ці толькі нядаўна паявілася. Выгляд у яе, несумненна, старым-стары-замшэлы; мусіць, ужо шмат стагоддзяў таму назад гэтая замкнутая брамка з ўсімі драўлянай палавінкай вяла ў які-небудзь заспаны кляштарны двор, ды і сёння, мабыць, вяла туды ж, хоць ад кляштара нічога не засталося, і, мусібыць, я яе сотні разоў бачыў, але прости не з'явіўся, можа быць, яе пафарбавалі нанава, і таму яна далася мне ў вочы. У кожным разе, я спыніўся і ўважліва паглядзеў туды, але не пайшоў на той бок, надта ж бо раскіс мокры брук; я стаяў на тратуары і толькі глядзеў туды, было ўжо досыць цёмна, і мне здалося, што брамка ўпрыгожана вянком і тое нечым стракатым. І, прыгледзеўши лепш, я ўбачыў над брамкаю светлу ю шыльду, на якой, так мне здалося, было нешта напісаны. Я напружыў вочы і нарэшце, нягледзячы на бруд і лужыны, перайшоў на па-той бок. Тут я ўбачыў над брамкаю, на шэра-зялёным ад старасці муры, цъмяна асветленую пляму, па ёй хуценька беглі стракатыя літары, яны адразу знікалі, вярталіся і зноў рассейваліся. Ну вось, падумай я, цяпер і гэты стары слаўны мур спаганілі светлавой рэкламай! Міжтым я разабраў некалькі слоў, прачытаць іх было цяжка, даводзілася больш здагадвацца, літары з'яўляліся нераўнамерна, вельмі бледныя і невыразныя, і вельмі хутка тухлі. Чалавек, які збіраўся правярнуць на гэтым справу наక, вынаходлівасцю не вызначаўся, ён быў Стэпавы воўк, бедалага; чаму ён запусціў свае літары сюды, на гэты мур, у самым цёмным закутку старамесця, такою парою, ды яшчэ ў халепу, калі тут ніхто не ходзіць, і чаму яны такія лёткія, такія эфірныя, такія вычу дліва-неразборлівые? Але вось нарэшце-такі мне ўдалося злавіць некалькі слоў падрад, а менавіта:

*Магічны тэатр
Уваход не ўсім
-- не ўсім*

Я паспрабаваў адчыніць брамку; цяжка, старая клямка запала і не паддавалася, колькі я ні ціскаў. Гульня літар скончылася, спынілася раптоўна, маркотліва зразумеўшы свою марнасць. Я адступіўся кірху назад, улез у самую гразюку, літары больш не з'яўляліся, гульня іх патухла, я доўга стаяў у гразі і чакаў, але дарма.

І раптам, калі ўжо перастаў чакаць і вярнуўся на тратуар, перад мною, адбіўшыся ў асфальце, прамільгнула некалькі літар.

Я прачытаў:

Толькі -- вар'ятам!

Я прамерз, але яшчэ доўга праставаў, чакаючы далей. А далей -- больш нічога. І калі я яшчэ стаяў і думаў пра тое, як прыгожа мільгаяць агенчыкі літар на вільготным муры і ў чорным бляску асфальту, да мяне раптам вярнуўся абрывак маіх ранейшых думак -- параўнанне са светлым следам, які раставаў у далечыні.

Я моцна скалеў і пайшоў з мараю пра гэты след, з сумам пра брамку ў магічны тэатр, даступны толькі вар'ятам. Тым часам я выйшаў у раён рынка, дзе не бракавала вячэрніх забаваў, дзе на кожным кроку віслі афішы і заклікалі надпісы: жаночая харавая капэла -- вар'етэ -- кіно -- танцы, але ўсё яно было не маё, было «ўсім», нармальным людзям, якія насамрэч усюды, як я бачыў, тлуміліся ў пад'ездах. І ўсё ж мая маркота крыху рассеялася, да мяне ўсё-такі дайшло вітанне з іншага свету, скокі некалькіх каляровых літар гравіру ў маёй душы і закранулі патайныя струны, залаты след зноў замільгатаў.

Я знайшоў дапатопную забягалаўку, дзе з майго першага прыезду ў горад, гадоў двасццаць таму назад, нічога не змянілася, і гаспадыня ўсё яшчэ тая, і многія цяперашнія госці праседжвалі тут і тады і на тых самых месцах, за тымі самымі «кілішкамі». Я зайшоў у гэты сціплы прытулак, тут было сковішча. Толькі і ўсяго, праўда, такое самае, як там на лесвіцы каля араўкары, тут я таксама не бачыў ні радзімы, ні грамадства, а знаходзіў толькі як глядач зацішнае месцейка перад сцэнай, дзе чужыя людзі гравіру щыхія п'есы, але нават і гэты зацішак быў нечагася варты: ні шматлюдства, ні гармідару, ні музыкі, толькі некалькі спакойных абываталяў за нязасланымі драўлянымі столікамі (ні табе мармуру, ні эмаліраванага металу, ні плюшу, ні медзі), і перад кожным -- вечаровы напой -- добрае, дабротнае віно. Можа, гэтыя некалькі застольцаў са знаёмымі мне тварамі былі самыя сапраўдныя філістары, і дома ў іх, у іх філістарскіх кватэрах, стаялі прылізаныя дамовыя алтары перад ту пымі ідаламі задавленасці, а можа, яны былі, як і я, адзінокія, спанталычныя ў дарозе забулдыгі, якія задуменна тапілі ў віне свае збанкруставаныя ідеалы, такія самыя стэпавыя ваўкі і недалэнгі, як і я; гэтага я не ведаў. Кожнага з іх цягнула сюды нейкая свая настальгія, нейкая расчараўванасць, нейкая патрэба перамены, жанаты шукаў тут атмасферы сваёй халасцякай пары, стары чыноўнік -- водгаласу свайго студэнцтва, усе яны былі даволі маўклівыя, і ўсе папівалі сабе, сядзелі, як і я, за бутэлькай эльзаскага, а не перад жаночай харавой капэлай. Тут я кінуў якар, тут можна было пранэндзіць гадзіну, а тое ж і дзве. Адпіўшы эльзаскага, я адразу адчуў, што з самага рана нічога не еў.

Проста дзіва, чаго толькі чалавек не каўтае! Хвілін дзесяць я чытаў нейкую газецыну, запускаючы ў сябе праз вочы дух нейкага зноў жа без адказнага чалавека, які на ўсю храпу перажоўвае са сваёй слінай чужыя слова, а пасля, не стравіўшы іх, выблёўвае назад. Гэтай выблёвіны я праглынуў цэлы слупок. А пасля склыгаў добры ўварвалак вандробы, выразанай з забітага цяляці. Дзівосы! Самае лепшае было эльзаскае. Я не любіў, прынамсі, па буднях, дзікіх, моцных вінаў, якія даюць у галаву і славяцца сваім адмысловым смакам. М не даспадобы зусім чыстыя, лёгкія, сціплыя мясцовыя віны без ніякіх там му драгалістых называў, іх можна піць памногу, і яны так прыемна ахінаюць вясковасцю, зямлёй, небам і лесам. Шклянка эльзаскага і скібка добра га хлеба -- самае лепшае. Але я ўжо спажыў порцую той вандробіны з рэдка калі бывалай асалодай, -- увогуле ж, я нячаста ем мяса, -- і перад мною стаяла другая шклянка. Дзівосна было і тое, што дзесяці ў зялёных далінах здаровыя, мілыя людзі даглядаюць вінаград, чавяць з яго сок, каб у розных канцах зямлі, далёка-далёка ад іх, нейкія расчараўванцы, амаль ужо спітыя і растрэсеныя жыццём стэпавыя ваўкі набіраліся бадзёру і жлавасці з «кілішкай гарбаты».

Па-моему, гэта было дзівосна! Было добра, гэта дапамагло, прыйшоў настрой. Слоўная каламазь газетнага артыкула, хоць і позна, але надала мяне на смех палёгкі, і тут раптам я ўзгадаў старую мелодыю таго піяна, яна ярка паднялася ўва мне, як маленькая мыльная бунька, бліснула, паменшылася і адбліла ў сябе цэлы свет, і зноў мякка распалася. Калі б гэтая нябесная маленькая мелодыя ўпратай пусціла карэнне ў маёй душы і раптам зноў зацвіла ўсімі каштоўнымі фарбамі сваёй яркай кветкі, то ці ж я прапаў бы дарэшты? Хай я, звер, заблуздзіўся, не разумею вакольнага свету, але ж нейкі сэнс у маім ідыёцкім жыцці быў-такі, быў, нешта ўва мне адгукалася на покліч з далёкіх вышыніяў, нешта ўлоўлівала яго, і ў мозгу маім роемрайліся тысячы малюнкаў.

Гурты анёлаў Джота з маленькай царкоўнай столі ў Падуі, а побач ступалі Гамлет і Афелія ў вянку, прыгожыя сімвалы ўсіх скрухаў і непаразуменняў свету; стоячы ў палаючым шары, трублі у рог Джаноцца, Аціла Шмэльце нёс у руцэ свой новы капялюш,

Барабудур падымаў угору да неба гару сваіх скульптураў. Не бяда, што ўсе гэтыя цудоўныя вобразы жывуць у тысячах іншых сэрцаў, было яшчэ дзесяткі тысяч іншых невядомых карцін і гукаў, чыёй радзімай, чыім празорым вокам і чуйным вухам была толькі мая душа. Старая бальнічная сцяна ў шэра-зялёных плямах, у трэшчынах і драпінах якой угадваліся тысячи фрэсак, -- хто даў ёй адказ, хто ўпусціў яе ў сваё сэрца, хто любіў яе, хто адчуваў чароўнасць яе прытухлыx фарбаў? Старыя кнігі манахаў з мяkkімі міняцюрамі, кнігі нямецкіх паэтаў двухсотгадовай і стогадовай даўнасці, забытыя іх народам, усе гэтыя пашкуматаныя, адсырэлыя тамы, друкаваныя і рукапісныя старонкі старадауніх музыкаў, тоўстыя, пажоўклыя лісты нотнай паперы з застылымі гукавымі відзежамі -- хто чуў іх разумныя, іх хітратаватыя і знуджаныя галасы, хто пранёс у сабе іх дух і іх чароўнасць праз іншую, ахаладзелую да іх эпоху? Хто ўспамінаў пра той маленькі, у парты кіпарыс на гары над Губіем, які быў зламаны і расшчэплены лавінай, але ўсё-такі ўчастіўся за жыццё, і запусціў сабе новую, хай і не такую густую чупрыну? Хто аддзякаваў гасціннай гаспадыні з другога паверха і яе вымытай да бліску араўкары? Стэпавы воўк. А хто шукаў за руінамі свайго жыцця расплыты сэнс, пакутаваў, што з выгляду жыў недалужна і бязглазда, жыў тым, што бяздумна, таемна спадзяваўся на адкрыццё і блізкасць Бога нават у апошнім вэрхале і хаосе.

Я затрымаў у руцэ шклянку, у якую гаспадыня зноў хацела падліць, і ўстаў. Годзе віна. Залаты след бліснуў, нагадаўшы пра вечнае, пра Моцарта, пра зоркі. Я зноў мог нейкі час дыхаць, мог жыць, меў нахабства існаваць, мне не трэба было пакутаваць, баяцца, саромецца.

Дробны даждж распыр скваўся ад ветру, сеяў у ліхтары і іскрыўся шклянымі бліскамі, калі я выйшаў на аціхлую вуліцу. Куды цяпер? Калі б у гэты момант адбыўся цуд і магло спрайдзіцца любое маё жаданне, перад мною цяпер адкрылася б невялікая прыгожая зала ў стылі Людовіка Шаснаццатага, дзе некалькі харошых музыкаў прайгралі б мне дзве-трэ п'есы Гендэля і Моцарта. Цяпер гэта якраз у пасавала б майму настрою, я смакаваў бы халодную, высакародную музыку, як багі нектар. О, калі б цяпер у мяне быў сябар, сябар у якім-небудзь пакойчыку на гарышчы, і каб сядзеў ён задумліва пры свечцы, а побач ляжала б ягоная скрыпка! Я прабраўся б у яго начную цішыню, бясшумна пракраўся б па лесвіцах і застаў бы яго знянаць, уроспалаш, нахапам, і мы адсвяткавалі б некалькі незямных гадзін гутаркай і музыкай! Калісьці ў зышильня гады я часта меў такое шчасце, але з часам яно аддалілася і сышло ад мяне, паміж тымі днямі і цяперашнімі гадамі пралеглі жухлыя гады.

Я няспешна пайшоў дадому, наставіўшы каўнер паліто, абапіраючыся лёскай аб мокры брук. Як бы павольна я ні ступаў, усё роўна неўзабаве сядзеў бы ў сваёй мансардзе, у гэтих нібыта родных сценах, якіх не любіў, але і абысціся без якіх не мог, бо насталі часы, калі мне нічога не абыходзіла прашвэндаца зімою цэлую ноч пад дажджом. Што ж, хай так і будзе, нічога, рашыў я, не сапсue мне добра гечеровага гумору, ні слота, ні падагра, ні араўкары, і хай не было камернага аркестра і не прадбачылася ніякага самотнага сябра са скрыпкай, тая дзівосная мелодыя ўсё-такі гучала ўва мне, і я мог, напіваючы сабе пад нос з рытмічнымі перадышкамі, прыблізна ўзнавіць яе. Я задуменна ішоў далей. Не, свет не завязаўся мазалём ні на камернай музыцы, ні на сябры, і смешна было б мардаваць сябе бяссілай тугой па цяпле. Адзіната -- гэта незалежнасць, яе я хацеў і яе дабіўся за доўгія гады. Яна была халодная, як халодная ціхая прастора, дзе абарачающа зоркі.

Калі я праходзіў міма нейкага рэстарана з танцляцоўкай, мяне захліснула ліхаманкавай джазавай музыкай, грубай і гарачай, як дух сырога мяса. На хвіліну я аж спыніўся; як я ні ўхіляўся ад музыкі гэтага роду, яна заўсёды вабіла мяне нейкімі сваімі таемнымі чарамі. Джаз быў мне агідны, але ён у дзесяць разоў быў мінейшы за ўсю цяперашнюю акадэмічную музыку, сваёй вясёлай, грубай дзікасцю ён глыбока кранаў і мае інстынкты, ён дыхаў сумленнай, наіўнай пачуццёвасцю.

З хвіліну я пастаяў, прынюхаючыся да крыавай вісклівой музыкі, злосна і пажадліва ўбіраючы ў сябе атмасферу гэтих залаў. Адна частка музыкі, лірычная, была сальнаватая, перасалоджаная, мляўкая, наскроў сентыментальная, другая частка была дзікая і апантана

выбуховая, але абедзве неяк наіўна і мірна спалучаліся і давалі ў выніку нешта цэльнае. Гэта была музыка пагібелі, такая музыка, пэўна, мусіла існаваць у Рыме часу апошніх імператараў. Вядома, у парадунні з Бахам, Моцартам і сапраўднай музыкай яна была чыстае свінства, але ж свінствам было ўсё наша мастацтва, усё наша мысленне, уся нашая псеўдакультура, калі супастаўляць яе з сапраўднай культурою. А гэтая музыка мела перавагу вялікай шчырасці, прастадушна-мілага негрызянства, дзіцячай жывасці, у ёй было нешта ад негра і нешта ад амерыканца, які ў нас пры ўсёй сваёй сіле пакідае ўражанне хлапечай задзірыстасці, дураслівасці. А няўжо ж бо і Еўропа будзе такою? А няўжо ж бо і яна ідзе да гэтага? Ці не былі мы, старыя знаўцы і цаніцелі ранейшай Еўропы, ранейшай сапраўднай музыкі, ранейшай сапраўднай паэзіі, ці не былі мы праста дурной меншасцю звышразумных нэўротыкаў, якіх заўтра забудуць і высмеюць? Ці не было тое, што мы называем «культурай», дуham, душою, ці не было тое, што для нас свяшчэннае і прыгожае, толькі прывіднай немарасцю, ці не сканала даўно тое, што толькі нам, жменьцы занудаў, здаецца сапраўдным ды існажывым? Можа, тое, пра што так турбуемся мы, дурні, было заўсёды нечымсь нязбытным?

Старая дзяльніца горада прыняла мяне ў сваё ўлонне, памерлую, нерэальная, сярод шэрдай імглы стаяла маленькая кірха. Раптам я ўспомніў учараашняе здарэнне, загадкавую скляпеністую брамку, загадкавую шыльду з паглумлівым танцам літар. Якія там былі надпісы? Ага ж бо: «Уваход не ўсім». І яшчэ: «Толькі вар'ятам». Я дапытліва паглядзеў на стары мур, у душы хочучы, каб чарадзейства пачалося зноў, каб надпіс запрасіў мяне, вар'ята, а брамка праpusцила. Там, можа, было акурат тое, чаго я хацеў, там, магчыма, гравіяк рыхтык маю музыку.

Цёмны мур, замкнёны, у глыбокім сне, спакойна глядзеў на мяне праз густы змрок. І ніякіх ужо брамак, ніякіх скляпенняў, толькі цёмны, ціхі мур без прагалу. Я з усмешкай пайшоў далей, прыветліва кіўнуўшы каменнай муроўцы. «Спі спакойна, мур глухі, не будзіць цябе. Прыйдзе час, і яны зруйнуюць цябе альбо абхляпаюць заклікамі прагных фірмаў, але ты яшчэ тут, ты яшчэ цудоўны, ціхі і прыглядны мне».

Вынырнуўшы з чорнай пашчы завулка, мяне спалохаў нейкі праходжы, нейкі адзінокі начны запаздалец са стомленай паходкай, у кепцы і сінім каптане. На плячы ён нёс жардзіну з плакатам, а на жываце, на рэмэні латок, як у кірмашовага разносчыка. Зморана ступаючы па-перед мною, ён не абарочваўся, а то б я павітаўся з ім і пачаставаў цыгаркай. У святле бліжэйшай лятарні я паспрабаваў прачытаць ягоны штандар, яго чырвоны плакат на жэрдзі, але той хістаўся, і я нічога не разабраў. Тады я аклікнуў яго і папрасіў паказаць мне плакат. Ён спыніўся і патрымаў жэрдзь крыху мацней, і я прачытаў хісткія літары:

*Анархісцкі вечаровы атракцыён!
Маг ічны тэатр!
Уваход не вам...*

-- Якраз вас я і шукаў, -- усклікнуў я радасна. -- Што гэта ў вас за атракцыён? Дзе ён будзе? Калі?

Ён ужо зноў ішоў.

-- Не ўсім, -- сказаў ён абыякава, сонным голасам, ідуучы далей. Яму было годзе, яму карцела хутчэй дамоў.

-- Пастойце, -- крыкнуў я ўподбег за ім. -- Што там у вас у скрынцы? Я гатовы што-небудзь купіць.

Не спыняючыся, той машынальна палез у скрынку, дастаў нейкую кніжачку і працягнуў мне. Я хуценька схапіў яе і схаваў. Пакуль я расшпільваў паліто, каб дастаць гроши, ён завярнуў у падваротню, зачыніў за сабою варотцы і знік. З двара пачуліся яго цяжкія крокі, спярша па бруку, потым па драўнянай лесвіцы, а потым ужо нічога чуваць і не стала. І раптам я таксама вельмі змарыўся і адчуў, што ўжо позна і што няблага было б вярнуцца дамоў. Я пайшоў барджэй праз сонную ўскрайну, дабраўся да свайго раёна, дзе

сярод парку на месцы старога гарадскога вала, у дагледжаных даходных дамах за газончыкамі і плюшчом жывуць чынавенства і дробныя ранцье. Міма плюшчу, міма газона, міма маленькой елачкі я прайшоў да ганка, намацаў куды ўсунуць ключ, знайшоў кнопкую асвятлення, пракраўся міма шкляных дзвярэй, міма паліраваных шафаў і вазонаў з раслінамі і адамкнуў свой пакой, сваю маленькую ўяўную радзіму, дзе мяне чакалі фатэль і печ, чарніліца і эцюднік, Наваліс і Дастаеўскі, чакалі так, як чакаюць іншых, правільных людзей, калі тыя вяртаюцца дамоў, маці альбо жонка, дзеці, служанкі, сабакі, каты.

Калі я здымай мокрае паліто, мне зноў на вочы ўскінулася тая кніжачка. Я дастаў яе, гэта была тонкая, дрэнна надрукаваная на дрэннай паперы кірмашовая брашурка, тыпу кніжак «Тым, што нарадзіліся ў студзені» альбо «Як за восем дзён скінуць дваццаць гадоў».

Але, уладзіўшыся ў фатэлі і начапіўшы акуляры, я са здзіўленнем, з раптоўным адчуваннем, што тут утачыўся сам лёс, прачытаў на вокладцы назуву: «Трактат пра Стэпавага вайка. Не ўсім».

І вось які быў змест брашуры, яку ю я, з усё большай цікавасцю прачытаў адным духам.

ТРАКТАТ ПРА СТЭПАВАГА ВАЙКА ТОЛЬКІ ВАР'ЯТАМ

Жыў раз адзін нехта Гары, празваны Стэпавым вайком. Ён хадзіў дзвюма нагамі, насіў вопратку на себе і быў чалавекам, але ў сутнасці быў якраз стэпавым вайком.

Ён навучыўся шмат з таго, чаго здольныя навучыцца людзі здаровага глузду, і быў даволі разумны. Але чаго ён не навучыўся, дык гэта быць задаволеным сабою і сваім жыццём. Гэта яму не ўдалося, чалавек ён быў насупа. Учынілася яно так, мабыць, таму, што ў глыбіні душы ён заўсёды ведаў (альбо думаў, нібыта ведае), што ў істоце сваёй ён зусім не чалавек, а воўк са стэпу. Разумныя людзі хай сабе ў спрэчках сцінаюцца, ці быў ён сапраўды стэпавым вайком, ці быў ён, можа, нават да таго, як нарадзіўся, ператвораны нейкімі чарамі з вайка ў чалавека, альбо ж ягоная перакананацьць, што ён воўк, была ўсяго толькі мроівам, галюцынацый хворага чалавека. Можна ж, напрыклад, дапусціць, што ў маленстве чалавек ён быў дзікі і ваўкаваты, неакілзаны і неўпарацкаваны, што ягоныя выхаваўцы спрабавалі забіць у ім звера і тым самым прымусіць яго ўяўіць і паверыць, што ён і праўда ж звер, толькі прыкрыты тонкім флёрам выхавання і чалавецкасці. Пра гэта можна доўга і цікава разважаць, можна нават напісаць цэлую кнігу на гэтую тэму; але Стэпаваму вайку такія вымудры нічога не далі б, яму было ўсё адно, што менавіта абудзіла ў ім вайка -- хай тое чарадзейства, хай здзекі альбо ягоная фантазія. Чаго б ні думалі пра гэта людзі і чаго б ні думай ён сам пра сябе, нічога не мела аніякага значэння, бо вытруціць вайчынасці з яго не магло.

Дык вось у Стэпавага вайка было дзве прыроды, чалавечая і воўчая; такі быў яго лёс, лёс, магчыма, не такі ўжо й адмысловы ды рэдкі. Ужо бывалі, кажуць, людзі, у якіх было нешта ад сабакі альбо ад ліса, ад рыбы альбо ад змяі, але яны нібыта не мелі праз гэта аніякіх клопатаў. У гэтых людзей чалавек і ліс, чалавек і рыба жылі побач, адзін аднаму не заважаючы, яны нават дапамагалі адно аднаму, і людзі, якія далёка пайшлі і якім зайздросці, часта заўдзячаліся сваім шчасцем хутчэй лісу ці малпе, аніж чалавеку. Гэта ж усім вядома. А ў Гары ўсё было інакш, чалавек і воўк у ім не сужываліся і ўжо ж пагатоў не дапамагалі адно аднаму, а заўсёды смыротна варагавалі і толькі знясільваліся, а калі ў адной душы і ў адной крыўі сыходзяцца два заклятыя ворагі, дык чаго такое жыццё вартae. У кожнага ж свая доля, ні ў кога яна не лёгкая.

У нашага Стэпавага вайка было так, што, адчуваючы сябе то вайком, то чалавекам, ён, як усе, у кім замясліся два пачаткі, быў адмысловы ў тым, што, калі быў вайком, чалавек у ім чакаў, будучы назіральнікам і суддзёю, а калі быў чалавекам, акурат тое ж самае рабіў воўк. Напрыклад, калі Гары, як што ён быў чалавек, азарала яркая думка і ён насыціў у сабе вытанчаныя, высакародныя пачуцці альбо ўчыніў так званае дабро, дык воўк у ім адразу ж

ашчэрваўся, смяяўся і з կрывавым здзекам паказваў яму, які ён пацешны і карыкатурны, як не красіць увесь гэты рафінаваны спектакль стэпавага звера, ваўка, які выдатна ведае, што яму да душы, а менавіта -- гойсаць адзінцом па стэпах, часам хлябатаць кроў альбо ўгоньвацца за ваўчыхай, -- і любы чалавечы ўчынак, убачаны воўчымі вачымі, рабіўся тады страшэнна смешным і недарэчным, дурным і марным. Але якраз бо тое самае здаралася і тады, калі Гары адчуваў сябе ваўком і трymаўся ваўком, калі ён паказваў людзям зубы, калі адчуваў нянявісць і смяротную варожасць да ўсяго людства, да іх ілжывай манернасці, да іх перапсаных нораваў. Тады ў ім насцярожваўся чалавек, і чалавек сачыў за ваўком, называў яго жывёлай і зверам, і засмучаў, і атручваў яму любую радасць ад яго простай, здаровай і дзікай ваўчынай ухваткі.

Вось як яно было ў Стэпавага ваўка, і можна сабе ўявіць, што жыццё ў Гары было не вельмі прыемнае і шчаслівае. Але гэта не азначае, што ён быў нешчаслівы ў нейкай адметнай меры, хоць яму самому менавіта так і здавалася, бо кожны ж чалавек лічыць пакуты, якія выпалі на яго долю, найцяжэйшымі. Так нельга казаць ні пра каго. І той, у кім няма ваўка, не канечне шчаслівы менавіта з гэтай прыгоды. Ды і ў самым нешчаслівым жыцці пракідаюцца свае вельмі светлыя часіны і свае кветачкі шчасця сярод пяску і камення. Так было і ў Стэпавага ваўка. Большасцю ён бывал вельмі няшчасны, гэтага не аспрэчыш, і рабіў няшчаснымі іншых -- калі любіў іх, а яны яго. Но ўсе, каму здаралася палюбіць яго, бачылі толькі адзін ягоны бок. Шмат хто любіў яго як тонкага, разумнага і самабытнага чалавека і потым, калі раптам ашчэрваўся ў ім воўк, жахаліся і запаняверваліся. А не выявіць яны не маглі, бо Гары, як і кожны, хто хацеў, каб яго любілі ўсяго цалкам, не мог схаваць за ілжою ваўка менавіта ад тых, чыя любоў яму нешта важыла. Але былі і такія, якія любілі ў ім якраз ваўка, якраз свободу, дзікасць, небяспечную неацуглянасць, і іх ён зноў жа страшэнна расчароўваў і засмучаў, калі раптам выяўлялася, што гэты дзікі, злосны воўк -- яшчэ і чалавек, яшчэ і сумуе па дабрыні і ласцы, яшчэ і ўмее слухаць Моцарта, чытаць вершы і мець чалавечыя ідэалы. Менавіта гэтыя «такія» звычайна і перажывалі асабліва вялікае расчараванне і асаблівую злосць і прыкрассць, і таму Стэпавы воўк уносіў ваўсе чужыя лёсы, да якіх прычыняўся, сваю дваістасць і раздвоенасць.

Але хто думае, нібыта ведае Стэпавага ваўка і здольны ўявіць сабе яго жалю вартае, растурзанае супярэчнасцямі жыццё, то й памыляецца, ён ведае далёка не ўсё. Ён не ведае (а правілаў жа без выключэння няма, і адзін грэшнік пры нагодзе мілейшы Богу за дзвеяноста дзвеяць праведнікаў), што ў Гары таксама ж бывалі шчаслівяя выключэнні, што ў ім часам воўк, а часам чалавек дыхаў, думай і адчуваў на поўніцу сваёй сілы, што, бывала, нават у вельмі рэдкія часіны, яны заключалі мір і жылі ў добраі згодзе, прычым не праста адзін спаў, калі другі чуваў, а абодва падтрымлівалі адзін аднаго і кожны рабіў другога ўдвяя мацнейшым. Часам і ў жыцці Гары, як усюды ў свеце, усё звыклае, буднае, знаёмае і правільнае мела, здавалася, адзінную мэту -- адпачыць хвіліну-другую, прыпыніцца і саступіць месца нечамусь незвычайнаму, цуду, мілаце. А ці палягчалі, а ці памякчалі гэтыя кароткія, рэдкія часіны шчасця ліхую долю Стэпавага ваўка, ці ўраўнаважваліся пакута і шчасце, ці кароткае, але моцнае шчасце тых нячастых часінаў, не кажучы ўжо, ці перакрываала ўсю сукунасць пакутаў, -- гэта ўжо іншае пытанне, над якім хай варочаюць глуздамі людзі, якія прывыклі да марнай траты часу. Думаў над ім часта і Стэпавы воўк, і гэта былі яго пустыя і бясплённыя дні.

Але тут след укінуць яшчэ адну заўвагу. Людзей тыпу Гары на свеце -- пропадзь, і да гэтага тыпу належаць, у прыватнасці, многія мастакі. Ува ўсіх гэтых людзей дзве душы, дзве істоты, боскі пачатак і д'ябалскі, матчына і бацькава кроў, здольнасць да шчасця і здольнасць да пакуты змяшаліся і перамяшаліся ў іх гэтак сама варожа і бязладна, як чалавек і воўк у Гары. І гэтыя людзі, чыё жыццё досыць неспакойнае, адчуваюць часам у свае рэдкія імгненні шчасця такую сілу, такую неверагодную прыгажосць, шумавінне імгненнай талані падымаеца часам настолькі высока і сляпуча над морам пакуты, што прамяні ад той кароткай успышкі шчасця даходзяць і да іншых і іх зачароўваюць. Так, каштоўным лятучым шумам над морам пакуты, узнякаюць усе тыя творы мастацтва, дзе

адзін пакутнік на гадзіну падняўся над сваім лёсам аж так высока, што ягонае шчасце ззяе, як зорка, і ўсім, хто бачыць гэтае ззянне, яно здаецца нечым вечным, здаецца яго асабістай марай пра шчасце. Ува ўсіх такіх людзей, як бы ні называліся іхня дзеі і творы, жыцця, калі шчыра, бадай што і няма, гэта значыць, іхняе жыццё не ёсьць быццё, не мае пэўнай формy, яны не героі, не мастакі, не мысліры ў той сутнасці, у якой іншыя з'яўляюцца судзяямі, урачамі, шаўцамі альбо настаўнікамі, не, іхняе жыццё -- гэта вечны, пакутлівы рух і хваляванне, яно няшчаснае, яно стурзанае і растурзанае, яно жахлівае і бессэнсоўнае, калі не лічыць сэнсам якраз тыя рэдкія падзеі, дзеі, думкі, творы, што ўспыхваюць над хаосам іхняга жыцця. У асяроддзі людзей гэтага тыпу ўзнікла небяспечная і страшная ідэя, што, можа, усё жыццё чалавече -- праста ліхая памылка, праматчын скідзень, дзікі, жахліва няўдалы эксперымент прыроды. Але ў іх жа асяроддзі ўзнікла і другая ідэя -- што чалавек, магчыма, не праста жывёла, надзеленая пэўным разумам, а дзіця багоў, якому наканавана неўміру часць.

У кожнага чалавека ёсьць свае прыкметы, ёсьць адмысловыя рысы, у кожнага свае даброці і заганы, у кожнага -- свой смяротны грэх. У Стэпавага ваўка гэта тое, што ён быў чалавекам вечара. Раніца ў яго была кепскай парою, якое ён баяўся і якая ніколі не прыносіла яму нічога людзкага. Ніколі ў жыцці раніцай ён не быў па-сапраўднаму вясёлы, ні разу не было, каб з раніцы ён зрабіў нешта добрае, раніцай яму ніколі не прыходзіла ў галаву ніякай добрай думкі, ні разу з раніцы ён і сабе нічога добра га не зрабіў, не тое што, каб яшчэ і іншым. Толькі пасля полуночі ён патроху цяплеў і ажыўляўся, і адно толькі ўжо падвечар, і тое ў добрыя дні, бываў плённы, дзейны, а часам палкі і радасны. З гэтым і была звязана яго патрэба ў самоце і незалежнасці. Ніхто ніколі не адчуваў больш за яго пільнай патрэбы ў адзінстве. Яшчэ замаладзь, калі быў бедны і цяжка зарабляў на хлеб, ён галадаў і насіў на сабе ўсякія транты, але затое меў хоць якую там, але ж незалежнасць. Ён ніколі не прадаваўся ні за гроши, ні за якія даброты, ні жанчынам, ні магутам свету гэтага і, каб захаваць сваю свабоду, сотні разоў адкідаў тое, што іншыя лічылі ягоным шчасцем і выгодай і сабе за шчасце мелі б. Нічога на свеце не было яму больш ненавісным і страшным, чым простая подумка, што след яму засесці нейкую пасаду, неяк размеркаваць дзені і год, падпарадкоўвацца іншым. Кантора, канцылярыя, службовае памяшканне былі яму страшныя, як смерць, а самае кашмарнае, што магло прысніцца, быў палон казармы. Ён умёў хіляцца ад усяго гэтага, часам цаноў вялікіх ахвяраў. Тут праяўлялася яго сіла і годнасць, тут ён быў непахісны і непадкупны, тут яго нораў быў цверды і адназначны. Аднак з гэтай годнасцю былі зноў жа цесна звязаныя яго пакуты і лёс. Адбывалася з ім тое, што адбываецца з усім: чаго ён шукаў і да чаго імкнуўся самымі глыбіннымі памкненнямі сваёй натуры, якраз яно і выпадала яму, але ў такой вялікай дозе, што ўжо не ішлося людзям на ніякае добро. Спачатку гэта было яго марай і шчасцем, потым стала горкай долей. Хто любіць уладу, памірае ад улады, хто любіць срэбра, памірае ад грошай, раб -- ад рабства, шукальнік асалодаў -- ад асалодаў. Так і Стэпавы воўк марнеў і гібеў ад сваёй незалежнасці. Ён дамогся жаданай мэты, ён рабіўся ўсё больш і больш незалежны, ніхто не мог яму нічога ўказаць, ні да кога ён не меўся прыстасоўвацца і, як яму паводзіцца, вызначаў сабе сам. Кожны моцны чалавек канечне дасягае таго, шукаць чаго собіць яго толькі ягоная ж натура. Але сярод дасягнутай свабоды Гары раптам адчуў, што свет неяк злавесна пакінуў яго ў спакоі, што яму, Гары, не да людзей і нават не да самога сябе, што ён спаквалі задыхаецца ва ўсё больш пустым паветры адзіноты і ізаляцыі. Сталася так, што быць аднаму і быць незалежным -- гэта ўжо не ягоная мара, не ягоная мэта, а ягоная доля, яго наканаванне -- што чароўнае жаданне задумана і не можа быць адменена, што ён ужо нічога больш не паправіць, як бы ні прагнунуў таго ў нудоце, як бы ні памыкаўся добрай воляй і гатовасцю да яднання з супольнасцю: цяпер яго пакінулі сам-насам з сабою. Пры гэтым ён зусім не абуджаў нянявісці і не быў агідны людзям. Больш за тое, у яго было вельмі шмат сяброў. Многім ён падабаўся. Але гэта была толькі сімпатыя і ветлівасць, яго запрашалі, яму дарылі дарункі, лістваліся з ім мілы мі пісьмамі, але збліжацца ніхто не збліжаўся, яднання не ўзнікала нідзе, ніхто не хацеў ды і не быў здольны дзяліць з ім ягонае жыццё. Вакол было

цяпер паветра адзінокіх, тая ціхая атмасфера, тое аддаленне асяроддзя, тая няздатнасць да контактаў, супроць чаго не мае сілы нават самая палкая воля. Гэта была, нябось, ці не самая важная пазнака яго жыцця.

Іншай адмысловасцю была яго прыналежнасць да самагу бцаў. Тут след зазначыць, што няправільна называць самагубцамі толькі тых, хто сапраўды канчае з сабою. Сярод гэтых шмат нават так іх, якія робяцца самагубцамі, так бы мовіць, толькі чыста тэарэтычна, выпадкова, бо самагубства не ёсць іх унутраная патрэба. Сярод людзей не надта яркіх, людзей бляклага лёсу, сярод стадных людзей шмат хто накладвае на сябе руکі, але сваім складам і харектарам яны зусім не належаць да тыпу самазабойцаў, і зноў жа вельмі многія, бадай, ці не большасць з тых, хто па сутнасці сваёй уваходзяць у тып самагубцаў, насамрэч ніколі самахоць не ідуць з жыцця. «Самагубца» -- а Гары быў якраз такі -- не мусова павінен жыць у асабліва цесных стасунках са смерцю, так можна жыць і не будучы самазабойцам. Але самагубцу ўласціва тое, што ён глядзіць на сваё «я» -- няважна з поўным на тое правам, а ці не, -- як на нейкі небяспечны, ненадзейны і бездапаможны ўтвор прыроды, што ён здаецца сабе вельмі неабароненым, нібыта стаіць на вузкай вяршыні скалы, дзе дастаткова маленькага знешняга штуршка альбо малюпасенькай унутранай слабінкі, каб сарвацца ў бездань. Лёс гэтага тыпу пазначанытым, што самагубства для іх найбольш верагодны способ памерці, прынамсі, у іх уяўленні. Прыйчынай такой настраёвасці, прыкметнай ужо ў раннія маладосці, пагатоў у астатнім жыцці, не ёсць нейкі няма ладу які асаблівы недахоп жыццёвой сілы, наадварот, сярод «самагубцаў» пракідаюцца незвычайна ўпартыя, жыццепрагнныя і адважныя натуры. Але падобна на тое, як ёсць людзі, схільныя да гарачкі пры самай нікчэмнай хваробінцы, людзі, якіх мы называем «самагубцамі» і якія заўсёды вельмі ўражлівія і адчувальныя, схільныя пры самым нязначным узрушэнні зацята аддавацца думкам пра самазабойства. Была б у нас навука з дастатковай мужнасцю і дастатковым пачуццём адказнасці, каб займацца чалавекам, а не проста механізмамі жыццёвых працэсаў, было б у нас нешта падобнае на антрапалогію, на псіхалогію, дык пра гэтыя факты ведалі б усе.

Сказане намі пра самагубцаў тычыцца, вядома, адно знешняга аспекту, -- гэта псіхалогія, а значыцца, вобласць фізікі. З метафізічнага гледзішча ўсё інакш і нашмат больш ясна, бо пры такім падыходзе да яго «самагубцы» паўстаюць перад намі з пачуццём віны за сваю адасобленасць, паўстаюць душамі, якія бачаць сваю мэту не ў самаудасканаленні і сваёй дасканаласці, а ў самаразбурэнні, у вяртанні да маці, да Бога, да сусвету. Вельмі многія з гэтых натураў зусім не здольныя ўчыніць калі-небудзь рэальнае самазабойства, бо глыбока прачулі яго грэшнасць. Але для нас яны ўсё ж самагубцы, бо збавенне яны бачаць у пагібелі, а не ў жыцці і гатовыя ахвяраваць сабою, знішчыць сябе і вярнуцца да пачаткаў.

Калі ўсякая сіла можа, а часам і павінна абрнуцца слабасцю, дык тыповы самагубца, наадварот, можа ператварыць сваю ўяўную слабасць у апору і сілу, і робіць гэта даволі часта. Прыклад -- Гары, Стэпавы воўк. Як і тысячам падобных да яго, думка, што чалавек самахоць можа памерці ў любую хвіліну, была для яго не проста сумнай гульней фантазіі, не, у гэтай думцы ён знаходзіў апору і суцяшэнне. Так, як ува ўсіх людзей ягонага тыпу, кожнае ўзрушэнне, кожны боль, кожная кепская жыццёвая ситуацыя адразу ж абуджала ў ім жаданне адцурасца ад іх з дапамогай смерці. Але паступова ён вывеў з гэтай сваёй схільнасці цэлу філософію, проста карысную для жыцця. Інтымнае знаёмства з думкай, што запасны выхад заўсёды адчынены, давала яму сілу, надзяляла яго цікаўнасцю да болю і нягодаў, і, калі ўжо яго шчаміла досыць туга, ён часам думаў з жорсткай радасцю, неяк злосна нават: «Цікава падзівіцца, што здольны чалавек ператрываць! Бо калі цярпенне дойдзе да крэсу, мне варта толькі адчыніць дзвёры, і -- дагані мяне!» Ёсць вельмі шмат самагубцаў, якім гэта думка дадае неймавернай сілы.

З другога боку, усім самагубцам знаёмая барацьба са спакусай пакончыць самагубствам. Нейкім краёчкам души кожны ведае, што самагубства хоць і выйсце, але ўсё-такі крыху жалю вартае і незаконнае выйсце, што, у сутнасці, прыгажэй і высакародней быць забітым самім жыццём, чым сваёй рукою. Гэта веданне, гэты закалот сумлення, якое

мае тую ж самую крыніцу, што і нячыстае сумленне ананістаў, штурхает большасць самагубцаў нястомна заядаща ў барацьбе з ліхой спакусай. Яны змагаюцца, як змагаецца клептаман са сваёй пахібай. Стэпаваму ваўку таксама была знаёмая такая барацьба, ён вёў яе, шматкроць мяняючи зброю. Нарэшце, дажыўшы да сарака сямі, ён надыбаў на адну шчаслівую не без гумару подумку, якая часта ўводзіла яго ў радасць. Ён рашыў, што яго пяцідзесяты дзень народзінаў будзе тым днём, калі ён дасца сабе нарэшце пакончыць з самім сабою.

У гэтых дзенях, так ён пастанавіў сабе, яму будзе можна скарыстацца альбо не скарыстацца запасным выхадам, у залежнасці ад настрою. І хай з ім здарыцца што заўгодна, хай ён захварэе, згалечыцца, хай на яго зваляцца пакуты і гора -- усё абмежавана тэрмінам, усё можа доўжыцца максімум гэтых некалькі гадоў, месяцаў, дзён, а іх лік з кожным днём меншаў! І праўда, цяпер ён лягчэй пераносіў усякія непамыслоты, якія раней мучылі б яго мацней і даўжэй, а то б жа і падсеклі пад корань. Калі яму чамусыці прыпірала асабліва блага, калі да пустаты, адзіноты і здзічэласці ягонага жыцця дадаваліся яшчэ якія-колечы асаблівія немачы альбо страты, ён мог сказаць гэтым немачам: «Пачакайце, яшчэ два гады і -- дазнаце зводу!» І потым замілавана ўяўляў сабе, як раніцай, у дзені пяцідзесяцігоддзя, прыйдуць лісты і віншаванні, а ён, упэўнены ў сваёй брытве, развітаецца з усімі сваімі нягодамі і бразне за сабою дзвярмі. Ляснушка ж тады і ламота ў касцях, і нудота, і боль у галаве і разанка ў чэраве!

Застаецца яшчэ растлумачыць феномен Стэпавага ваўка ў плане яго своеасаблівых адносінаў да мяшчанства і звесці абедзве з'явы да іх асноўных законаў. За зыходны пункт восьмем, як што яно само на язык просіцца, яго ўспрыманне «мяшчанскай» сферы!

Як ён сам сабе ўяўляў, Стэпавы воўк быў па-за мяшчанскім светам, бо не вёў сямейнага жыцця і не ведаў сацыяльнага гонару. Ён адчуваў сябе то адзінокім, дзіўным самотнікам, хворым пустельнікам, то няма ладу якой асобай з задаткамі генія, пастануленаага па-над нормамі звычайнага жыцця. Ён свядома пагарджаў мешчанінам і ганарыўся, што сам не такі. І ўсё ж у пэўным сэнсе ён жыў па-мяшчанску: меў рахунак у банку і дапамагаў бедным родзічам, апранаўся хай і нядбала, але прыстойна і някідка, стараўся ладзіць з паліцый, падатковай управай і іншымі ўладамі. Апрача таго нейкая моцная, тайная пацяга ўвесь час надзіга яго да мяшчанскаага свету, да ціхіх, прыстойных сямейных дамоў з іх дагледжанымі садкамі, чысценькімі лесвіцамі, з усёй іх сціплай атмасферай парадку і добра прыстойнасці. Яму падабалася мець свае маленкія заганы і вычуды, адчуваць сябе старонім у мяшчанскім асяроддзі, нейкім адшчапенцам альбо геніем, але ён ніколі не жыў і не сяліўся ў тых, так бы мовіць, правінцыях, дзе мяшчанства больш няма. Ён не адчуваў сябе вольна ні сярод людзей выключных, што карыстаюцца сілай, ні сярод злачынцаў альбо бяспраўных і не пакідаў правінцыі мяшчанаў, з нормамі і духам якое заўсёды быў звязаны, нават калі сувязь тая вылівалася ў супраціўленне і бунт. Апрача таго, ён вырас у атмасфери дробнабуржуазнага выхавання і вынес адтуль мноства ўяўленняў і шаблонаў. Тэарэтычна ён нічога не меў супроць прастытуцыі, але асабіста быў няздолны прыняць прастытуць на сур'ёзе і шчыра паставіцца да яе як да роўні. Палітычнага злачынцу, бунтавніка альбо духоўнага спакусніка ён мог палюбіць як брата, але для якога-колечы зладзюгана, рабаўніка, забойцы, садыста ў яго не знайшлося б нічога, акрамя мяшчанскай мілажальнасці і шкадобы.

Такім парадкам, адной палавінай сваёй істоты ён заўсёды прызнаваў і пацвярджаў тое, што другой палавінай аспрэчваў і адмаўляў. Ён гадаваўся ў дагледжаным мяшчанскім доме, у строгім перайманні ўсталяваных формаў і звычаяў і часткай душы назаўсёды заставаўся прывязаны да завядзёнак гэтага свету, хоць даўно ўжо адасобіўся ў такой меры, якая ў мяшчанстве непрымальная, і даўно вызваліўся ад сутнасці мяшчанскаага ідэалу і мяшчанской веры.

«Мяшчанства» ж, заўсёды сутны стан людзей, ёсць не што там якое, як спроба знайсці раўнавагу, як імкненне да нейтральнай сярэдзіны паміж безлічнымі крайнасцямі і полюсамі чалавечых паводзінаў. Калі ўзяць за прыклад якія-небудзь з гэтых полюсаў, скажам,

процілегласць паміж святым і распушнікам, дык нашае прыпадбенне адразу станецца зразумелым. У чалавека ёсьць магчымасць цалкам аддацца ду хоўнаму жыццю, наблізіцца да боскага пачатку, да ідэалу святога. Ёсьць у яго, наадварот, і магчымасць цалкам аддацца сваім інстынктам, сваім пачуццёвым пожадзям і накіраваць у се свае высілкі на атрыманне імгненнай радасці. Адна дарога вядзе да святога, да пакутніка ду ху і самаадрачэння ў імя Бога. Другая дарога вядзе да распушніка, пакутніка інстынктаў, да самаадрачэння ў імя тла. Дык вось, мешчанін спрабуе жыць у міждарожжы, у памяркоўнай, ураўнаважанай сярэдзіне. Ён ніколі не адмовіцца ад сябе, не дапусціцца ні да разгулу, ні да аскетызму, ніколі не будзе пакутнікам, ніколі не згодзіцца са сваёй пагібеллю, -- наадварот, яго ідэал -- не самаадрачэнне, а самазахаванне, ён не імкненіца ні да святасці, ні да яе процілегласці, безумоўнасць, абсалютнасць яму няспечныя, ён хоча служыць Богу, але хоча служыць і разгулу, буйству, закурдайству, ён хоча быць дабрадзейным, але хоча і пажыць на зямлі ў сваю асалоду на поўную губу. Карацей, ён спрабуе асесці пасярэдзіне паміж крайнасцямі, ва ўмеранай і здаровай зоне, без лютых бураў і навальніц, і гэта яму ўдаецца, хоць і цаною той поўніцы жыцця і пачуццяў, якую дае імкненне да безумоўнасці, абсалютнасці, крайнасці. Жыць поўным жыццём можна толькі цаною свайго «я». А мешчанін нічога не ставіць вышэй за сваё «я» (вельмі, праўда, недаразвітае). Цаною поўніцы, значыць, ён дамагаецца захавання і бяспекі, атрымлівае замест апантанасці Богам спакойнае сумленне, замест асалоды -- задавальненне, замест свабоды -- утульнасць, замест смяротнага сквару -- зацішны халадок. Таму мешчанін па сутнасці сваёй -- істота са слабым імпульсам да жыцця, палахлівец, які байца хоць у нечым паступіцца сваім «я», -- ім лёгка кіраваць. Менавіта таму ён і паставіў замест улады -- большасць, на месца сілы -- закон, на месца адказнасці -- працэдуру галасавання.

Ясна, што гэтая кволая баязлівая істота, якія шматлікія ні былі б яе асобіны, не можа азалець, што праз свае якасці яна не павінна граць у свеце іншай ролі, як толькі ролю статку ягнят сярод ваўкоў. І ўсё ж мы бачым, што хоць у часы, калі кіруюць натуры моцныя, мешчаніна адразу ж прыпраюць да сцяны, ён тым не меней ніколі не гіне, а часам нават як бы і ўладарыць над светам. Як жа гэта так? Ні шматлікасць яго статку, ні дабрачынства, ні здаровы сэнс, ні арганізацыя не можа, здавалася б, выратаваць яго ад пагібелі. Таму, чые жыццёвыя сілы з самага пачатку падарваныя, не падоўжыць жыцця ніякая сіламоц на свеце. І ўсё-такі мяшчанства жыве, яно магутнае, яно квітненне. Чаму?

Адказ: праз стэпавых ваўкоў. Насамрэч жыццёвая моц мяшчанства трymаецца зусім не на ўласцівасцях яго нармальных прадстаўнікоў, а на ўласцівасцях безлічы яго аўтсайдэраў, якіх мяшчанства ў выніку расплывістасці і расцягнутасці сваіх ідэалаў уключае ў сябе. Сярод мяшчанства заўсёды жыве процьма моцных і дзікіх натураў. Наш Стэпавы воўк Гары -- харектэрны ўзор гэтага. Хоць развіццё ў ім індывідуальнасці, асобы зайшло далёка за даступныя мяшчанству межы, хоць асалода ад самасузірання знаёмая яму не менш за змрочную радасць нянявісці і саманенавісніцтва, хоць ён пагарджае законам, дабрачынствам і здаровым клёкам, ён усё ж у палоне ў мяшчанства і вырвавацца з палону не можа. Такім парадкам, сапраўдане мяшчанства абгорнула, як ядро, шырокімі пластамі чалавецтва, тысячамі жыццяў і розумаў, што хоць і перараслі мяшчанства, што хоць і пакліканыя не прызначанаць адгаворак і лунаць у абсалюце, але затое прывязаныя да мяшчанскае сферы інфантыльнымі пачуццямі, яўна заражаныя надарванасцю жыццёвой сілы, і таму закасцяnelыя ў мяшчанстве, падначаленыя яму, яму ж абавязаныя і ў нечым яму ўпакораныя. Бо мяшчанства трymаецца прынцыпу процілеглага прынцыпу вялікіх, -- «хто не супроць мяне, той за мяне!»

Калі з гэтага гледзішча падзівіцца на душу Стэпавага ваўка, дык ён глядзець мецца чалавекам, якому як індывідуальніст, як яркай асобіне наканавана быць не-мешчанінам -- усякая ж яркая індывідуальніст абарочваецца супроць свайго «я» і схільная яго разбураць. Мы бачым, што ён надзелены аднолькава моцнымі імпульсамі і на тое, каб стаць святым, і, каб стаць разбэстай, але што праз нейкую слабкасць альбо закасцяnelасць не здолеў сягнуць у дзікія прасторы су свету, не пераадолеў прыцягнення цяжкай маці-зоркі мяшчанства. Такое

яго становішча ў светабудове, такая яго скаванасць. Большасць інтелігентаў, пераважная частка мастакоў належала да гэтага тыпу. Толькі самыя моцныя з іх вырываюцца ў космас з атмасфери мяшчанскай зямлі, а ўсе астатнія здаюцца альбо ідуць на кампрамісы, пагарджаюць мяшчанствам і ўсё ж да яго належала, мацу юць, славяць яго, бо, зрешты, вымушаныя сцвярджаць яго, каб неяк жыць. Трагізм гэтым незлічоным людзям не па плячы, па плячы ім, аднак, даволі-такі злашчанская доля, на кухні пекла якой дасмажваюцца і пачынаюць пладзіца іх таленты. Тыя нямногія, што вырываюцца, дасягаюць аблізуту і славу гінуць, яны трагічныя, колькасць іх невялікая. А тым, што не вырваліся, чые таленты мяшчанства часта высока шануе, адчынена трэцяе царства, прывідны, але суверэнны свет -- гумар. Неспакойная стэпавыя ваўкі, гэтыя вечна горкія пакутнікі, якім не дадзена моцы, немінушча патрэбнай для трагізму, для прарыву ў зорную прастору, якія адчуваюць сябе пакліканымі да аблізутнага, а жыць у аблізутным не ўмеюць, -- у іх, калі толькі іхні дух загартаваўся і стаўся пругкім у пакутах, ёсць прымірэнчы выхад у гумар. У нечым гумар заўсёды застаецца мяшчанскім, хоць сапраўдны мешчанін не здольны разумець яго. У яго прывіднай сферы здзяйсняеца заблытаны, супярэчлівы ідэал усіх стэпавых ваўкоў: тут можна адначасова не толькі ўхваліць і святога, і разбэсту, зблізіць полюсы, але яшчэ і перакінуць гэту ўхвалу на мешчаніна. Бо чалавек, апантаны Богам, вельмі нават можа ўхваліць злачынцу -- і наадварот, але абодва яны, ды і ўсе людзі аблізутных безумоўных крайнасцяў, не могуць ухваліць нейтральнью, азызлую, размяклі-апоўзлую сярэдзіну мяшчанства, адзін толькі гумар, выдатнае вынаходства тых, чый максімалізм скаваны, хто амаль трагічны, хто няшчасны і пры гэтым шчодра адораны, адзін толькі гумар (можа, самае самабытнае і геніяльнае дасягненне чалавечства) здзяйсняе немагчымае, ахопліваючы і яднаючы прамянямі сваіх прызмаў усе вобласці чалавечай натуры. Жыць у міры, быццам гэта не мір, паважаць закон і ўсё ж стаяць над ім, валодаць, «як бы не валодаючы», адмаўляцца, як бы гэта ніякая не адмова, -- выконваць усе гэтыя любімія і часта несфармульяні патрабаванні вышэйшай жыццёвой мудрасці здольны адзін толькі гумар.

І калі б толькі Стэпаваму ваўку, у якога ёсць да таго ж і здольнасць, і схільнасць, удалося выпарыць, выдаліць з сябе гэты чароўны напой, ён, Стэпавы воўк, быў бы выратаваны. Да такой удачы яму далёка. Але магчымасць, але надзея ёсць. Хто яго любіць, хто спагадлівы да яго, хай узычыць яму гэтага ратунку. Тады ён, праўда, застыг бы ў мяшчанскай сферы, але ягоныя пакуты можна было б ператрываць за іх плённасць. Яго адносіны да мяшчанскага свету і ў каҳанні і ў няnavіscі страцілі б сэнтыментальнасць, і яго прывязанасць да гэтага свету перастала б суцэльна мучыць яго, як нешта ганебнае.

Каб дасягнуць гэтага альбо нарэшце, магчыма, адважыцца на скачок у космас, такому Стэпаваму ваўку след было б аднойчы зрабіць навочную стаўку з самім сабою, глыбока заглянуць у хаос сваёй душы і цалкам усвядоміць сябе. Тады яго сумніўнае існаванне раскрылася б перад ім ва ўсёй сваёй нязменнасці, і далей ён ужо не змог бы ўвесы час уцякаць з пекла сваіх інстынктаў у сэнтыментальна-філософскія самазаспакаенні, а ад іх зноў у сляпую і п'янную дурмань сваёй ваўчынай стаці. Чалавек і воўк мусілі б спазнаваць адзін аднаго без фальшывых эмацыйных масак, мусілі б паглядзець адзін аднаму ў очы. Тут яны альбо выбухнулі б і навекі разышліся б, альбо ж у іх з'явіўся б гумар, і яны пабраліся б шлюбам па разліку.

Можа, калі-небудзь Гары выпадзе такая нагода. Магчыма, што калі-небудзь яму ўдасца спазнаць самога сябе -- атрымаўшы толькі адно з нашых маленькіх лютэркаў, ці тое сустрэўшыся з несмяротнымі альбо, што зноў жа магчыма, знайшоўшы ў адным з нашых магічных тэатраў тое, што яму трэба для вызвалення здзічэлай душы. Тысячы такіх магчымасцяў яго чакаюць, яго лёс неадольна прыцягвае іх, усе гэтыя аўтсайдэры мяшчанства жывуць у атмасфери такіх магічных магчымасцяў. Дастаткова дробязі, каб ляслула маланка.

І ўсё гэта до бра вядома Стэпаваму ваўку, нават калі яму ніколі не трапіць на очы гэты абрэс яго ўнутранай біографіі. Ён адчувае сваё становішча ў сусвеце, ён адчувае і ведае

несмяротных, ён адчувае магчымасць сустрэчы з сабою і баіцца яе, ён ведае пра існаванне люстэрка, зірнуць у якое яму вельмі карціць, але зірнуць у якое ён так баіцца.

* * *

На завяршэнне нашага эцюда застаецца развеяць адну апошнюю фікцыю, адзін прынцыпавы падман. Любая «тлумачэнні», любая псіхалогія, любая спробы паразумеца маюць патрэбу ў дапаможных сродках, тэорыях, міфалогіях, хлусні; і прыстойны аўтар не забудзеца развеяць напрыканцы па магчымасці і гэтую хлусню. Калі я кажу «наверсе» альбо «унізе», дык жа гэта ўжо сцвярджэнне, якое трэба прасвятліць, бо верх і ніз існуюць толькі ў мысленні, толькі ў абстракцыі. Свет сам па сабе не мае ні верху ні нізу.

Карацей кажучы «стэлавы воўк» -- таксама фікцыя. Калі Гары адчувае сябе звышчалавекам і лічыць, што складаецца з дзвюх варожых і супрацьлеглых натураў, дык гэта ўсяго толькі спрошчаная міфалогія. Гары ніякі не чалавекавоўк, і калі мы прынялі напавер ягоную хлусню, якую ён сам сабе выду маў і ў якую верыць, калі мы і насамрэч спрабавалі разглядаць і тлумачыць яго як дваістую натуру, як стэлавага ваўка, дык мы, спадзеючыся на тое, што нас лягчэй будзе зразумець, пакарысталіся падманам, які цяпер трэба пару піцца паправіць.

Падзел на ваўка і чалавека, на інтынкт і дух, які ўчыняе Гары дзеля большай зразумеласці свайго лёсу, -- гэта вельмі грубае спрошчванне, гэта гвалт з рэчаіннасці дзеля даходлівага, але няправільнага тлумачэння супярэчнасцяў, выяўленых у сабе гэтым чалавекам, якія здаюцца яму крыніцай яго неабыякіх пакутаў. Гары выяўляе ў сабе «чалавека», гэта значыцца, свет думак, пачуццяў, культуры, утаймаванай і вытанчанай прыроды, але побач ён выяўляе яшчэ і «ваўка», гэта значыцца, цёмны свет інтынктаў, дзікасці, жорсткасці, нявытанчанай, грубай прыроды. Нягледзячы на гэта, блізірам такі ясны падзел сваёй натуры на дзве ўзаемаварожыя сферы, ён зредзь зауважаў, што воўк і чалавек нейкі час, у нейкія шчаслівые імгненні, сужываліся адзін з адным. Калі б Гары спрабаваў вызначыць ступень узделу ваўка ў кожным асобным яго, Гары, моманце жыцця, у кожным ягоным учынку, у кожным ягоным адчуванні, ён адразу недаўмёна схамянуўся б, і ўся яго прыгожая «ваўчыная» тэорыя пакацілася б дагары нагамі. Бо ніводзін чалавек, нават першбытны мурын, нават ідыёт, не бывае так паслужліва просты, каб ягоную натуру можна было растлумачыць як суму двух альбо трох асноўных элементаў, а ўжо ж каб растлумачыць такога рознабаковага чалавека, як Гары, наўным падзелам на ваўка і чалавека -- гэта, ну, зусім жа дзіцячая спроба. Гары складаецца не з дзвюх натураў, а з сотняў, з тысячаў. Яго жыццё, як жыццё кожнага чалавека, працякае не паміж двума полюсамі, такім, як інтынкт і дух альбо святы і распуснік, яно адбываецца паміж безліч тысячмі палярных процілегласцяў.

Хай нас не здзіўляе, што такі разумны і абазнаны чалавек, як Гары, лічыць сябе «стэлавым ваўком» і зводзіць багаты і складаны лад свайго жыцця да такой простай, брутальнай і прымітыўнай формулы. Здолнасць думаць чалавек мае толькі ў невялікай меры, і нават самы духоўны і самы адукаваны чалавек бачыць свет і сябе самога праз акуляры вельмі наўных, спрошчаных, фальшывых формулай -- і асабліва сябе самога. Бо гэта, відаць, прыроджаная патрэба кожнага чалавека, якая падключаецца міжвольна, -- уяўляець сябе нейкім адзінствам. Якія б частыя і якія б цяжкія ўдары ні прымала на сябе гэтая ілюзія, яна ажывае зноў і зноў. Суддзя, які сядзіць насуправа забойцы і глядзіць яму ў очы, у нейкі там момант чуе, як той гаворыць ягоным, судзейскім, голасам, у нейкі там момант знаходзіць у сабе ўсе парывы, задаткі, магчымасці забойцы, -- у наступны момант ён ужо знаходзіць цэльнасць, зноў робіцца суддзёю, замыкаецца ў панцыр свайго «я», выконвае свой абавязак і выракае забойцу на смерць. І калі ў адмыслова адoranых і тонка арганізаваных чалавечых душах прайвяцца пачуцці і складанасці, калі яны, як усякі геній, прарвутьца праз ілюзію адзінства асобы, адчуваюць сваю неадназначнасць, адчуваюць сябе суцэльнасцю з мнóstvam «я», дык варта ім толькі заікнуцца пра гэта, як большасць закліча

на дапамогу навуку, канстатуе шызафрэнню і абароніць чалавецтва ад патрэбы слухаць голас праўды з вуснаў гэтых няшчасных. Але навошта нам тут марнаваць слова, навошта гаварыць пра рэчы, якія ўсім, хто думае, і без таго вядомыя, але гаварыць пра якія не прынята? Значыцца, калі нехта адважваецца пашырыць уяўнае адзінства свайго «я» хоць бы да дваістасці, дык ён ужо амаль што геній, прынамсі, рэдкі і цікавы вынятак. Насамрэч любое «я», нават самае наўанае, -- гэта не адзінства, а складаны свет, гэта маленькае зорнае неба, хаос формаў, ступеняў і станаў, спадчыннасці і магчымасцяў. А што кожны асоба на імкненіцца глядзець на гэты хаос як на адзінства і гаворыць пра сваё «я» як пра нешта простае з цвёрдай, выразна акрэсленай формай, дык гэта падман, уласцівы ўсякаму чалавеку нават невысокага палёту, ёсць, бадай што, такая ж самая вымога яго жыцця, як дыханне і ежа.

Падман гэты заснаваны на простым пераносе энергіі. Цела кожнага чалавека цэльнае, а душа -- не. Паэзія таксама, нават самая рафінаваная традыцыйна заўсёды аперуе ўяўнацэльнімі, уяўнаадзіннымі персанажамі. У паэзіі да гэтага часу спецыялісты і знаўцы цэніць вышэй за ўсё драму, і гэта з поўным правам, бо яна дае, альбо магла бы даць найбольшую магчымасць выявіць «я» як нейкае мнства, калі бы не грубая падтасоўка, якая выдае кожны асобны персанаж драмы за нешта адзінае, бо жыве ва ўнікальной, цэльнай і замкнёной цялеснай абалонцы. Найвышэй цэніць наўоная эстэтыка так званую драму харектараў, дзе кожная асоба выступае як нейкая выразна пазначаная і адасобленая цэльнасць. Толькі цъмяна і спакваля ўзнікае ў сяго-таго здагадка, што ўсё гэта, магчыма, толькі танная, павярхойная эстэтыка, што мы памыляемся, стасуючы да нашых вялікіх драматургаў выдатныя, але не арганічныя, а толькі накінутыя нам паняцці пра прыгожае, паняцце антычнасці, якая, зыходзячы заўсёды з бачнага цела, якраз і прыдумала фікцыю «я», фікцыю асобы. У паэзіі старажытнай Індыі гэтага паняцця зусім няма, героі індыйскага эпасу -- не асобы, а хеўры асobaў, рады адухойленняў. І ў нашым сучасным свеце таксама ёсць паэтычныя творы, дзе пад выглядам гульні асobaў і харектараў робіцца не зусім усвядомленая аўтарам спроба паказаць разнастайнасць душы. Хто хоча з найсці гэта, павінен адважыцца зірнуць на дзеяных асоб таго твору не як на асобы істоты, а як на часткі, як на бакі, як на розныя аспекты нейкага вышэйшага адзінства, ну, скажам хоць бы -- душки пісьменніка. Хто паглядзіць так хоць бы на «Фаўста», для таго Фаўст, Мефістофель, Вагнер і ўсе астатнія складуць нейкае адзінства, нейкую звышасобу, і толькі ў гэтым высокім адзінстве, а не ў асобых персанажах, ёсць нейкі намёк на сапраўдную сутнасць душы. Калі Фаўст прамаўляе слова, папуллярныя ў школьніх настаўнікаў, якія выклікаюць захапленне ў абываталія: «Ах, дзве душки ў маіх жывуць грудзях», ён, Фаўст, забывае пра Мефістофеля і мнства іншых душаў, якія таксама жывуць у ягоных грудзях. Дык жа і наш Стэпавы воўк лічыць, што носіць у сваіх грудзях дзве душки, ваўка і чалавека, і лічыць, што гэтым самым душа ягоная моцна абцяжарана. А ў тым тое і штука ўся, што грудзі, цела заўсёды адзінкавыя, а душ у іх не дзве, не пяць, а безліч, легіён лікам; чалавек -- што цыбуліна, складзеная з сотні скурачак, тканка, якая складаецца з мнства. Зразумелі і добра засвоілі гэта старажытныя азіяты, і буддыйская ёга стварыла тэхніку, як выкрыць самападман асобы. Пацешная і разнастайная гульня чалавецтва: самападман, над выкрыццём якога Індыя білася тысячу гадоў, -- гэта той самы самападман, на ўмацаванне і ўзмацненне якога паклаў столькі сілы Захад.

Калі мы глянем на Стэпавага ваўка з гэтага боку, будзе зразумела, чаму ён так пакутуе ад сваёй смешнай дваістасці. Ён, як і Фаўст, лічыць, што дзве душки -- гэта для адных грудзей ужо зашмат, і што яны павінны разарваць грудзі. А гэта ж якраз замала, і Гары страшна гвалціць свае грудзі, спрабуючы зразумець яе ў такім прымітыўным паказе. Гары, хоць ён і высока адукаваны чалавек, робіць прыкладна тое самае, што і дзікун, які ўмее лічыць толькі да двух. Адну частку сябе ён называе чалавекам, а другую ваўком і думае, што гэта ўсё, што ён вычарпаў сябе. У чалавека ён запіхвае ўсё духоўнае, вытанчанае альбо ж хоць культурнае, што знаходзіць у сабе, а ў ваўка ўсё імпульсіўнае, дзікае, хаатычнае. Але ў жыцці ўсё не так проста, як у нашых думках, ўсё не так груба, як у нашай беднай, ідышэцкай мове, і Гары ўдрайне ашукувае сябе гэтым дзіку нскім метадам «ваўка». Баюся,

Гары да «чалавека» адносіць цэлыя вобласці сваёй душы, якім далёка да чалавека, а да ваўка такія часткі сваёй натуры, якія даўно ўжо пераважылі ваўка.

Як усе людзі, Гары думаете, быццам няблага ведае, што такое чалавек, а насамрэч гэтага не ведае, хоць часам у сне і іншых непадкантрольных станах свядомасці даўмываецца. Каб жа ж ён не забывае сваіх здагадак, каб жа ж засвоіў іх як мага лепш! Чалавек бо не ёсць нешта застылае і нязменнае (такі быў, усутьч процілеглым здагадкам яе мудрацоў, ідэал антычнасці), а ёсць хутчэй нейкая спроба, нейкі пераход, ёсць не што іншае, як вузкі, небяспечны масток паміж прыродай і Духам. Да Духу, да Бога цягне як схаванае ў ім пакліканне, назад да маці-прыроды -- самая глыбокая туга; паміж гэтымі дзвюма сіламі гойдаецца ягонае жыццё ў страху і трымценні. То, што людзі ў кожны дадзены момант укладваюць у паняцце «чалавек», ёсць заўсёды толькі пераходная, абыватальская дамоўленасць. Гэтая ўмоўнасць адкідае і асуджае некаторыя найбольш грубыя інстынкты, патрабуе нейкай свядомасці, нейкага пераадолення жывёльнасці ў сабе, яна не толькі дапускае, але нават абвяшчае неабходнай невялікую долю духу. «Чалавек» гэтай умоўнасці ёсць, як усякі мяшчанска ідэал, кампраміс, нясмелая, наїўная спроба перахітраць, з аднаго боку, ліхую прамаці-прыроду, а з другога -- надакучлівага бацьку -- Дух і пажыць паміж імі, ва ўтульненькай сярэдзіны. Тому мяшчанін дапускае і трывае тое, што ён называе «асобай», але разам з тым аддае асобу на волю малоха -- «дзяржавы» і заўсёды сутыкае лбамі асобу і дзяржаву. Тому мяшчанін паліць сёння, як ератыка, вешае, як злачынцу, таго, каму паслязаўтра будзе ставіць помнікі.

Адчуванне, быццам «чалавек» не ёсць нешта, якое ўжо склалася, а ёсць патрабаванне Духа, аддаленая, гэтак жаданая, як і страшная магчымасць, і што ідуць да яе заўсёды вельмі павольна, цаною муکі экстазаў, якраз тыя адзіночкі, якіх сёння чакае эшафот, а заўтра помнік, -- гэта адчуванне жыве і ў Стэпавым ваўку. Але тое, што ён, у процілегласць свайму «ваўку», называе ў сабе «чалавекам» -- гэта ўвогуле і ёсць той самы пасрэдны «чалавек» мяшчанскай умоўнасці. Так, Гары адчувае, што ёсць дарога да сапраўднага чалавека, так, часам ён нават ледзь-ледзь і памаленьку рухаецца наперад па гэтай дарозе, плацячы за свой рух горкімі пакутамі і адзінотай. Але ўхваліць і прызнаць за сваю мэту тое высокое патрабаванне, тое сапраўднае ачалавечванне, якога шукае Дух, пайсці адной магчымай дарогай да неўміру часці -- гэтага ён у глыбіні душы ўсё-такі баіцца. Ён добра адчувае: гэта павядзіце да яшчэ большых пакутаў, да выгнання, да апошніх нягодаў, можа нават да эшафота, -- і як ні вабіць бяссмерце ў канцы такога шляху, ён не хоча пераймацца ўсімі гэтымі пакутамі, не хоча паміраць у сімі гэтымі смерцямі. Хоць ачалавечванне як мэта больш зразумелае яму, чым мяшчанам, ён засланяе вочы і быццам бы не ведае, што зацята тримацца за сваё «я», за жыццё -- гэтай найбольш пэўнай дарогай ісці да смерці, тым часам як уменне паміраць, скідаць абалонку, вечна ахвяраваць сваім «я» дзеля перамен вядзе да бяссмерця. Абагаўляючы сваіх любімцаў з ліку несмяротных, напрыклад, Моцарта, ён усё-такі глядзіць на яго ўсё яшчэ мяшчанскімі вачымі, і, зусім як школьнны настаўнік, схільны тлумачыць дасканаласць Моцарта толькі яго высокай адоранацю спецыяліста, а не веліччу ягонай самааддачы, яго гатовасцю да пакутаў, яго абыякавасцю да ідэалаў мяшчанства, не яго здольнасцю да той крайніх адзіноты, якая разрэджвае, якая ператварае ў ледзяны эфір космасу любую мяшчанскую атмасферу вакол таго, хто пакутуе і робіцца чалавекам, да адзіноты Гефсіманскага саду.

І ўсё ж наш Стэпавы воўк адкрыў у сабе, прынамсі, фаўстаўскую раздвоенасць, убачыў, што за адзінствам ягонага жыцця зусім не стаіць адзінства душы, а што ён у лепшым разе толькі ў дарозе, толькі ў доўгім паломніцтве да ідэалу гэтага суладдзя. Ён хоча альбо пераадолець у сабе ваўка і зрабіцца цалкам чалавекам альбо адмовіцца ад чалавека і хоць бы ваўком жыць цэльна і нераздвоена. Мабыць, ён ніколі як след не назіраў за сапраўдным ваўком, а тое ж бы ён, можа, убачыў, што і ў жывёлаў няма цэльнай душы, што і ў іх за прыгожай, падцягненай формай цела крывающа розныя памкненні і станы, што ў ваўка ёсць унутраныя бездані, што воўк пакутуе. Не, кажучы «Назад да прыроды!», чалавек заўсёды ідзе няправільнай, пакутлівой і безнадзейнай дарогай.

Гары ніколі не зробіцца зноў цалкам ваўком, ды калі б і зрабіўся, убачыў бы, што воўк таксама не нешта простае і пачатковае, а ўжо нешта вельмі складанае. І ў ваўка ў яго воўчых грудзях жывуць дзве і больш за дзве душы, і хто прагне быць ваўком, той такі ж сама забыўлівы, як мужчына, які спявае: «Толькі дзесям дадзена щасце!». Сімпатычны, але сэнтыментальны мужчына, які спявае пра щаснае дзіцятка, таксама хоча вярнуцца да прыроды, да нявіннасці, да першакрыніцы, начыста забыўшыся, што дзесяці зусім жа не щасныя, што яны здольныя на шмат якія канфлікты, разлады і пакуты.

Назад наогул дарогі няма ні да ваўка, ні да дзіцяці. У пачатку ўсіх рэчаў няма ні нявіннасці, ні прастаты; усё створанае, нават самае простае з выгляду, ужо вінаватае, ужо разнастайнае, ужо ўкінута ў брудную плынь станаўлення і ніколі-ніколі не здолее паплынці назад. Дарога да нявіннасці, да нятворнага, да Бога вядзе не назад, а наперад, не да ваўка, не да дзіцяці, а да ўсё большай віны, да ўсё большага ачалавечвання. І самазабойства табе, гаротны Стэпавы воўча, так сама сур'ёзна не пасобіць, табе не пазбегнунець доўгай, цяжкай дарогі ачалавечвання, ты яшчэ будзеш вымушаны памнажаць сваю раздвоенасць, ускладняць сваю складанасць. Замест каб звужваць свой свет, спрашчаць сваю душу, табе давядзецца пакутліва пашыраць яе, усё больш расхінаць яе перад светам, а там, як бач, і прыняць у сябе свет, каб калі-небудзь, магчыма, дайсці да канца і спакою. Гэтай дарогай ішоў Будда, ёю ішоў кожны вялікі чалавек -- хто свядома, хто несвядома, -- як хто на што ўздольніўся адважыцца. Усякае нараджэнне азначае аддзяленне ад сусвету, азначае абмежаванне, адасабленне ад Бога, пакутлівае станаўленне нанава. Вярнуцца да сусвету, адмовіцца ад пакутлівай адасобленасці, зрабіцца Богам -- гэта азначае так пашырыць сваю душу, каб яна зноў магла абняць сусвет.

Тут гаворка ідзе не пра чалавека, якога мае на ўвазе школа, эканоміка, статыстыка, не пра чалавека, які мільённа ходзіць па вуліцах і пра якога можна сказаць тое самае, што пра пясчынкі на марскім беразе альбо пырскі прыбою: мільёнам больш, мільёнам менш -- няважна, яны -- матэрыйял, і толькі. Не, мы гаворым тут пра чалавека ў высокім сэнсе, пра мэты і шляхі ачалавечвання, пра чароўнага чалавека, пра несмяротных. Геніяльнасць -- з'ява не такая рэдкая, як гэта нам часам здаецца, хоць і не такая частая, як лічаць гісторыкі літаратураў, гісторыкі краін, а тым больш газеты. Стэпавы воўк Гары, на наш погляд, дастаткова геніяльны, каб адважыцца на спробу ачалавечвання, замест каб пры любой цяжкасці скрушліва спасылацца на свайго дурнога стэпавага ваўка.

Калі людзі так іх магчы масцяй перабіваюцца спасылкамі на стэпавага ваўка і на іхнія «ах, дзве душы», дык гэта таксама здзіўляе і засмучае, як і тое, што яны часта любяць мяшчанства. Чалавеку, які здольны зразумець Будду і які мае ўяўленне пра неба і бездані чалавецтва, не лічыць жыцьць у свеце, дзе кіруюць здаровы сэнс, дэмакратыя і мяшчанская адукаванасць. Ён живе ў ім толькі з баязлівасці, і калі яго гнятуць памеры гэтага свету, калі цесны мяшчанскі пакой робіцца яму занадта цесны, ён усё валіць на «ваўка» і не бачыць, што воўк -- часам яго лепшы бок. Ён называе ўсё дзікае ў сабе ваўком і лічыць гэта ліхім, небяспечным, з мяшчанска гледзішча -- страшным, і хоць ён лічыць сябе мастаком, хоць перакананы ў далікатнай вытанчанасці сваіх пачуццяў, яму ані наўме, што, апрача ваўка, за ваўком, у ім живе і шмат чаго іншага, і не ўсё то є воўк, што ваўком названа, і жывуць там яшчэ і ліс, і дракон, і тыгр, і малпа, і райская птушка. І не наўме яму, што ўвесь гэты свет, увесь гэтыя райскі сад прыгожых і страшных, вялікіх і малых, моцных і слабых стварэнняў гэтак сама ж прыгнечаны сапраўдны чалавек і ўзяты ў палон казкаю пра ваўка, як прыгнечаны ў ім, у Гары, і ўзяты ў палон мешчанінам, псеўдачалавекам.

Уявіші сабе сад з сотнямі відаў дрэў, з тысячамі відаў кветак, з сотнямі відаў пладоў, з сотнямі відаў траў. Калі садоўнік гэтага саду не ведае нікіх батанічных адрозненняў, апрача «ядомае» і «пустазелле», дык ад дзевяці дзесятых ягонага саду яму нікага толку не будзе, ён вырве самыя чароўныя кветкі, высеча самыя высакародныя дрэвы альбо, прынамсі, зненавідзіць іх і будзе коса на іх зіркаць. Так робіць і Стэпавы воўк з тысячамі кветак сваёй душы. Што не падыходзіць пад рубрыкі «чалавек» альбо «воўк», таго ён проста не бачыць. А чаго ён толькі не дала чае да «чалавека»! Усё баязлівае, усё напускное, усё дурное і

дробязнае, бо яно не ваўчынае, ён далучае да «чалавека», а ўсё мочнае і высакароднае, толькі таму, што яшчэ не зрабіўся сам сабе панам, прыпісвае свайму воўчаму пачатку.

Мы развітваемся з Гары, мы даём яму адзінока ісці далей ягонай дарогай. Калі б ён ужо быў несмяротны, калі б ён ужо быў там, куды, здаецца, вядзе яго цяністы шлях, хай бы здзіўлена глянуў на гэтыя выгіны, на гэты збянтэжаны, на гэты нерашучы паварот усёй дарогі, як бадзёра, як асуджальна, як спачувальна, як весела ўсміхнуўся б ён тады Стэпаваму ваўку!

Дачытаўшы да канца, я ўспомніў, што некалькі тыдняў таму назад, неяк унаучы, я напісаў дзіўны верш, дзе гаворка таксама ішла пра Стэпавага ваўка. Я перакапаў кучу папер у сваім напіхам поўным пісьмовым стале, знайшоў гэты лісток і прачытаў:

Я Стэпавы воўк, гойсаю і блукаю,
заснежаны край паўсюль,
з бярозы крылом кроумкач махае --
і ані зайцоў нідзе, ні казуль!
А казульцы шчыра я ўнараўлю,
знайсці б якую ў блуканні!
Я вазьму яе зубамі, абдыму рукамі,
красуню маю, прыгарну, прытулю,
ад поўніцы сэрца прылашчу любоў,
храсточкамі іклы свае ўскаромлю,
і вып'ю ў экстазе гарачую кроў,
і знуджана выцьму ўсю ноч на поўню.
Нават зайца меў бы за ласны кавалак:
ноччу цёплае мяса -- гасцінчык ваўку.
Як жа мне доля такая прыпала,
што ў самоце свой век валаку?
У вачах прытулілася старасці цьма,
ужо хвост увабраўся ў сівізну,
мілай жонкі каторы год як няма
а я гойсаю ўсё і казуляй трызню.
А я зайцамі трызну норавам воўчым,
вецер свішча ў зімовыя ночы,
снегам жар астуджаю ў горле
аж душу аддаць д'яблу ўжо горне.

І вось у мяне ў руках два мае партрэты -- аўтапартрэт з рыфмаваных кнітэльвэрсаў, такі ж журлівы і трывожны, як і я сам, і партрэт, напісаны холадна і з выгляду аб'ектыўна старонняй асобай, які глядзіць на мяне збоку, зверху ўніз, і ведае больш, але ўсё-такі менш за мяне. І абодва гэтыя партрэты разам, мае заіклівыя вершы і разумны эцюд невядомага аўтара дакучалі мне балюча, абодва яны былі правільныя, абодва без прыхарошвання паказвалі ўсю немарасць майго жыцця, абодва ясна паказвалі нязноснасць і няўстойлівасць майго стану. Гэты Стэпавы воўк павінен быў памерці, павінен быў сваёй рукой пакончыць са сваім ненавісным жыццём -- альбо надосталь пераплавіцца ў смяротным агні або нуленай самаацэнкі, сарваць з сябе маску і выправіцца ў дарогу да новага «я». Ах, гэты працэс не мог быць мне новым і незнаёмым, я ведаў яго, я ўжо няраз праходзіў праз яго ў крайній распачы. Кожнага разу падчас гэтай цяжкай ломкі разбівалася маё ранейшае «я», кожнага разу глыбінныя сілы тармасілі і разбураў яго, кожнага разу пры гэтым нейкай запаветнай і мочна любімая частка майго жыцця здраджвала мне і губілася. Аднаго разу я страціў сваю мяшчанскую рэпутацыю разам са сваім станам і мусіў паступова адмовіцца ад павагі нават у

тых, хто да таго здымаў перад мною капялюш. Другім разам паламалася маё ся мейнае жыщё, мая душэуна хворая жонка прагнала мяне з дому, з наладжанага быту, каханне і давер раптам ператварыліся ў нянавісць і смяротную варажнечу, суседзі глядзелі мне ўслед з жалем і пагардай. Вось тады і пачалася мая ізаляцыя. А праз некалькі гадоў, праз гэтых некалькі цяжкіх, горкіх гадоў, калі я адзінокі і, дзякуючы строгай самадысцыпліне, збудаваў себе новае жыщё, заснаванае на аскетызме і духоўнасці, калі я, аддаўшыся абстрактнай практикоўцы розуму і строга ўпараткаванай медытацыі, зноў дасягнуў пэўнай цішыні, пэўнай вышыні, гэты лад жыщя таксама неспадзявана абліўся, таксама раптам неспадзявана-нянаджана страціў свой высакародны, высокі сэнс; я зноў кідаўся па свеце ў дзікіх, напружаных паездках, назапашваліся новыя пакуты і новая віна. І кожнага разу гэтаму здзіранню маскі, гэтому аблалу ідэала папярэднічалі такая самая жахлівая пустата і цішыня, такая самая смяротная скаванасць, ізаляванасць і адчу жанасць, такая самая пустэльня абыякавасці і роспачы, як тыя, праз якія я зноў праходзіў цяпер.

Пры кожным такім узрушэнні майго жыщя я ў выніку нешта здабываў, гэтага не адымеш, рабіўся больш свабодны, больш духоўны, глыбейшы, але ж і больш самотны, больш незразумелы, халаднейшы. У мяшчанскім сэнсе жыщё маё было пастаянным, ад узрушэння да ўзрушэння, занядадам, усё большым аддаленнем ад нармальнага, дазволенага, здаровага. З гадамі я зрабіўся чалавекам без пэўных заняткаў, без сям'і, без радзімы, апынуўся па-за сацыяльнымі групамі, адзін, ніхто мяне не любіў, многім я быў падазроны, быў увесь час у жорсткім канфлікце з грамадскай думкай і мараллю грамадства, і хай сабе я яшчэ жыў у мяшчанскім асяроддзі, але сваімі думкамі і пачуццямі быў ўсярэдзіне гэтага свету чужы. Рэлігія, бацькаўшчына, сям'я, дзяржава не мелі ў мяне ніякай вартасці, яны мне ніяк не абыходзілі, славалюбства навукі, мастацтвы, цэхі мяне гідзілі; мае погляды, мой густ, мой розум, якімі я коліс змяў як чалавек адoranы і папулярны, цяпер запусціліся і здзічэлі, зрабіліся падазронымі людзям. Калі ў працэсе пераменаў я і набываў нешта нябачнае і бязважкае, дык аплачваў гэта дарагую цаною, і з кожным разам жыщё маё рабілася ўсё больш цяжкім, адзінокім, небяспечным. Далібог жа, у мяне не было прычыны хацець, каб так ішло далей, каб дарога мая вяла ва ўсё больш беспаветраныя сферы, падобныя на дым у восеньскай песні Ніцшэ.

Ах во, -- я добра ведаў гэтых адчу ванні, гэтых перамены, ушыкаваныя лёсам сваім наравістым дзецям, ад якіх столькі ўсялякіх турботаў, добра бо я іх ведаў. Я ведаў іх як ганарлівы, але няўдачлівы паляўнічы ведае ўсе этапы палявання, як стары біржавік ведае ўсе этапы спекуляцыі, выйгрышу, няўпэўненасці, ваганняў, банкруцтва. Няўжо мне і праўда даводзілася праходзіць праз усё гэта? Праз усю гэту муку, праз усе гэтых ваганні, праз усе гэтых сведчанні нізкасці і нікчэмства свайго «я», праз усю гэтую жахлівую боязь паразы, праз увесь гэты страх смерці? Ці не лягчэй было б, ці не прасцей прадухіліць паўтор столькіх пакутаў і даць лататы? Ну так, гэта было б і прасцей, і разумней. Што б там ні пісалі наконт «самагубцаў» у брашуры пра Стэпавага вайка, ніхто не мог пазбавіць мяне прыемнасці з дапамогай свяцільнага газу, брытыў альбо пісталета ўнікнучы паўтору працэсу, пакутлівы боль ад якога я, далібог, перажываў ужо даволі часта і глыбока. Не, чорт пабяры, ніякая сіла на свеце не прымусіць мяне яшчэ раз задрыжаць перад смерцю ад жаху, яшчэ раз перарадзіцца і пераўасобіцца, прычым адно дзеля таго, каб здабыць нарэшце мір і спакой, а не дзеля новага самазнішчэння, не дзеля новага перааджэння! Хай самазабойства -- гэта глупства, баязлівасць і подласць, хай гэта бясллаўны, ганебны выхад -- любы, нават самы ганебны выхад з гэтага млына пакутаў няма ладу які харошы, тут ужо няма чаго гуляць у высакародства і герайзм, тут я стаю перад простым выбарам паміж маленькім, кароткім болем і неверагодна жорсткай, бясконцай пакутай. У сваім такім цяжкім, такім шалённым жыщці я даволі часта бываў высакародным донкіхотам і аддаваў перавагу частцы -- зручинасці, а герайзм -- розуму. Годзе, хопіць з мяне!

Раніца пазя хала ўжо ў вокны, свінцовая, халерная раніца дажджлівага зімовага дня, калі я нарэшце лёг. У ложак я ўзяў і сваё раганне. Але ўскрай свядомасці, на яе апошняй мяжы, калі ўжо я засынаў, перад мною прабліснула тая дзіўная старонка брашуры, дзе

гаворка ішла пра «несмяротных», і я ўспомніў, што няраз і нават зусім нядайна адчуваў сябе даволі блізкім да несмяротных, калі ў адным так це старадаўняй музыкі ўлавіў халодную, светлуую, сурова-ўсмешлівую мудрасць несмяротных. Гэта ўзнікла, прабліснула, патухла, і цяжкі, як гары, сон атуліў мой лоб.

Прачну ўшыся пад полудзень, я адразу адчуў яснасць сітуацыі: брашурка мая і вершы ляжалі на тумбачцы, і маё рашэнне, якое даспела і памацнела за нач у сне глядзела на мяне прыветліва-халодна з хаосу майго жыцця апошняга часу. Спящацца не было куды, маё рашэнне памерці не было мі малётнай прыдумкай, капрызам апошняй гадзіны, гэта спелы, крамяны плод, які высіпяваў і цяжэльшаў павольна і быў гатовы ўпасці ад першага ж парыву ветру лёсу, які цяпер яго ціхен'ка пакалыхваў.

У мяне ў дарожнай аптэчцы быў выдатны сродак ад болю, моцны прэпарат опіуму, карыстацца ім я дазваляў сабе вель мі рэдка, і маё паўстрымлівасці часта хапала на некалькі месяцаў; гэты агульшальны сродак я прымаў толькі пры нясцерпна пакутлівым болі. На самазабойства ён, на жаль, быў непрыдатны, шмат гадоў таму назад я пераканаўся ў гэтым на практицы. Адноічы, падчас чарговага наплыwu роспачы, я праглынуў вялікую дозу гэтага прэпарату, дастатковую, каб забіць шасцёх, але мяне гэта не забіла. Я, што праўда, заснуў і праляжаў некалькі гадзін у поўным забыцці, але потым, на жахліве расчараванне, прачнушыся ад страшэннай разанкі ў жываце, званітаваў, не зусім ачомаўшыся, усю прынятую атруту і зноў заснуў, каб ужо канчаткова прачнуща толькі ў сярэдзіне наступнага дня -- мярзотна цвярозы, з выпаленым, пустым мозгам і амаль начыста адбітай памяццю. Ніякіх іншых наступстваў, акрамя часовага бяссоння і боляў у стравінку, атручэнне не мела.

Гэты способ, значыцца, адпадаў. Але маё рашэнне прыняло цяпер такую форму: калі ў мяне ўсё пойдзе так, што я змушаны буду скарыстацца сваім опіумным зеллем, мне дазваляеца замяніць гэта кароткае збавенне збавеннем вялікім, смерцю, прычым смерцю пэўнай, надзейнай, ад кулі альбо ад брытвы. Цяпер становішча прасвятлілася; чакаць свайго пяцідзесяцігоддзя, як дасціпна раіла брашурка, трэба было, на мой погляд, надта ж бо доўга, да яго заставалася яшчэ два гады. Няважна, праз год, ці праз месяц, ці ўжо заўтра -- але дзвёры былі адчыненыя.

Не скажу, што «рашэнне» моцна перамяніла маё жыццё. Яно крыху з'абыякавіла мяне да хворасцяў, крыху збестурбоціла ва ўжыванні опіуму і віна. Крыху панукала да мяжы трывальнага, а і не больш за то е. Мацней дзейнічалі іншыя ўражанні таго вечара. Трактат пра Стэпавага вайка я часам перачытаў то з захапленнем і ўдзячнасцю, быццам прызнаваў, што нейкі там маг мудра скіроўвае мой лёс, то з пакеплівай пагардай да цвярозасці трактата, які, як мяне падалося, зусім не ўлічваў спецыфічнай напружанасці майго жыцця. Усё, што там сказана пра стэпавых вайкоў і самагубцаў, магчыма, было разумна і выдатна, але яно датычылася цэлай катэгорыі, тыпу ў сваёй аснове, было таленавітай абстракцыяй; прыватны лёс такой грубай сеткай, здавалася мне, не зловіш.

Глыбей за ўсё астатнія мяне займала тая галюцынацыя, той відзеж каля царкоўнага мура, той анонс светлавых літараў, які адпавядаў намёкам у трактаце. Надта ж бо шмат чаго абязвалася мне, надта ж бо моцна распалілі галасы таго невядомага свету маю дацеклівую цікаўнасць. Цэлымі гадзінамі я самазабыў на разважаў пра іх, і ўсё выразней тады чулася мне засцярога тых надпісаў: «Не ўсім!» і «Толькі вар'ятам!». Значыцца, я вар'ят, значыцца, я вельмі далёкі ад «усіх», калі тыя галасы не дасталі мяне, калі тыя светы да мяне загаворваюць. Божа, хіба ж я даўно не адасобіўся ад жыцця ўсіх, ад быцця і спосабу мысліць у нармальных людзей, хіба я даўно не адбіўся ад іх, не звар'яцеў? І ўсё ж у глыбіні душы я выдатна разумеў гэтую ўмову вар'яцтва, гэты заклік адкінуць разум, скаванасць, мяшчанская ўмоўнасць і аддацца бурліваму свету фантазій, свету душы, які не ведае законаў.

Адноічы, зноў марна пашукаўшы на вуліцах і плошчах чалавека з плакатамі прайшоўшыся некалькі разоў міма мура з нябачнай брамкай, я сустрэў у прадмесці св. Марціна хаўтурную працэсію. Разглядаючы скрушлівыя твары за катафалкам, я падумаў: дзе ў гэтым горадзе, дзе ў гэтым свеце жыве чалавек, чыя смерць была б мне стратай? І дзе

той чалавек, якому мая смерць дадала б хоць каліва жальбы? Была, праўда, Эрыка, мая кахраная, ну, вядома; але мы даўно жылі асобна, рэдка бачыліся, каб не пасварыцца, і цяпер я нават не ведаў, дзе яна жыве. Часам яна наязджала да мяне, і як што мы абое людзі адзінокія і нялёгкія, нечым роднасныя адно аднаму ў душы і ў хваробе душы, паміж намі ўсё-такі заставалася нейкая сувязь. Але ж ці не ўздыхнула б яна з вялікай палёгкай, калі б даведалася пра маю смерць? Гэтага я не ведаў, як не ведаў нічога і пра непахіснасць сваіх пачуццяў. Трэба жыць у свеце нармальнага і магчымага, каб ведаць што-небудзь пра такія рэчы дакладна.

Тым часам праз нейкі свой бзік я далучыўся да працэсіі і прывалокся разам з усімі жалобнікамі да могілак, архісучасных цементных могілак з крэматорыем і рознай тэхнікай. Але нашага нябожчыка не збираліся паліць, яго труну апусцілі на зямлю каля звычайнай ямы, і я пачаў назіраць за святаром і іншымі сцярвятнікамі з пахавальнага бюро, якія спрабавалі напісаць на сабе ўрачыстасць і скруху, але ад бянтэжлівасці, ад тэатральнасці і фальшу залішне рупіліся і дабіваліся хутчэй камічнага эффекту, я глядзеў, як целяпалася на іх чорная ўніформа і як намагаліся яны прывесці ўсю зборню ў належны настрой і прымусіць іх укленчыць перад веліччу смерці. Гэта былі марныя намогі, ніхто не плакаў, нябожчык, здаецца, нікому зусім не абыходзіў. Ніхто не пранікаўся пабожнымі пачуццямі, і калі святар называў прысутных «дарагімі сухрысціянамі», дзелавыя твары ўсіх гэтых купчыкаў, булачнікаў і іх жонак моўчкі нурыліся з сутаргавай сур'ёзнасцю, сумеўшыся, фальшыва, з адзіным жаданнем, каб хутчэй скончылася непрыемная працэдура. Што ж, яна скончылася, двое пярэдніх сухрысціян паціснулі прамоўцу руку, выцерлі аб газон чаравікі, запэцканыя мокрай глінай, у якую яны ўпакавалі свайго нябожчыка, твары зноў набылі звычайны чалавечы выгляд, і адзін з іх здаўся мне раптам знаёмы -- гэта быў, здалося мне, той з плакатам, што сунуў мне ў руку брашурку.

Як толькі я пазнаў яго, ён адварнуўся, нагнуўся, заняўся сваімі чорнымі штанамі, акуратна закачаў іх над чаравікамі і борздзенька пашыбаваў прэч, заціснуўшы падпахай парасон. Я пабег за ім, дагнаў яго, пакланіўся яму, але ён, мабыць, не пазнаў мяне.

-- А ці будзе сёння вячэрні атракцыён? -- спытаўся я, спрабуючы яму па-змоўніцку падміргнуць. Але ад такіх мімічных практикаванняў я даўно адвык, бо пры маім жыцці я і гаварыць мала што не развучыўся, я сам адчуваў, што скруціў толькі дурную грымасу.

-- Вячэрні атракцыён? -- прамармытаў ён і недаўмена паглядзеў мене ў твар. -- Ідзіце, даражэнькі, у «Чорны арол», калі вам так прыспічыла.

Я і праўда не быў упэўнены, што ён той самы. Я расчараўана пайшоў далей, не ведаючы куды, нікай мэты, нікага памкнення, нікага абавязку ў мяне не было. У жыцця быў агідна горкі смак, я адчуваў, як млосць, што даўно ўжо падступала да горла, дастаецца да сваёй найвышэйшай адмеціны, як жыццё выштурхоўвае і адкідае мяне. Я ашалела ішоў па шэрым горадзе, адусюль мне чуўся пах вільготнай зямлі і пахавання. Не, каля маёй магілы не будзе нікога з гэтых сыйчоў з іх расамі, з іх сэнтыментальнай траскатнёй! Ах, куды б я ні глянуў, куды б ні звярнуўся думкамі, нідзе не чакала мяне радасць, нічога мяне не клікала, не вабіла, усё смярдзела гнілой заношанасцю, гнілым задавальненнем, усё было старое, вялае, шэрае, друзлае, азызлае, ту хлае, здохлае. Божа, як такое атрымалася? Як дайшоў да гэтага я, акрылены юнак, аблашчанец муз, аматар вандровак па свеце, палымяны ідэаліст? Як змаглі яны так ціхенъка падкрасціся і авалодаць мною, гэтая нянявісць да сябе і да ўсіх, гэтая аглухласць пачуццяў, гэтая нутробная ўзлаванасць, гэтая гідотнае ад душэўнай пустаты і роспачы пекла?

Калі я праходзіў міма бібліятэкі, на вочы мне ўскінуўся адзін малады прафесар, з якім я раней часам гутарыў і да якога ў пару майго бытуту ў гэтым горадзе нават колькі разоў заглядваў на кватэру пагаварыць з ім пра ўсходнія міфалогіі, -- тады гэтая тэма мяне дужа цікавіла. Навуковец ішоў мене насустроч, а я ўжо намерыўся быў абмінуць яго. Але ён кінуўся да мяне з вялікай цеплынёй, і я ў сваім жалю вартым станове быў амаль удзячны яму за гэта. Ён вельмі ўзрадаваўся, ажывіўся і напомніў мене сякія-такія падрабязнасці нашых ранейшых дыскурсаў, сказаў, што шмат чым абвязаны мене за імпульсы, якія зыходзілі з

мяне, што часта думаў пра мяне, што з таго часу яму рэдка выпадала так цікава і плённа дыспутаваць з калегамі. Спытаўся, ці даўно я ў горадзе -- я зманиў: што толькі некалькі дзён, і таму не наведаў яго. Я паглядзеў на добры, з пячаткай вучонасці твар гэтага ветлівага чалавека, -- сустрэча з ім увогуле смешны кур'ёз, -- і, як згаладалы сабака, нацешыўся драбінкай цяпла, глытком любові, кавалачкам прызнання. Стэпавы воўк Гары расчулена выскаліўся, у яго пацяклі сліні ў сухое горла, сентыментальнасць выгнула яму спіну насуперак ягонай волі. Дык вось, я зманиў, што заехаў сюды не надоўга па навуковых справах, няважна пачуваюся, а тое б, вядома ж, завітаў да яго. И калі ён сардэчна запрасіў мяне правесці ў яго сённяшні вечар, я з удзячнасцю прыняў запрашэнне, а потым перадаў прывітанне ягонай жонцы, і як што я так шмат гаварыў і ўсміхаўся, мне забалелі шчокі, бо ўжо адвыклі ад такой гімнастыкі. И ў той час як я, Гары Галер, заспеты знянацку і ўлешчаны, ветлівы і дагодлівы, стаяў на вуліцы, усміхаўся гэтаму ласкаваму чалавеку, гледзячы ў яго добры, блізаруکі твар, другі Гары стаяў побач і пасміхаўся, стаяў, выскаляючыся, і думаў, які ж бо я дзіўны, які ж бо я вывернуты і хлуслівы тып, калі яшчэ за дзве хвіліны да таго скрыгатаў зубамі ад злосці на ўесь астабрыдлы свет, а зараз вось, ледзь толькі мяне пальчыкам паклікаў, ледзь толькі знячэўку прывециў шаноўны абываталь, як ужо й дужа раскіс, як ужо я расчулена патрафляю яму і кволюся, бы жывое парася, увесь цэлы растаю ад каліўца зычлівасці, павагі, ласкавасці. Так абодва Гары, абодва -- постаці куды якія несі мпатычныя, стаялі перад ветлівым прафесарам, пагарджаючы адзін адным, назіраючы адзін за адным, плюючы пад ногі і зноў, як заўсёды ў такіх сітуацыях, задаючы сабе пытанне: ці гэта проста чалавече глупства і слабасць, інакш: ці гэта агулам усіхня доля такая, а ці гэта сентыментальны эгаізм, гэта -- бесхарактарнасць, гэта -- неахайннасць і дваістасць пачуццяў -- чыста асабістая асаблівасць Стэпавага ваўка. Калі гэта подласць агульначалавечая, што ж, хай -- тады мая пагарда да свету магла абваліцца на яе з новай сілай; калі ж толькі мая асабістая слабасць, дык яна давала прычынную зачэпку да оргіі самапаганьбення.

За спрэчкаю паміж абодвум Гары прафесар быў амаль забыты; раптам ён мне зноў абрыйд, і я паспяшаўся адчапіцца ад яго. Я доўга глядзеў яму ўслед, калі ён аддаляўся па голай дарожцы дабрадушлівай і крыху смешнай паходкаю ідэаліста, паходкай верніка. У душы маёй бушавала бітва, і, машынальна расціраючы азяблыя пальцы ў змаганні з затоенай падаграй, я быў вымушаны прызнацца сабе, што застаўся ў дурнях, што вось і накаркаў сабе запрашэнне на вячэрну, апалове восьмай, асудзіў сябе на абмен кампліментамі, вучоную балбатню і сузіранне чужога сямейнага шчасця. Узлаваўшыся, я пайшоў дамоў, змяшаў ваду з канъяком, запіў свае пілюлі, лёг на канапу і паспрабаваў чытаць. Калі нарэшце ўдалося ўчытацца ў «Падарожжа Софіі з Мэмэлем ў Саксонію», найдзівоснейшую бульваршчыну васемнаццатага стагоддзя, я раптам успомніў пра запрашэнне, і што я няголены, і што трэба апрануцца. Аднаму Богу вядома, навошта я ўсё гэта навалок сабе на галаву! Дык вось, Гары, падводзіся, кідай сваю кнігу, мылься, шкрабі да крыві падбародзе, апранайся і набірайся чалавекалюбства! Намыльваючыся, я думаў пра брудную гліністую яму на могілках, у якую сёння апусцілі на вяроўках таго незнамага, і пра перакошаныя ўсмешкамі твары знуджаных сухрысціянаў і не мог нават пасмяяцца з усяго гэтага. Там, калі бруднай гліністай ямы, пад дурную дудню прапаведніка, сярод дурных, збянтэжаных фізіяномій гасцей пахавання, пры бязрадасным відовішчы ўсіх гэтых крыжоў і дошак з бляхі і мармуру, сярод усіх гэтых штучных кветак з дроту і шкла, там, здавалася мне, супакоўся не толькі той невядомы, не толькі заўтра ці паслязаўтра супакоюся і я, засыпаны, закапаны ў гразь сярод збянтэгі і хлусні ўдзельцаў працэдуры, не, так заканчвалася ўсё, уся наша культура, уся наша вера, уся наша жыццерадаснасць, якая была вельмі хворая і неўзабаве таксама будзе закапана. Цвінтаром быў свет нашай культуры, Ісус Хрыстос і Сакрат, Моцарт і Гайдн, Данте і Гётэ былі тут толькі цімнімі імёнамі на паржавелых бляшаных дошках, а навакол стаялі разгубленыя і наскрозь схлушаныя памінальцы, якія шмат далі б за тое, каб зноў паверыць ў гэтых калісці свяшчэнныя для іх бляшаныя скрыжалі альбо сказаць хоць нейкае праўдзівае, сур'ёзнае слова роспачы і скрухі пра гэты адышли свет, а не

проста стаяць ускрай магілы са збянтэжанай ухмылкай. Ад злосці я парэзаў сабе падбародак у тым самым месцы, што і заўсёды, прыпёк ранку квасцамі, але ўсё адно мусіў быў змяніць толькі надзеты свежы каўнерык, хоць зусім не ведаў, навошта я ўсё гэта раблю, бо не меў анікай ахвоты ісці туды, куды мяне запрасілі. Але нейкая частка Гары зноў наладзіла спектакль, назвала прафесара нічаво-парнем, захацела чалавечага паходу, палічыла думку пра сустрэчу ў гасцінных гаспадароў ўвогуле натхняльной, дапамагла мне наляпіць на падбародак англійскі пластырь, дапамагла апрануцца і завязаць патрэбны гальштук і далікатна пераканала махнуць рукою на маё сапраўднае жаданне застацца дома. І тым самым часам я думаў: гэтак, як я цяпер апранаюся і выходжу, іду да прафесара і абменываюся з ім больш-менш ілжывымі ветлівымі вітаннямі, у сутнасці нічога такога не жадаючы, як рыхтык гэтак робіць, жыве і дзейнічае большасць людзей дзень у дзень, кожную гадзіну, яны вымушана, зноў жа таго не хочучы, робяць візіты, вядуць гутаркі, адседжваюць службовасць, заўсёды паняволі, машынальна, зневажаючы, усё гэта з такім самым поспехам магло б рабіцца машынамі альбо наогул не рабіцца; і ўся гэтая бясконцая механіка не дае ім крытычна -- як я -- паставіцца да свайго жыцця, убачыць і адчуць яго дурноту і дробязнасць, яго мярзотна выскаленую паняверку, яго бязмежную скруху і журбу. О, і яны маюць рацыю, людзі,вой як маюць, што так жывуць, што гуляюць у свае гульні і носяцца са сваімі каштоўнасцямі, замест каб супраціўляцца гэтай панылай механіцы і роспачна ўгледацца ў пустэчу, як я, зусім звіхнуты чалавек. Калі я часам на гэтых старонках пагарджаю людзьмі і высмеиваю іх, дык хай жа не падумаюць, што я хачу зваліць на іх віну, звінаваціць іх, перакласці на іншых адказнасць за сваю асабістую бяду! Але ж я, зайшоўшы так далёка і стоячы на краі жыцця, дзе яно правальваеца ў цёмную бездань, я раблю несправядліва і хлушу, калі строюся перад сабою і перад іншымі, быццам гэтая механіка пашыраецца і на мяне, нібыта я так сама належу яшчэ да мілага дзіцячага свету вечнай гульні!

А вечар і праўда выдаўся харошы. Каля дома свайго знаёмага я на хвілінку спыніўся і зірнуў угору на вокны. Вось тут жыве гэты чалавек, падумалася, працуе год у год, чытае і каментуе тэксты, шукае сувязяў паміж малаазіяцкім і індыйскім міфалогіямі і рады, бо верыць у вартасць сваёй працы, верыць у навуку, якой службыць, верыць у каштоўнасць чистых ведаў, назапашвання інфармацыі, бо верыць у прагрэс, у развіццё. Вайны ён не адчуў, не адчуў, як скалануў асновы ранейшага мыслення Эйнштэйн (гэта, мяркуе ён, тычыцца толькі матэматыкаў), ён не бачыць, як вакол яго збіраюцца хмары новай вайны, ён лічыць яўрэяў і камуністаў вартымі нянявісці, ён добры, бяздумны, задаволены дзіцёнкам, думae пра сябе што-та я, яму можна толькі пазайздросціць. Я набраўся духу і ўвайшоў, мяне сустрэла пакаёўка ў белым фартушку, дзякуючы нейкаму прадчуванню я добра запомніў месца, куды яна прыбрала маё паліто і капялюш, пакаёўка праўляла мяне ў цёплы, светлы пакой, папрасіла пачакаць, і замест каб сказаць малітву альбо заснуць, я неяк гарэзліва ўзяў першы пад рукою прадмет. Гэта быў абразор у рамцы з цвёрдай кардоннай падпоркай на круглым стале. Гэта была гравюра пісменніка Гётэ, наравістага, геніяльна прычасанага старца з прыгожа лепленым тварам, дзе, як таму і след, былі і славутае вогненнае вока, і налёт крыху прыгладжаных вяльможнасцю адзіноты і трагізму, на якія мастак паклаў асабліва шмат намогаў. Яму ўдалося надаць гэтаму дэмантнаму старцу, без пахібы яго глыбіні, нейкі ці тое прафесарскі, ці тое акторскі выраз стрыманасці і гожасці і зрабіць з яго сапраўды прыстойнага старога герна, здольнага акрасіць сабою любы мяшчанска дом. Карцінка гэтая, бадай што, была не дурнейшая за ўсе карцінкі такога роду, за ўсіх гэтих мілых збаўцаў, апосталаў, герояў, тытанаў духу і дзяржаўных мужоў, якія дбайна прадукуюцца рамеснікамі, яна захапіла мяне пэўнай віртуознасцю майстэрства; як бы тое ні было, ганарыстая, самазадаволеная выява старога Гётэ адразу ж разанула мяне агідным дысанансам -- а я быў ужо досыць раздражнёны і распалены -- паказала мне, што я ўшыўся не туды. Тут былі на месцы прыгожа стылізаваныя заснавальнікі і нацыянальныя славутасці, а не стэпавыя вайкі.

Калі б цяпер увайшоў гаспадар, мне, мабыць, яшчэ ўдалося б прыдумаць нейку ю прычыну і адкланяцца. Але ўвайшла яго жонка, і я скарыўся лёсу, хоць і прадчуваў нядобрае. Мы павіталіся, і за першым дысанансам пайшлі новыя і новыя. Яна павіншавала мяне з добрым выглядам, а я ж выдатна ведаў, як пастарэў за гады пасля нашай апошняй сустрэчы; ужо калі мы паціскалі руکі, мне непрыемна нагадаў пра гэта прыкры падагрычны боль у пальцах. А потым яна спыталася, як пажывае мая мілая жонка, і мне давялося сказаць, што жонка пакінула мяне і шлюб наш распаўся. Мы абое былі радыя, калі паявіўся прафесар. Ён таксама павітаў мяне вельмі цёпла, і ўся двухсэнсіца, увесы камізм сітуацыі неўзабаве знайшлі сабе вельмі файнае выяўленне. У руках у прафесара была газета, падпісчыкам якой ён быў, орган мілітарысцкай партыі -- падбухторшчыцы вайны, і, паціснуўшы мне руку, ён кіўнуў на газету і сказаў, што ў ёй ёсць артыкул пра аднаго майго аднафамільца, публіцыста Галера, -- гэта, відаць, нейкі бязродны вырадак, ён пацяшаўся з кайзера і выказаў меркаванне, што яго радзіма вінаватая ў развязванні вайны зусім не менш, аніж варожыя краіны. Цікава, што гэта за рызыкант такі! Але цяпер ён атрымаў адлуп, рэдакцыя дала рашучы адпор гэтаму прахвосту, закляйміла яго ганьбай. Мы, аднак, перайшлі да іншай тэмы, калі прафесар убачыў, што гэтая матэрыйя не цікавіць мяне, а гаспадарам нават і не наўме, што так і выпладзень пекла можа сядзець перад імі, а было ж яно ўсё як рыхтык так, такім выпладнем пекла быў я. Далібог, навошта гвалт, навошта калаціць людзей! Я пасмяяўся сам сабе, але ўжо страціў надзею на якія-колечы прыемныя ўражанні ад гэтага вечара. Я добра памятаю той момант, бо якраз жа калі прафесар загаварыў пра здрадніка радзімы Галера, паганае пачуццё прыгнечанасці і роспачы, што нарастала і памацнялася ўва мне з хаўтураў, згусла ў страшэнную цяжкасць, у фізічна пранозлівы (унізе жывата) боль, у трывожнае адчуванне наканавання. Нешта як бы падпільноўвала мяне, нейкая небяспека цікавала і падкрадвалася ззаду. На шчасце, сказаці, што вячэра гатовая. Мы перайшлі ў становую, і, увесы час стараючыся сказаць альбо спытаць што-небудзь бяскрыўднае, я з'еў больш, чым прывык з'ядыць, і з кожнай хвілінай пачуваўся ўсё больш паскудна. Божухны, думаў я ўвесы час, чаго мы так напінаемся? Я ясна адчуваў, што і май гаспадарам было не па сабе і што іх ажыўленасць дорага ім абыходзілася, ці тое таму, што я скоўваў іх, ці тое праз было-якую нягоду ў доме. Яны распытвалі мяне пра такія рэчы, што адказваць шчыра, ну, аніяк не выпадала, неўзабаве я зусім заблытаўся ў хлусні і змагаўся з агідай пры кожным слове. Нарэшце, каб звесці іх убок, я пачаў расказваць пра пахаванне, сведкам якога сёння быў. Але я не знайшоў правільнага тону, май патугам на гумар раптам клямка запала, і мы разыходзіліся ў розныя бакі ўсё больш і больш, ува мне рагатаў, ашчэрваючыся, стэпавы воўк, і за дэсертом усе троє больш маўчалі.

Мы вярнуліся ў той першы пакой выпіць кавы і гарэлкі, -- можа, гэта нам крыху дапамагло б. Але тут князь паэтаў зноў запаў мне ў очы, хоць яго ўжо пераставілі на камоду. Я не мог адвязацца ад яго, і, выдатна чуючы ў сабе галасы перасцярогі, зноў узяў яго ў руکі і пачаў з ім гутарыць. Я быў праста апантаны адчуваннем, што гэтая сітуацыя нязносная, што вось цяпер я павінен альбо сагрэць і заніць гаспадароў, наладзіць іх на сябе, альбо давесці ўсё да выбуху.

-- Будзем спадзявацца, -- сказаў я, -- што жывы Гётэ выглядаў не так! Гэтая пыха, гэтая фанабэрыйская пастава, гэтая какетлівая годнасць, гэты свет святой сэнтыментальнасці пад покрывам мужнасці! Можна, вядома, вельмі яго недалюбліваць, я таксама часта недалюбліваю старога важніка, але маляваць яго так -- не, гэта ўжо занадта.

Наліўшы кавы з глыбокай пакутай на твары, гаспадыня паспяшалася выйсці з пакоя, і яе муж крыху збянтэжана, крыху дакорліва сказаў мне, што партрэт Гётэ належыць яго жонцы і што яна яго бясконца любіць.

-- І хай вы аб'ектыўна нават маеце поўную рацю, чаго я, дарэчы, не лічу, бадай што, вам не трэба было выказвацца так рэзка.

-- Тут ваша праўда, -- прызнаў я. -- На жаль, гэта мая звычка, мая загана -- выбіраць заўсёды як мага больш рэзкія слова, што, да слова ж кажучы, рабіў і Гётэ ў свае лепшыя

часіны. Вядома, гэты саладжавы, абыватальскі, раздураны салонны Гётэ ніколі не ўжыў бы рэзкага, трапнага, дакладнага выразу. Прашу дараўання ў вас і ў вашай жонкі -- перадайце ёй, што я шызафрэнік. А заадно дазвольце адкланяцца.

Агаломшаны гаспадар спрабаваў нешта плямкаць пра тое, якія цудоўныя і цікавыя былі нашы ранейшыя гутаркі, і што мае здагадкі наконт Мітры і Крышны зрабілі на яго тады глыбокое ўражанне, і што ён спадзяваўся сёння зноў... ну, і так далей. Я падзякаваў яму і сказаў, што гэта вельмі мілыя слова, але, на жаль сёння ў мяне зусім адпалі і цікавасць да Крышны, і ахвота весці вучоныя дыскурсы, і сёння я маніў яму шмат разоў, напрыклад, што ў гэтым горадзе я не колькі там дзён, а некалькі месяцаў, але жыву самотна і ўжо не магу бываць у прыстойных дамах, бо, па-першае, я ўвесел час не ў гуморы ад падагры, па-другое, звычайна п'яны. Далей, каб ужо была поўная яснасць, я павінен далажыць шаноўнаму гаспадару, што ён мяне сёння вельмі пакрыўдзіў. Ён стаў на дурную, ту палобую, вартую якога-небудзь гультайватага афіцэркі, а не вучонага, пазіцыю рэакцыйнай газеткі ў адносінах да поглядаў Галера. А гэты Галер, гэты «тып», гэты бязродны практывіст не хто там хто які, а менавіта ж я сам, і справы нашай краіны і цэлага свету ішлі б куды лепш, калі б хоць тыя нямногія, хто здольны думаць, сталі на бок розуму і любові да свету, замест каб слепа і апантанана рвацца да новай вайны. Во, так бо, і -- з Богам, пане спадару!

З гэтымі словамі я ўстаў, развітаўся з Гётэ і з прафесарам, сарваў з вешалкі свае рэчы і сам рвануў. Уголос выў у мяне ў душы зларадны воўк, вялікі скандал разгараўся паміж двума Гары. Мне адразу з'яснілася, што гэты непрыемны вечар клаўся на мяне куды большым значэннем, чым на абуранага прафесара; яму ён быў расчараваннем, прыкрым эпізодам, а мне апошнім правалам і ўцёкамі, развітаннем з мяшчансім, маральным, вучоным светам, поўнай перамогай стэпавага ваўка. І развітаўся з імі як у цякач, як пераможаны, прызнаючы сябе банкрутам, развітаўся без ніякага суцяшэння, без адчування перавагі, без гумору. З усім ранейшым светам і з ранейшай радзімай, з буржуазнасцю, маральнасцю, вучонасцю я развітаўся акурат жа так, як развітваецца хворы на язву страйніка са смажанай свінінай. Як асатанелы бег я пад ліхтары, у шалёнай і смяротнай тузе. Які гэта быў немарасны, ганебны, ліхі дзень, з раніцы да вечара, ад могілак да сцэны ў доме ў прафесара! Навошта? Чаму? Ці ёсць сэнс абкладацца іншымі такімі днямі, зноў сёрбаць той самы кулеш? Няма! І сёння ж у начы я пакончу з усёй гэтай камедыяй. Ідзі дахатанькі, Гары, і шарахні сабе па горле! Годзе адкладваць.

Я кідаўся па вуліцах, мяне гнала бяды. Вядома, мая дурасць -- аплёўваць добрым людзям акрасу іх салона, дурасць і няветлівасць, але інакш я не мог, не мог болей трываць іх прымітыўнага, ілжывага, чыннага жыцця. А як што не мог больш трываць і адзіноты, так мне здавалася, бо кампанія з самім сабою мне дарэшты апрыкрула, бо я тузяўся і задыхаўся ў беспрасветнасці свайго пекла, дык якое ж тут магло быць выйсце? Не было выйсця, ніякага не было. О, маці і бацька, о, далёкі свяшчэнны агонь маладосці, о, тысячи радасцяў, парыванняў і мэтаў цэлага майго жыцця! Нічога з гэтага ў мяне не засталося, нават каяння, даліся ў знакі толькі агіда і боль. Ніколі яшчэ, здавалася мне, сама патрэба жыць не раніла так, як у гэтых вось час.

Я адпачыў у нейкім нудным шынку на прадмесці, выпіў там вады з каньяком і пабег далей, гнаны д'яблам, угору і ўніз па крутых вулках старога горада, па прысадах, праз вакзальную плошчу. «З'ехаць!» -- падумаваў я, зайшоў на вакзал, памусоліў вачыма вывешаныя на сцяне расклады, выпіў крыху віна, паспрабаваў сабрацца з думкамі. Усё бліжэй і выразней бачыў я цяпер прывід, які палохаў мяне. Гэта было вяртанне дамоў, у мой пакой, гэта была патрэба змірыцца з роспаччу! Ад яе не ўцячы, колькі ні бегай, не ўцячы ад вяртання да маіх дзвярэй, да стала з книгамі, да канапы з партрэтам маёй кахранай на сцяне, не ўцячы ад таго імгнення, калі трэба будзе ўзяць брыгту і смыкануць сабе па горле. Усё выразней паўставала перад мною гэтая карціна, і ўсё выразней, пад шалёны стукат сэрца адчуваў я самы вялікі страх на свеце -- страх смерці! Так, у мяне быў неверагодны страх перад смерцю. Хоць я і не бачыў іншага выйсця, хоць агіда, пакута і роспач сціснулі з усіх бакоў, хоць ужо нічога не магло прывабіць, даць мне надзею і радасць, я адчуваў невыказны

жах перад смерцю, перад апошнім імгненнем, перад абавязкам холадна рэзаць брытвай сваю плоць!

Я не бачыў спосабу збегчы ад таго, што мяне палохала. Нават калі сёння ў барацьбе распачы з боязью пераможа боязь, дык усё роўна заўтра і штодзень перад мною зноў будзе стаяць роспач, ды яшчэ патроеная маёй пагардай да сябе. Так я і буду зноў хапацца за брыту і зноў адкідаць яе, пакуль нарэшце не адбудзеца тое... Дык лепш ужо сёння! Я ўгаворваў сябе, як дзіця малое, разумнымі довадамі, але дзіця не слухалася, яно ўцякала, яно хацела жыць. Зноў мяне рыўкамі матала па горадзе, я абыходзіў сваю кватэрку коламі, увесль час думаючи пра вяртанне і ўвесль час адкладваючи яго. Час ад часу я затрымліваўся ў кабаках, то на адну чарку, то на дзве, а потым мяне зноў насіла па горадзе, размашыста кружляла вакол маёй мэты, вакол брыты, вакол смерці. Часам, смяротна стаміўшыся, я прытыкаўся на лаўку, на край фантана, на тумбу, чу́, як стукаць сэрца, выціраў з лоба пот, бег зноў, у смяротным страху, у кволенъкай тузе па жыцці.

Так, позна ўначы, мяне занесла ў далёкае, мала мне знаёмае прадмесце, да рэстарана, за вокнамі якога бушавала скочная музыка. Заходзячы ў браму, я прачытаў шыльду над ёю: «Чорны арол». У рэстаране шумела начное жыццё -- гвалт, замятня, дым, вінныя выпарэнні і галас, у задній зале скакалі, там і бушавала музыка. Я застаўся ў першым салоне, дзе былі простыя, беднавата адзетыя людзі, тым часам як у заднім, бальным, мільгалі і даволі элегантныя госці. Вэрхад адціснуў мяне ўглыбіню залы, да століка каля буфета, дзе на лаўцы каля сцяны сядзела мілавідая бледная дзяўчына ў тонкай, з глыбокім выразам бальнай сукенцы, у валасах у яе была прывялальная кветачка. Убачыўши, што я набліжаюся, дзяўчына ўважліва і прыветліва зірнула на мяне і, усміхнуўшыся, пасунулася, каб даць мне прысесці.

-- Можна? -- спытаўся я і сеў каля яе.

-- Вядома, табе можна, -- сказала яна, -- а ты хто?

-- Дзякую, -- сказаў я, -- я ніяк не магу пайсці дамоў, не магу, не магу, я хачу застацца тут, каля вас, калі вы дазволіце. Не, дамоў я ніяк не магу.

Яна заківала галавой як бы на знак разумення, і калі яна ківала, я гладзеў на завітак, які спадаў ёй з лоба да вуха, і ўбачыў, што прывялальная кветка -- камелія. З другой залы грымела музыка, каля буфета афіцыянты хуценька выкрывалі свае заказы.

-- Заставайся тут, -- сказала яна голасам, добра мною ўспрынятым. -- Чаму ж ты не можаш ісці дамоў?

-- Не магу. Дома мяне чакае... не, не магу, гэта надта страшна.

-- Тады не спяшайся, заставайся тут. Толькі пратры спачатку акуляры, ты ж нічога не бачыш. Вось так, дай тваю хусцінку. Што будзем піць? Бургундскае?

Яна працерла мае акуляры; толькі цяпер я выразна разгледзеў яе бледны, рэзка акрэслены твар з нафарбаваным, чырвоным ротам, са светлымі, шэрымі вачыма, з гладкім, халодным лобам, з кароткім, тугім завіткам каля вуха. Яна зычліва і крыху дурасліва пачала апекавацца мною, заказала віна, чокнулася са мною і пры гэтым паглядзела ў ніз, на мае чаравікі.

-- А божачкі, а адкуль жа ж ты так і ўзяўся? Па табе, дык усё роўна як пеша з Парыжа. Так на баль не ходзяць.

Я адказаў з ухілкаю, крыху пасмияўся, -- хай гаворыць сама. Я на мне вельмі спадабалася, і гэта здзіўляла, бо такіх маладых дзяўчат я дагэтуль цураўся і глядзеў на іх з пэўным недаверам. А яна трымалася якраз так, як мне і трэба было ў той момант -- о, яна і потым заўсёды разумела, як трэба са мною абы ходзіцца. Яна была ў той меры ашчадлівая, у якой гэта мне і трэба было. Заказала бутэрброд і загадала мне з'есці яго. Наліла віна і загадала выпіць, толькі не адным глытком. Потым пахваліла за слухмнянасць.

-- Малайчынка, -- падбадзёрыла яна, -- з табою не цяжка. Гатова залажыцца, табе даўно не даводзілася нікога слухацца.

-- Так, вы выйграблі. Але адкуль вы гэта ведаец?

-- Штука няхітрай. Слухацца -- гэта як есці і піць: хто доўга не еў і не піў, таму ежа і пітво -- самае дарагое на свеце. Табе падабаецца слухацца мяне, праўда ж?

-- Вельмі падабаецца. Вы ўсё ведаеце.

-- З табою лёгка. Бадай што, дружка, я магла б табе і сказаць, што цябе чакае дома і чаго ты так баішся. Але гэта ты і сам ведаеш, дык ня ма чаго нам і заводзіцца пра тое, праўда ж? Глупства! Альбо ты вешаешся -- ну, дык вешайся, значыцца, у цябе ёсць прычыны, -- альбо жывеш далей, і тады клапаціцца трэба толькі пра жыццё. Прасцей не бывае.

-- О, -- усклікнуў я, -- калі б гэта было так проста! Пабажуся, я дастаткова клапаціцца пра жыццё, а толку?.. Павесіцца, можа, і цяжка, я гэтага не ведаю, не вешаўся. Але жыць куды, куды цяжкай! Сведка Бог, як яно цяжка!

-- Ну, ты сам убачыш, што лёгка. Пачатак мы ўжо паклалі, ты працёр акуляры, паёу, папіў. Цяпер пойдзем і трошкі пачысцім твае штаны і чаравікі, ім гэта трэба. А потым ты станцуеш са мною шымі.

-- Ну, вось бачыце, -- усклікнуў я горача, -- я ўсё-такі казаў праўду! Больш за ўсё на свеце мне шкада не выканаць які-небудзь ваш загад. А гэтыя якраз я і не магу выканаць. Не магу станцеваць ні шымі, ні вальса, ні полькі, ні як там яшчэ называюцца гэтыя штукі, я ніколі ў жыцці не вучыўся скакаць. Цяпер вы бачыце, што не так яно ўсё проста, як вам здаецца?

Прыгожая дзяўчына ўсміхнулася чырвонымі губамі і пахітала гладзенька зачасанай пад хлопчыка галоўкай. Зірнуўшы на незнаёмую, я ўжо палічыў быў, што яна падобная на Розу Крайслер, першую дзяўчыну, у якую я калісьці, хлапчуком, закахаўся, але тая была смуглай і цёмнавалосая. Не, я не ведаў, каго нагадала мне незнаёмая, я ведаў толькі, што гэта ўспамін з ранняй маладосці, з падлеткавасці.

-- Чакай-чакай! -- усклікнула яна. -- Кажаш, не ўмееш скакаць? Зусім не ўмееш? Нават ўнанстэп? І гэта кажучы, што няма ладу як клапаціцца пра жыццё? Ды ты праста зманіў, хлопча, у твае гады не след бы. Як ты можаш казаць, што клапоцішся пра жыццё, а сам нават танцеваць не хочаш?

-- А калі не ўмеею! Ніколі ж не вучыўся.

Яна засміялася.

-- Але ж пісаць і чытаць ты вучыўся, праўда, і лічыць, і, мабыць вучыўся яшчэ і з латыні і з французскай і ўсё такое іншае? Іду ў заклад, -- гадоў дзесяць-дванаццаць ты праседзеў у школе, а потым яшчэ, бадай, вучыўся ва ўніверсітэце і нават, магчыма, цяпер доктар і ведаеш кітайскую альбо іспансскую. Што, не? Ну, вось бачыш. А колькі там тых часу і грошай на некалькі ўрокаў танцаў у цябе не знайшлося! Э-э!

-- Гэта ўсё бацькі мае, -- апраўдаўся я, -- яны змушалі мяне да латыні і грэцкай і ўсё такое. А вучыцца танцеваць яны мне не казалі, у нас гэта не было прынята, самыя бацькі ніколі зроду не танцевалі.

Яна паглядзела на мяне холадна, з поўнай пагардай, і нешта ў твары яе зноў нагадала мне часы маёй маладосці.

-- Вось яно што, вінаватыя, значыцца, твае бацькі! А ты ў іх пытаўся, ці можна табе сёння вечарам ісці ў «Чорны арол»? Пытаўся? Даўно памерлі, кажаш? Ах, вось што! Калі ты з чыстага паслушэнства ў маладосці не хацеў вучыцца танцеваць -- ну, што ж! Хоць не думаю, што тады ты быў такі добры хлопчык. Але ж потым -- што ты рабіў потым, усе гэтыя гады?

-- А, і сам не ведаю, -- прызнаўся я. -- Быў студэнтам, музыцыраваў, чытаў кнігі, пісаў кнігі, падарожнічаў...

-- Дзіўны ў цябе погляд на жыццё! Ты, значыцца, зайды займаўся цяжкім і складанымі справамі, а на простае так і не ўспасобіўся? Не было калі, кажаш? Не было ахвоты, кажаш? Ну, дзякую Богу, я не твая маці! Але пасля рабіць выгляд, што прайшоў жыццё ўдоўж, упераю і наўскасяк, нічога ў ім не знайшоўшы, гэта, скажу табе, -- не туды хата!

-- Ну, ужо хоць не сварыцца! -- папрасіў я. -- Я ж ведаю, што я вар'ят.

-- Ай, не тлумі ты мне галавы! Зусім ты ніякі не вар'ят, спадару прафесар, як на мае помаракі ты, ты нават залішне невар'ят! Ты, мне здаецца, неяк па-дурному разважлівы, зусім не па-прафесарску. На, вось бутэрброд -- зрабі ням-ням! Потым расскажаш далей.

Яна зноў замовіла мне бутэрброд, пасаліла яго, памазала муштардай, адкроіла кавалачак сабе і сказала мне з'есці. Я пачаў есці. Я быў згодзен рабіць усё, што б яна ні сказала, толькі не танцеваць. Было неверагодна прыемна слухацца кагосьці, сядзець побач з некім, хто распытваўся ў цябе, загадваў табе, сварыўся на цябе. Калі б некалькі гадзін таму прафесар альбо ягоная жонка рабілі менавіта гэта, я быў бы ад шмат чаго ўратаваны. Але не, добра, -- што ўжо ўчынілася, тое і сталася, добра, інакш я шмат чаго і страціў бы!

-- А, зрэшты, як цябе завуць? -- спыталася яна раптам.

-- Гары.

-- Гары? Неяк па-дзіцячы! А ты і праўда хлапчо, Гары, нягледзячы на сівізну. Ты хлапчук, і нехта ж павінен за табою прыглядваць. Пра танцы памаўчу. Але як ты прычасаны! Няўко ў цябе няма жонкі, няма кахранкі?

-- Жонкі ў мяне няма, мы развязліся. Кахраная ёсць, але жыве яна не тут, бачу яе рэдка, мы не вельмі ладзім.

Яна ціхенька свіснула праз зубы.

-- Ты, мабыць, даволі цяжкі гер Гары, калі ўсе кідаюць цябе. Але скажы цяпер, што такога асаблівага сталася ў цябе сёння ўвечары, што ты так разрываўся як сам не свой? Пасварыўся з кім-небудзь? Прайграўся?

Патлумачыць гэта было цяжка.

-- Бачыце, -- пачаў я, -- усё выйшла ўвогуле па дробязі. Мяне запрасілі да аднаго прафесара, сам я, дарэчы сказаць, не прафесар, -- а мне, у сутнасці, не выпадала туды хадзіць, я адвык цягніцца па гасцінах і малоць языком, я развучыўся рабіць гэта. Ды і ў сам дом я ўвайшоў з адчуваннем, што нічога людзкага не атрымаецца. Толькі я павесіў капялюш, як ужо адразу і падумаў, што, мусіць, ён мне хутка спатрэбіцца. Ну вось, а ў гэтага прафесара, значыцца, стаяла настале такая карцінка, дурны аброзок, і ён мяне раззлаваў.

-- Што за аброзок? Чаму раззлаваў? -- перапыніла яна мяне.

-- Ну, аброзок з Гётэ, -- ведаецце, партрэцік пісьменніка Гётэ. Але ён быў не такі, які быў папраўдзе -- зрэшты, дакладна ж гэта невядома, ён памёр гадоў сто таму назад. Проста нейкі сучасны мастак падагнаў Гётэ пад сваё ўяўленне пра яго, і гэтая карцінка раззлавала мяне, здалася мне мярзоцінай -- не ведаю, разумееце вы мяне, ці не.

-- Вельмі нават разумею, не бойся. Далей!

-- Я ўжо і да таго быў нязгодны з прафесарам; ён, як амаль усе прафесары, вялікі патрыёт і ў час вайны на поўніцу памагаў хлусіць народу -- ад шчыратаў сэрца, вядома. А я супроць вайны. Ну, але хай! Значыцца, далей. М не і глядзець на гэтых партрэт не трэба было.

-- А такі ж бо і праўда, не трэба было.

-- Але, па-першое, я пашкадаваў Гётэ, я ж бо яго вельмі, вельмі люблю, а апрача таго, мне раптам падумалася... ну, я падумаў альбо адчуў нешта як бы тое, што вось, бач, я сяджу ў людзей, якіх лічу сваімі і пра якіх думаў, што яны любяць Гётэ, як я, і бачаць яго прыкладна такім, якім бачу я, а ў іх стаіць гэтая пошляя, ілжывая, да млосці агідная маліванка, і яны лічаць яе цудоўнай, не заўважаючы нават, што яе дух -- поўная процілегласць духу Гётэ. Яны лічаць яе цудоўнай, і як на мяне -- хай, гэта іх справа, але ў мяне ўжо няма нікага даверу да гэтых людзей, нікай дружбы з імі, нікага пачуцця роднасці і еднасці. Зрэшты, дружба і без таго была не Бог ведае якая. І тут я раззлаваўся, занудзіўся, убачыў, што я зусім адзін і ніхто мяне не разумее. Вам гэта ясна?

-- Што ж тут няяснага, Гары? А потым? Ты стукнуў іх маліванкай па галаве?

-- Не, я нагаварыў ім рознай гадасці і ўцёк, мне хацелася дамоў, але...

-- Але там не было б мамы, каб суцешыла альбо насварылася на дурнога хлопчыка. Ну, Гары, мне цябе амаль шкада, ты яшчэ зусім дзіця.

Слушна, з гэтым я быў згодны, як мне здавалася. Яна дала мне выпіць шклянку віна. Яна і праўда паводзілася са мною як мама. Але часамі я бачыў, да чаго ж яна прыгожая і маладая.

-- Значыцца, -- почала яна зноў, -- гэты ваш Гётэ памёр сто гадоў назад, а наш Гары няма ладу як любіць яго і выдатна ўяўляе сабе, які ў яго мог быць выгляд, і на гэта ў Гары ёсць права, ці ж не так? А ў мастака, які таксама ў захапленні ад Гётэ і які мае нейкае сваё ўяўленне пра яго, такога права няма, і ў прафесара таксама, і наогул ні ў кога нямашака, бо Гары гэта не па душы, Гары гэтага не трывае, Гары можа нагаварыць гадасці ўсякай і ўсячы. А будзь ён разумнейшы, ён проста пасмяяўся б з мастака і з прафесара. Будзь ён вар'ятам, шпурнуў бы ім у твар іхняга Гётэ. А як што ён усяго толькі маленькі хлопчык, ён у цякае дахатанькі і хоча павесіцца. Я добра зразумела тваю гісторыю, Гары. Гэта смешная гісторыя. Яна насмішыла мяне. Чакай, не пі так адразу ўсё! Бургундскае п'еца павалютку, інакш ад яго кідае ў гарачку. Але табе трэба ўсё казаць, маленькі хлопчык.

Яна зірнула на мяне строга і павучальна, як якая шасцідзесяцігадовая гувернантка.

-- О так, -- папрасіў я ўзрадавана, -- кажыце, кажыце мне ўсё.

-- Ну што мне табе сказаць?

-- Усё, што хочаце.

-- Добра, сёе-то скажу. Ужо бітую гадзіну ты чуеш, што я кажу табе «ты», а ты ўсё яшчэ мне -- «выкаеш». Усё латынь, грэцкая, усё б толькі каб складаней! Калі дзяўчына кажа табе «ты» і яна табе не брыдкая, ты таксама павінен казаць ёй «ты». Ну, вось, тое-сёе сказала. І другое: ужо паўгадзіны я ведаю, што цябе завуць Гары. Я гэта ведаю, бо папыталася. А ты не хочаш ведаць, як мяне завуць.

-- О не, я вельмі хачу.

-- Позна, маленькі. Калі мы як-небудзь зноў пабачымся, тады і спытаеш. Сёння я ўжо табе не скажу. Ну, вось, а цяпер я хачу танцаваць.

Яна намерылася ўстаць, і ў мяне раптам сапсаваўся настрой, я спало хаўся, што яна пойдзе і пакіне мяне аднаго, і тады адразу ўсё зранейшыцца. Як вяртаецца раптам, апаляючы агнём, прыціхлы зубны боль, так імгненна вярнуўся да мяне ўвесь жах. Госпадзе Божа мой, няўжо я забыўся, што мяне чакае? Хіба што-небудзь перамянілася?

-- Чакайце, -- умольна ўсклікнуў я, -- не сыходзьце... не сыходзь! Вядома, ты можаш танцаваць колькі хочаш, але не сыходзь надоўга, вярніся, вярніся!

Яна, смеючыся, усталала. Я ўяўляў сабе яе вышэйшай ростам, яна была статная, выносная, але ростам не тое каб высокая. Яна зноў нагадала мне кагосьці -- каго ж? Загадка.

-- Ты вернешся?

-- Вярнуся, але, можа, не так хутка, праз паўгадзіны альбо нават праз гадзіну, Вось што я табе скажу: заплюшчы вочы і паспі; табе гэта трэба.

Я прапусціў яе, і яна пайшла; яе спаднічка зачапіла мае калені, ідуучы, яна зірнула ў круглае, маленькае кішэннае люстэрка, ускінула бровы, прыпудрыла падбародак маленькай пухоўкай і зникла ў танцзале. Я агледзіўся: нез наёмыя твары, мужчыны з цыгарамі, пралітае піва на мармуровым століку, паўсюль крык, віск, скочная музыка. М не трэба паспаць, сказала яна. Ах, дзетачка, ведала б ты, што мой сон чуйны, як у вавёркі. Спаць у гэтым вэрхале, седзячы за столікам, пад стук піўных куфляў. Я адпіў глыток віна, дастаў з кішэні цыгару, пашукаў вачыма запалкі, але курыць мне, шчыра кажучы, не хацелася, я паклаў цыгару перад сабою на столік. «Заплюшчы вочы», -- сказала яна мне. Аднаму Богу вядома, адкуль у гэтай дзяўчыны такі голас, такі таўставаты, добры голас, мацярынскі голас. Добра было слухацца яе голасу, я ў гэтым пераканаўся. Я паслухміна заплюшчы вочы, прыхіліў галаву да сцяны, пачуў, як бушуюць навокал сотні гукаў, усміхнуўся, падумаўшы тут заснушыць, рашыў прыйсці да дзвярэй залы і заглянушыць, -- трэба ж было пабачыць як скача мая красуня, -- варухнуў пад крэслам нагамі, адчуў толькі цяпер, як моцна змарыўся, паблукаўшы па вуліцах столькі гадзін, і застаўся сядзець. І вось ужо я спаў, пакорлівы мацярынскуму загаду, спаў прагна і ўдзячна і бачыў сон, такі ясны і такі прыгожы сон, якіх даўно не бачыў. М не снілася:

Я сядзеў і чакаў у старамоднай прыёмнай. Спярша я ведаў толькі, што пра мяне дакладзена «яго эксленцы», потым даўмеўся, што прыме мяне сам гер фон Гётэ. На жаль, я прыйшоў сюды не зусім як прыватная асона, а як карэспандэнт нейкага часопіса, гэта вельмі скончала мяне, і я не мог зразумець, якое халеры я апынуўся ў такім становішчы. Апрача таго, мяне непакоіў скарпіён, які толькі што быў відзён і спрабаваў успаўзі па маёй назе. Я, праўда, усупраціўся гэтай чорнай кузацы, страсянуў яго, але не ведаў, дзе ён затаіўся цяпер, і не адважваўся абмацаць сябе.

Ды і не быў пэўны, што пра мяне памылкова ці не далажылі замест Гётэ Матысану, якому я, аднак, пераблытаўшы яго ў сне з Бюргерам, прыпісаў вершы да Молі. Зрэшты, сустрэцца з Молі мне вельмі хацелася б, я ўяўляў яе сабе цудоўнай жанчынай, мяккай, музичнай, вечаровай. Калі б толькі я не сядзеў тут па заданні гэтай праклятай рэдакцыі! Мая неахвота ўсё падрастала і паступова перакінулася на Гётэ, які раптам заслужыўся ў мяне на мноства розных дакораў. Файненькая магла атрымацца аўдыенцыя! А скарпіён, хоць ён і небяспечны, хоць ён, магчыма, і схаваўся недзе тут каля мяне, быў, бадай, не такі ўжо і дрэнны; ён мог, здалося мне, аз начаць і нешта прыемнае, вельмі нават магчыма, так мне падалося, прынамсі, ён мае нейкія адносіны да Молі, ён як бы яе ганец альбо яе геральдычны звер, дзівосны, небяспечны геральдычны звер жаноцкасці і граху. Можа быць, імя гэтаму зверу было Вульпіус? Але тут слуга расхінуў дзвёры, я падняўся і ўвайшоў у пакой.

Перад мною стаяў стары Гётэ, маленькі і важны, і на грудзях у класіка сапраўды была масіўная ордэнская зорка. Здавалася, ён усё яшчэ заварочвае справамі, усё яшчэ задае аўдыенцыі, усё яшчэ кіруе светам са свайго веймарскага музея. Но, ледзь толькі ўбачыўшы мяне, ён рэзка кіўнуў галавой, як стары крумкач, і ўрачыста прамовіў:

-- Н-ну, маладыя людзі, вы, здаецца, не надта каб згодныя з намі і нашымі намогамі?

-- Менавіта, -- сказаў я, і мяне пранізала холадам ад яго міністэрскага позірку. -- Мы, маладыя людзі, сапраўды не згодныя з вамі, чалавекам старым. Вашэці на наш погляд занадта ўрачысты, занадта ганарысты і пыхлівы, занадта няшчыры. Гэта, бадай, самае важнае: занадта няшчыры.

Старэнькі крыху падаўся наперад строгай галавою, яго цвёрды, афіцыйна падцяты рот разамкнуўся ўсмешкай і прыгожа ажывіўся, а ў мяне раптам моцна забілася сэрца, а мне раптам успомніўся верш: «З неба апусцілася сутонне» і што слова гэтага верша выйшли з гэтага чалавека, з гэтых вуснаў. Шчыра кажучы, я ўжо быў у той самы момант абязброены і пераможаны і гатовы быў упасці перад ім на калені. Але, застаўшыся ў ранейшай паставе, пачуў з яго ўсмешлівых вуснаў:

-- Дык значыщца, вы мне закідаецце няшчырасць? Што за слова такія! Ці не патлумачыце мне больш акрэслена?

-- Вы, гер фон Гётэ, як усе вялікія духі, правільна зразумелі і адчуулі сумніўнасць, безнадзеянасць чалавечага жыцця -- высокія імгненні і яго жалю вартася знежывенне, немагчымасць аплаціць цудоўную вышыню пачуцця інакш, як турмой будзёншчыны, пякучую туту па царстве духа, якая вечна і на смерць змагаецца з такой самай пякучай і такой самай свяшчэнай любоўю да страчанай нявінасці прыроды, усё гэта жахлівае гушканне ў пустаце і няпэўнасці, гэту асуджанасць на марнасць, на заўсёдную непаўнацэннасць, на то е, каб вечна рабіць толькі нейкія дылетанція патугі, -- карацей, усю безвыходнасць, дзіўнасць, усю пякучую роспач чалавечага быцця. Усё гэта вы ведалі, часам нават прызнавалі, і тым не меней усім жыццём вы прапаведавалі цалкам процілеглае, выказвалі веру і аптымізм, напускалі на сябе важнасць перад самім сабою і іншымі, няйнакш у вашых духоўных высілках ёсць нешта трывалае, нейкі сэнс. Вы адкідалі і падаўлялі прыхільнікаў глыбіні, галасы роспачнай праўды -- у самім сабе гэтак сама, як у Бэтховена і Кляйста. Вы дзесяцігодзяямі рабілі выгляд, быццам назапашванне ведаў, калекцый, пісанне і збіранне пісьмаў, няйнакш увесь ваш веймарскі старэчы быт -- гэта сапраўды спосаб спыніць і ўвечніць імгненнне, -- а вы ж яго толькі муміфікавалі, -- а вы ж яго толькі стылізавалі, толькі грыміравалі. Гэта і ёсць няшчырасць, за якую мы вас дакараем.

Стары тайны радца задуменна паглядзеў мне ў вочы, на вуснах усё яшчэ цеплілася ўсмешка.

Пасля, на маё здзіўленне, ён спытаў:

-- У такім разе Моцартава «Чароўная флейта» вам, мабыць, вельмі агідная? -- I, першым я паспей рашуча запярэчыць, ён сказаў: -- «Чароўная флейта» паказвае жыццё як салодкую песню, яна ўслаўляе нашыя пачуцці, а яны ж мінаюцца, -- як нешта вечна боскае, яна не згаджаецца ні з герам фон Кляйстам, ні з герам Бэтховенам, а пра паведуе аптымізм і веру.

-- Ведаю, ведаю! -- усклікнуў я злосна. -- Божа, як гэта прыйшла вам у галаву менавіта «Чароўная флейта», якую я люблю больш за ўсё на свеце! Але Моцарт не дажыў да восьмідзесяці двух гадоў і ў сваім асабістым жыцці не прэтэндаваў на даўгавечнасць, на парадак, на фанабэрystую годнасць, як вы! Ён не быў важнікам! Ён спяваў свае боскія мелодыі, і быў бедны, і памёр рана, непрызнаны, у нястачы...

Мне перахапіла дыханне. Тысячы рэчаў трэба было сказаць цяпер дзесяццю словамі, у мяне выступіў пот на лобе.

Але Гётэ сказаў вельмі міralюбна:

-- Што я дажыў да восьмідзесяці двух гадоў, можа, і недараўальна. Але асалоды ад гэтага было мне куды менш, аніж вы сабе думаецце. Ваша праўда: даўгавечнасці я заўсёды моцна хацеў, смерці заўсёды баяўся і змагаўся з ёю. Я думаю, што барацьба супроць смерці, безумоўная і ўпартая воля да жыцця ёсьць тая першапрычына, якая прымушала дзейнічаць і жыць усіх выдатных людзей. Але што ўрэшце прыходзіцца паміраць, гэта, юны мой сябар, я ў свае восемдзесят два даказаў гэтак жа цвёрда, як калі б памёр школьнікам. У апраўданне сваё, калі гэта можа ім быць, скажу яшчэ вось што: у маёй прыродзе было шмат хлапечага, шмат цікаўніцтва, шмат гатоўніцтва гуляць і марнаваць час. Чаму мне і спатрэблілася даволі шмат часу, каб зразумець, што гуляць ужо досыць -- нагуляўся.

Казаў ён гэта з вельмі гарэзлівай, нават з шальмаватай усмешкай. Ён як бы нават павышэў ростам, важнасць у паставе і фанабэрystасць зніклі з твару. І паветра вакол нас цяпер было поўнае мелодыі, пераважна гётэўскіх песняў, я добра пазнаў «Фіялку» Моцарта і «На лясы і на даліны»... Шуберта. І твар Гётэ быў цяпер ружовы і малады і смяяўся, і ён быў падобны то на Моцарта, то на Шуберта, як брат, і зорка ў яго на грудзях складалася з лугавых кветак, і ўсярэдзіне яе весела і раскошна распушчилася жоўтая прымула.

Не вельмі мне ўпасавала, што стары так жартаўліва адмяжоўваўся ад маіх пытанняў і нападак, і я паглядзеў на яго дакорліва. Тады ён нахіліўся наперад, наблізіў вусны, цяпер ужо аж надта дзіцячыя, да майго вуха і ціха шапнуў:

-- Хлопчык мой, ты прымеш старога Гётэ надта сур'ёзна. Старых людзей, якія ужо памерлі, не трэба прымаць на сур'ёзе, а то абыдзешся з імі несправядліва. Мы, несмяротныя, не любім, калі да чаго-небудзь ставяцца несур'ёзна, мы любім жарты. Сур'ёзнасць, мой хлопчык, гэта атрыбут часу; яна ўзнікае, адкрыю табе, ад завышэння цаны часу. Я таксама калісці надта высока цаніў час, таму і хацеў дажыць да ста. А ў вечнасці, каб ты ведаў, часу няма; вечнасць -- гэта ўсяго толькі імгненне, якога адно якраз і хапае, што на жарт.

Гаварыць з ім сур'ёзна і праўда ж больш не было чаго, ён весела і спрытна падскокваў, і прымула ў ягонай зорцы то вылятала з яе, як ракета, то памяншалася і знікала. Калі ён ззяў сваімі па і фігурамі, я міжволі падумаў, што гэты чалавек, прынамсі, не ўпусціў выпадку навучыцца танцеваць. У яго гэта выходзіла выдатна. Тут я зноў успомніў пра скарпіёна, правільней, пра Молі, і крыкнуў Гётэ:

-- Скажыце, а Молі тут няма?

Гётэ зарагатаў. Ён падышоў да стала, адамкнуў адну шуфляду, дастаў адтуль адну ні тое скураную, ні тое аксамітавую скрынечку, адчыніў яе і паднёс да маіх вачэй. Там мільгочучы на чорным аксаміце, ляжала малюсенькая жаночая ножка, бездакорная, беспадобная ножка, крыху сагнутая ў калене, з выцягнутым уніз ступачком, завостранай далікатнай лініяй пальчыкаў.

Я працягнуў руку, каб узяць гэтую ножку, у якую ўжо закахаўся, але калі я хацеў ухапіць яе двума пальцамі, цацка як бы борздзенька адсунулася, і ў мяне раптам узникла падазрэнне, што гэта і ёсьць той скарпіён. Гётэ, здавалася, зразумеў гэта, здавалася нават, ён акурат і хацеў, якраз і дабіваўся гэтай глыбокай збянтэжанасці, гэтай сутаргавай барацьбы паміж жаданнем і страхам. Ён паднёс чароўнага скарпіёнчыка да самага майго твару, убачыў маё памкненне, убачыў, як я ў жаху адхіснуўся, і гэта, здавалася, вельмі яго задаволіла. Дражнячы мяне сваёй цудоўнай небяспечнай штучкай, ён зноў зрабіўся стары, старажытны, тысячагадовы, сівы, і яго завялты, старэчы твар смяяўся ціха, бязгучна, смяяўся рэзка і загадкова, з нейкім глыбакадумным старэчым гумарам.

Прачнуўшыся, я адразу забыў свой сон, толькі пазней ён узгадаўся мне. Праспаў я, мабыць, каля гадзіны, сярод музыкі і штурхатні, за столікам -- ніяк жа не думаў, што я на такое здольны. Мая мілая дзяўчына стаяла перад мною, трymаючи руку на маім плячы.

-- Дай мне дзве-тры маркі, -- сказала яна, -- я там сёе-тое з'ела.

Я аддаў ёй свой кашалёк, яна пайшла з ім і неўзабаве вярнулася.

-- Ну вось, цяпер я крыху пасяджу з табою, а потым мне трэба будзе сышці, у мяне спатканне.

Я спалохаўся.

-- З кім яшчэ? -- спытаў я хутка.

-- З адным герам, маленькі Гары. Ён запрасіў мяне ў бар «Адэон».

-- О, а я быў падумаш, што ты не пакінеш мяне аднаго.

-- Вось і запрасіў бы. Але цябе апярэдзілі. Што ж, затое ашчадзіш грошы. Ведаеш «Адэон»? Пасля поўначы толькі шампанскага. Мяккія фатэлі, негрыцянская капэла, вельмі элегантна.

Пра ўсё гэта я неяк не падумаш.

-- Ах, -- сказаў я, умольным голосам, -- дык дазволь мне запрасіць цябе! Я лічыў, што гэта само сабою разумеецца, мы ж падружыліся. Дазволь запрасіць цябе куды заўгодна табе, прашу цябе.

-- Вельмі міла. Але ведаеш, слова ёсьць слова, я падрадзілася, і я пайду. Не турбуйся больш! Выпі лепш яшчэ глыток, у нас жа яшчэ ёсьць віно ў бутэльцы. Выпі яго і пойдзеш сабе дамоў і ляжаш спаткі. Абяцай мне.

-- Не, слухай, дамоў я не магу ісці.

-- А-а, гэтыя твае гісторы! Ты ўсё яшчэ не ўправіўся са сваім Гётэ (вось тут якраз я і ўспомніў свой сон). Але калі ты сапраўды не можаш ісці дамоў, заставайся тут, у іх ёсьць нумары. Заказаць табе?

Я ўзрадаваўся і спытаў, дзе можна будзе пабачыць яе зноў. Дзе яна жыве? Гэтага яна мне не сказала. Трэба, бач, толькі крышку пашукаць, і ўжо ж знайду.

-- А ці нельга цябе запрасіць?

-- Куды?

-- Куды і калі табе захочацца.

-- Добра. У аўторак павячэраем у «Старым францысканцы», на другім паверсе. Да пабачэння!

Яна падала мне руку, і толькі цяпер я звярнуў увагу на гэтую руку, якая так пасавала да яе голасу, -- прыгожую і поўную, разумную і добрую. Яна пакепліва ўсміхнулася, калі я пацалаваў ёй у руку.

У апошні момент яна яшчэ раз абярнулася да мяне і сказала:

-- Я хачу яшчэ сёе-тое сказаць табе -- у сувязі з Гётэ. Разумееш, тое самае, што ў цябе атрымалася з Гётэ, калі ты выбухнуў ад ягонага партрэта, бывае ў мяне час-парою са святымі.

-- Са святымі? Ты такая пабожная?

-- Не, я не пабожная, на жаль, але калісці такою была і калі-небудзь яшчэ буду. А цяпер няма калі пабожніцаць.

-- Няма калі? Хіба на гэта патрэбен час?

-- І яшчэ колькі! На пабожнасць патрэбен час, патрэбная нават незалежнасць ад часу! Нельга быць сур'ёзна пабожнай і жыць у рэчаіснасці, яшчэ і прымаочы яе таксама сур'ёзна, -- час, гроши, бар «Адэон» і ўсё такое іншае.

-- Разумею. Але што там у цябе са святымі?

-- Так, ёсць святыя, якіх я асабліва люблю, -- Стэфан, святы Францыск і іншыя. І вось часам мне пападаюцца іхня выявы, а таксама Збаўцы і Багародзіцы, такія ілжывыя, фальшивыя, дурныя выявы, што мне і глядзець на іх млюсна гэтак жа, як табе на той партрэт Гётэ. Калі я бачу такога саладжавага, дурнога Збаўцу і бачу, як іншыя лічаць такія карцінкі цудоўнымі і ўзвышальнымі для душы, я ўспрымаю гэта як знявагу сапраўднага Збаўцы і думаю -- ах, навошта Ён жыў і так страшэнна пакутаваў, калі людзям дастаткова і такое дурное Яго выявы! Але тым не менш я ведаю, што і мой вобраз Збаўцы альбо Францыска -- гэта ўсяго толькі вобраз нейкага чалавека і на правобраз не цягне, што самому Збаўцу мой унутраны вобраз Яго здаўся б такім самым дурным і ўбогім, як мне гэтыя саладжавыя абрэзкі. Я кажу табе гэта не дзеля таго, каб апраўдаць тваю прыкрасць і злосць на той партрэт, не, тут не твая раця, кажу я гэта, толькі каб паказаць табе, што здольная зразумець цябе. Бо ў вас, навукоўцаў і мастакоў, поўныя галовы ўсялякімі незвычайнімі бэбахамі напханыя, але вы такія самыя людзі, як і астатнія, і ў нас, у астатніх, таксама ёсць у галовах свае мары і свае гульні. Я ж заўважыла, вучоны герык мой, што ты трошкі збянтэжыўся, думаочы, як расказаць мне сваю гісторыю з Гётэ, -- табе трэба было пару піцца зрабіць свае высокія матэрый зразумелымі простай дзяяўчыне. Ну вось, я і хачу паказаць табе, што не было табе нікай патрэбы надта высільвацца. Я цябе і так разумею. А цяпер хопіць! Табе трэба паспаць.

Яна пайшла, а мяне правёў на трэці паверх стары лёкай, дакладней, спачатку ён распытаўся пра мой багаж і, пачуўшы, што багажу няма, узяў з мяне наперад за тое, што на яго мове называлася «начлежнымі нумарамі». Пасля ён падняўся са мною па старой цёмнай лесвіцы, завёў у нейкі пакойчык і пакінуў аднаго. Там стаяў драўляны ложак, вельмі кароткі і цвёрды, а на сцяне вісела шабля, каляровы партрэт Гарыбалльдзі і завялы вянок ад свята нейкага клуба.

Я многае аддаў бы за начную лёлю. Але было там толькі, прынамсі, вада і маленькі ручнічок, так што я ўмыўся, а пасля лёг на ложак не распрануўшыся, не патушыўшы святла. Цяпер можна было спакойна падумаць. Дык вось, з Гётэ ўсё ўладзілася. Цудоўна, што ён явіўся мне ў сне! І гэтая прыглядная дзяяўчына -- ведаць бы яе імя! Раптам жа чалавек, жывы чалавек, які разбіў каламутны шкляны каўпак маёй змярцвеласці і падаў мне руку, добрую, прыгожую, цёплую руку! Раптам жа зноў рэчы, якія нейкім чынам тычыліся мяне, пра якія я мог думаць з радасцю, з хваляваннем, з цікаласцю! Раптам адчыненая дзвёры, праз якія да мяне ўвайшло жыццё! Можа, я зноў здолею жыць, можа, зноў зраблюся чалавекам. Мая душа, прызаснудая на холадзе і амаль замерзлая, ачулася зноў, сонна паварушыла слабкімі крылцамі. Гётэ пабываў у мяне. Дзяяўчына сказала мне есці, піць, спаць, па-сяброўску мне паспагадала, высмеяла, назвала дурным хлопчыкам. І яшчэ яна, цудоўная мая сяброўка, расказала пра святых, паказала, што нават у самых дзіўных сваіх заваротах галавы я зусім не адзінокі, не хваравітае, незразумелае выключэнне, што ў мяне ёсць браты і сёстры, што мяне разумеюць. Ці ўбачу яе зноў? Так, вядома, ёй можна даверыцца. «Слова ёсць слова!».

І вось я зноў заснуў і праспаў каля чатырох-пяці гадзін. Было ўжо больш за дзесяць, калі я прачнуўся -- у памятай вонратцы, разбіты, стомлены, з успамінам пра нешта жахлівае, што было напярэдадні, але жывы, поўны надзеяў, поўны добрых думак. Вяртаючыся ў сваю кватэру, я не адчуваў ані знаку тых страхоў, якія так палохалі мяне надоечы.

На лесвіцы, вышэй араўкары, я сустрэўся з «цётачкай», маёй гаспадыняй, якую мне рэдка выпадала бачыць, але прыветлівасць якое падабалася. Сустрэча мне была непрыемная,

выгляд у мяне, непрычасанага і няголенага, быў усё-такі нясвежы. Увогуле, яна не лічылася з маім жаданнем, каб мяне не турбавалі і не заўважалі, але сёння, здаецца, і сапраўды прарвалася завеса, абвалілася перагародка паміж мною і навакольным светам -- «цётачка» засмиялася і спынілася.

-- Ну, і пагулялі вы, гер Галер, нават не начавалі дома. Уяўляю сабе, як вы стаміліся.

-- Так, -- сказаў я і таксама засмияўся, -- noch сёння была даволі бурная, і каб не парушаць стылю вашага дома, я заначаваў у гасцініцы. Я вельмі шаную спакой і прыстойнасць вашага дома, часам я здаюся сабе ў ім нейкім іншародным целам.

-- Не смейцесь, гер Галер.

-- О, я смяюся толькі сам з сябе.

-- Якраз гэта і нядобра. Вы не павінны пачувацца «іншародным целам» у маім доме.

Жывіце сабе, як вам падабаецца, і рабіце, што вам хочацца. У мяне было шмат вельмі-вельмі прыстойных жыльцуў, аж занадта прыстойных, але ніхто не быў спакайнейшы і не заважаў нам менш, чым вы. А цяпер -- хочаце чаю?

Я не ўстояў. Чай быў пададзены мне ў яе гасцёуні з прыгожымі дзедаўскімі партрэтамі і дзедаўскай мэбллю, і мы крыху пагаманілі. Не задаочы адкрытых пытанняў, гэтая ласкавая жанчына даведалася сёе-тое пра маё жыццё і мае думкі, яна слухала мяне з той сумесцю ўвагі і мацярынскай непрыдзірлівасці, з якой ставяцца разумныя жанчыны да дзівацтваў мужчын. Зайшла гаворка і пра яе пляменніка, і ў суседнім пакоі яна паказала мне яго апошні аматарскі радыёпрыёмнік. Вось якую машыну змайстраваў вольнымі вечарамі гэты ў седлівы малады чалавек, захоплены ідэяй бяздротавай і ўгоднай Госпаду Богу тэхнікі, якому спатрэбліся тысячы гадоў, каб адкрыць і вельмі недасканала прадставіць тое, што заўсёды ведаў і чым разумней карыстаўся кожны мысляр. Мы пагаварылі пра гэта, бо цётачка, крыху скільная да пабожнасці, не пярэчыла, каб пагутарыць на рэлігійныя тэмы. Я сказаў ёй, што ўсюды існасць усіх сілаў і дзеянняў была выдатна вядомая старажытным індыйцам, а тэхніка давяла да агульнай свядомасці толькі малую частку гэтага феномену, сканструяваўшы яму, гэта значыць, на гукавыя хвалі, пакуль што яшчэ страшэнна недасканалы прыёмнік і перадатчык. Самая ж сутнасць гэтага старога ведання, нерэальнасць часу, дагэтуль не заўважана тэхнікай, але, вядома, урэшце яна таксама будзе «адкрыта» і трапіць у рукі дзельным інжынерам. Адкрыюць, магчыма, вельмі хутка, што нас увесь час акружаюць не толькі цяперашнія карціны і падзеі, -- як музыка з Парыжа і Берліна чутна цяпер у Франкфурце альбо ў Цюрыху, -- але што ўсё, што калі-колечы здаралася, гэтак сама рэгіструеца і што з часам мы напэўна пачуем, з дапамогай і без дапамогі дроту, з гукавымі перашкодамі альбо без іх, як гавораць Саламон і Вальтэр фон дэр Фогельвайдэ. І ўсё гэта, як сёння пачаткі радыё, будзе служыць людзям толькі дзеля таго, каб уцякаць ад сябе і ад сваёй мэты, зблытаючыся з усё большай сеткай забаваў і бескарыснай занятасці. Але ўсе гэтыя добра вядомыя мне рэчы я гаварыў не тым прывычным сваім тонам, які цяпер поўны з'едлівай пагарды да часу і тэхнікі, а жартаўліва і лёгка, і цётачка ўсміхалася, і мы праседзелі разам цэлу ю гадзіну, папіваючы чаёк і былі задаволеныя.

На вечар аўторка я запрасіў гэтую прыгожую дзяўчыну з «Чорнага арла», і прабавіць рэшту часу каштавала мне немалых намогаў. А калі аўторак нарэшце настаў, важнасць маіх адносінаў з незнаёмай была ўжо мне да страшнага ясная. Я думаў толькі пра яе, я чакаў ад яе ўсяго, я гатовы быў усё прынесці ёй у ахвяру, кінуць да яе ног, хоць зусім і не быў у яе закаханы. Варта мне толькі ўявіць сабе, што яна парушыць альбо забудзе нашую дамоўленасць, і ўжо ясна бачыў, што тады будзе са мною: свет зноў апушцее, пацякуць шэрыя, нішчымныя дні, зноў вернецца жах пустаты і змярцвеласці вакол мяне, і адзінае выйсце з гэтага маўклівага пекла -- брытва. А брытва зусім не зрабілася мне мілейшай за гэтыя некалькі дзён, яна палохала мяне зусім не менш, чым раней. Вось гэта мне і было агідана: я адчуваў глыбокі, шчымлівы страх, я баяўся перарэзаць сабе горла, баяўся памірання, супраціўляўся яму з такой дзікай упартасцю, быццам я здаровы чалавек, а маё жыццё -- рай, жыву сабе ані дбаю. Я разумеў свой стан з поўнай, бязлітаснай яснасцю, разумеў, што не што іншае, як невыносны раздрай паміж няздольнасцю жыцця і

нязольнасцю памерці робіць так важнай гэтую маленькую прыгожую паскакуху з «Чорнага арла». Яна была акенцам, малюсенькай светлай проймай у цёмнай пячоры майго страху. Яна была ратункам, дарогай на волю. Яна павінна была навучыць мяне жыць альбо навучыць памерці, яна павінна была дакрануцца цвёрдай і прыгожай рукой да майго здубянелага сэрца, каб яно альбо расцвіло, альбо рассыпалася ад дотыку жыцця. Адкуль узялася ў яе гэтая сіла, адкуль прыйшла да яе гэтая магія, з якіх тая мнічных прычынаў зымела яна такое глубокае значэнне для мяне, пра гэта я не думаў, ды і было мне гэта абы што; зусім няважна было гэта ведаць. Ніякае веданне, ніякае разуменне мне ўжо нічога не значыла, бо менавіта ж ім я быў перакормлены, і якраз у ім была самая вострая, самая прыніжальная і ганебная мука, што я так выразна бачыў і ўсведамляў свой стан. Я бачыў гэтага малога, гэтага звера Стэпавага ваўка муҳай у павуціне, бачыў, як рашаецца ягоны лёс, як заблытаўся ён і які ён бездапаможны, як напружыніўся, каб у піцца ў яго, павук, але якая блізкая, здаецца, і рука дапамогі. Я мог бы сказать самыя разумныя і тонкія рэчы пра сувязі і прычыны маіх пакутаў, маёй душэўнай хваробы, майго вар'яцтва, майго неўрозу, гэтая механіка мне была зразумелая. Але патрэбныя былі не веданне, не разуменне -- не іх я так палка прагнуў -- а ўражанні, рашэнне, штуршок і скакоч.

Хоць тыя некалькі дзён я зусім не сумняваўся, што мая знаёмае стрымае слова, у апошні дзень я быў усё-такі моцна ўсхваліваны і няпэўны; ніколі ў жыцці я не чакаў вечара так нецярпліва. І якімі невыноснымі ні рабіліся напружанне і няспечп, яны надзвіва добра мяне бадзёрылі: неверагодна радасна і нова было мне, расчараванаму, хто ўжо даўно нічога не чакаў, ні з чога не радаваўся, цудоўна гэта было -- цэлы дзень кідацца ў трывозе, страхаце і ліхаманкавым чаканні, загадзя ўяўляць себе вынікі вечара, галіца дзеля яго і апранацца (асабліва старанна, новая кашуля, новы гальштук, новыя шнуркі ў чаравікі). Кім бы ні была гэтая разумная і таямнічая дзяўчына, якім бы чынам ні ўступіла яна ў такі контакт са мною, мне гэта не мела значэння; яна існавала, цуд адбыўся, я яшчэ раз знайшоў чалавека і знайшоў у себе новую цікавасць да жыцця! Важна было толькі, каб гэта доўжылася, каб я аддаўся панадзе, каб пайшоў за зоркай.

Незабыўнае імгненне, калі я зноў убачыў яе! Я сядзеў за маленькім столікам старога ўтульнага рэстарана, папярэдне заказаным па телефоне, хоць патрэбы ў тым і не было, і вывучаў меню, а ў шклянцы з вадой стаялі дзве цудоўныя архідэі, якія я купіў сваёй сяброўцы. Чакаць давялося даволі доўга, але я быў пэўны, што яна прыйдзе, і не хваляваўся. І вось яна прыйшла, спынілася каля гардэроба і павіталася са мною толькі ўважлівым, крыху выпрабавальным позіркам сваіх светла-шэрых вачэй. Я недаверліва прасачыў, як тримаеца з ёю афіцыянт. Не, дзякаваць Богу, ніякай фамільярнасці, ані знаку недыстанцыйнасці, ён быў беззаганна ветлівы. І ўсё ж яны былі знаёмыя, яна называла яго Эміль.

Калі я паднёс ёй архідэі, яна радасна засмяялася.

-- Гэта вельмі міла, Гары. Ты хацеў зрабіць мне дарунак, -- так бо? -- і не ведаў, што выбраць, ну, не вельмі ведаў, ці маеш ты права дарыць мне што-небудзь, ці не пакрыўджуся я, вось і купіў архідэі, гэта ж толькі кветкі, а каштуюць усё-такі дорага. Дзякую. Мімаходзь скажу табе адразу: я не хачу, каб ты рабіў мне дарункі. Я жыву на грошы мужчын, але на твае грошы жыць не хачу. Але як бо ты перамяніўся! Цябе не пазнашь. Таго разу ты быў такі, як калі б цябе толькі-толькі з пятлі дасталі, а цяпер во -- ужо амаль чалавек. Дарэчы, ты выканаў мой загад?

-- Які загад?

-- Забыўся? Хачу спытаць, ці ўмееш ты цяпер танцеваць фактстрот. Ты казаў, што не хочаш нічога, апрач як выконваць мае загады, што слухацца мяне табе мілей за ўсё. Успамінаеш?

-- О так, гэта застаецца ў сіле! Я казаў сур'ёзна.

-- А танцеваць так-такі яшчэ не навучыўся?

-- Хіба ж можна ўсяго за колькі тых дзён?

-- Вядома. Факстрот можна навучыцца за гадзіну, бастон -- за дзве. Танга больш складанае, але яно табе пакуль што і не патрэбнае.

-- А цяпер мне пара нарэшце ведаць тваё імя.
Яна моўчкі паглядзела на мяне.

-- Можа, ты адгадаеш. Мне было б вельмі прыемна, калі б ты адгадаў. Ну ж бо, паглядзі на мяне добраńка! Ты яшчэ не заўважыў, што ў мяне часам бывае хлапечы твар? Напрыклад, цяпер?

І праўда, прыгледзеўшыся да яе твару, я згадзіўся з ёю, гэта быў хлапечы твар. І калі я хвілінку павагаўся, твар загаварыў са мною і нагадаў мне маю падлеткавасць і тагачаснага сябра -- таго звалі Герман. На нейкае імгненне яна зусім ператварылася ў таго Германа.

-- Калі б ты была хлопчыкам, -- сказаў я здзіўлена, -- табе след было б звацца Германам.

-- Хто ведае, можа, я і ёсць хлопчык, толькі пераапрануты, -- сказала яна гарэзліва.
-- Цябе завуць Герміна?

Яна радасна запрамянялася, задаволена кіўнула, што я ўгадаў. Тут якраз падалі суп, мы пачалі есці, і яна развесялілася, як дзіця. Самае прыгожае і своеасаблівае, што мне падабалася ў ёй і чаравала, была гэтая здольнасць неспадзявана пераходзіць ад глыбокай сур'ёзнасці да пацешнай гуллівасці і наадварот, прычым яна пры гэтым зусім не мянялася і не крыўлялася, гэтым яна і была падобная на адоранае дзіця. Цяпер яна весялілася, падражнівала мяне фактам, нават раз-поразу штурхнула нагой, горача хваліла ежу, заўважыла, што я лепш апранены, але знайшла яшчэ кучу недахопаў ў маёй знешнасці.

Гамонячы з ёю, я спытаўся:

-- Як гэта ў цябе так атрымалася, што ты раптам зрабілася падобнай на хлопчыка і я адгадаў тваё імя?

-- О, гэта атрымалася ў цябе самога. Як жа ты, вучоны муж, не разумееш, што я таму табе і падабаюся і важная табе, што я як бы люстэрка, што ўва мне ёсць нешта такое, што табе адказвае і цябе разумее? А ўвогуле ўсім людзям не зашкодзіла б быць адзін аднаму такім люстэркамі, трэба было б так адказваць, так адпавядзіць адно аднаму, але такія дзівакі, як ты, -- рэдкія і лёгка збівающица на іншае: яны, як зачараваныя, нічога не могуць убачыць і прачытаць у чужых вачах, яны ні да чога не прычыняюцца. І калі такі дзівак раптам ўсё-такі знаходзіць твар, які шчыра на яго глядзіць і ў якім ён чуе нешта падобнае на адказ і роднасць, ну, тады ён, вядома, радуецца.

-- Ты ўсё ведаеш, Герміна! -- усклікнуў я здзіўлена. -- Усё дакладна так, як ты кажаш! І ўсё ж ты зусім-зусім іншая, чым я! Ты мая процілегласць, у цябе ёсць ўсё, чаго няма ў мяне.

-- Табе здаецца так, -- сказала яна лаканічна, -- і гэта добра.

І тут на яе твар, які сапраўды быў мне нейкім чароўным люстэркам, набегла цёмная хмара сур'ёзу, раптам увесь гэты твар задыхаў толькі сур'ёзнасцю, толькі трагізмам, бяздонным, як у пустых вачах маскі. Павольна, быццам праз сілу вымаўляючы слова за словам, яна сказала:

-- Слухай, не забывай, што ты сказаў мне! А сказаў ты, каб я табе загадвала, а табе будзе радасць -- слухацца маіх загадаў. Не забывай гэтага! Ведай, маленькі мой Гары: гэтак сама, як я хвалюю цябе, як мой твар дае табе адказ і нешта з мяне ідзе табе насыстрасці пасяляе ў табе давер, -- акурат так і ты хвалюеш мяне. Калі я таго разу ўбачыла, як ты паявіўся ў «Чорным арле», такі змораны, такі адсутны, такі няўесь, нібыта быў ужо на тым свеце, я адразу адчула -- гэты будзе мяне слухацца, ён прагнє, каб я загадвала, і я буду яму загадваць! Таму я і загаварыла з твой, таму мы і паладзілі па-сябройску.

Яна гаварыла з такой цяжкай сур'ёзнасцю, з такой душэўнай натугай, што я не зусім разумеў і пасправаваў супакоіць яе і адвесці ад тэмы. Яна толькі адмахнулася ад гэтых маіх спробаў рухам броваў і гаварыла далей ледзяным голасам:

-- Ты павінен стрымаць сваё слова, маленькі мой, так і ведай, а то пашкадуеш. Ты будзеш прымаць ад мяне шмат загадаў і будзеш ім падпараткоўвацца, выдатных загадаў, табе будзе поўная асалода іх слухацца. А напаследак выканаеш і мой апошні загад, Гары.

-- Выканаю, -- сказаў я амаль бязвольна. -- Што ты загадаеш мне напаследак?
Але я ўжо даўмеўся -- што. Бог ведае чаму.

Яна сцялася, быщам яе праняло лёгкім марозцам, і, здаецца, павольна выходзіла са сваёй забытчёвасці. Яе вочы не адпускалі мяне. І раптам яшчэ больш азмрочылася.

-- Разумна было б, каб я ўвогуле не казала табе нічога. Але я не хачу быць разумнай, Гары, гэтым разам -- не. Я хачу чагосыці іншага. Будзь уважлівы, слухай! Ты пачуеш гэта, зноў забудзеш, пасмяешся, паплачаш. Будзь уважлівы, мой маленькі! Я хачу пагуляць з табой, браток, не на жыщё, а на смерць, і, перш чым мы пачнём гуляць, хачу адкрыць табе свае карты.

Які прыгожы, які незямны быў у яе твар, калі яна гэта прамаўляла! У яе вачах, халодных і светлых, плыла мудрая журба, гэтыя вочы, здавалася, адпакутавалі ўсе магчымыя пакуты і прынялі іх. Вусны яе гаварылі цяжка, як бы нешта ім перашкаджала, -- так гавораць на моцным марозе, калі дубянее твар, але паміж губамі, у куточках рота, у гульні ледзь бачнага кончыка языка праскоквала, насуперак позіркам і голасу, нейкая мілая, гуллівая пачуццёвасць, нейкая шчырая жарсць. На яе ціхі, роўны лоб звісаў кароткі завітак, і адтуль, з таго боку лоба, дзе ён звісаў, вылівалася зредзь часу, як жывое дыханне, хваля хлапецкасці, двухполай магії. Я слухаў яе спалохана і ўсё ж нібыта пад наркозам, як усё роўна напалавіну адсутна.

-- Ты сімпатызуеш мне, -- сказала, -- з прыгоды, якую я ўжо адкрыла табе: я прарвала тваю адзіноту, я пераняла цябе каля самай брамы пекла і ажывіла. Але я хачу ад цябе большага, нашмат большага. Я хачу прымусіць цябе закахацца ў мяне. Не, не пярэч мне, дай даскажу! Ты вельмі сімпатызуеш мне, я гэта адчуваю, і ўдзячны мне, але ты не закаханы ў мяне. А я хачу зрабіць так, каб ты закахаўся, гэта ўваходзіць у маю прафесію, я ж бо жыву на тое, што прымушаю мужчын кахаць мяне. Але май наўме, я хачу зрабіць гэта не таму, што лічу цябе такім ужо чароўным. Я не закаханая ў цябе, Гары, як і ты не закаханы ў мяне. Але ты патрэбен мне гэтак сама, як патрэбная табе я. Я патрэбная табе цяпер, у гэтую хвіліну, бо ты ў роспачы і табе патрэбен штуршок, які кіне цябе ў ваду і верне да жыцця. Я патрэбная табе, каб ты навучыўся танцаваць, навучыўся смяяцца, навучыўся жыць. А ты спатрэбішся мне -- не сёння, пазней -- таксама дзеля нечагася важнага і цудоўнага. Калі ты будзеш закаханы ў мяне, я аддам табе свой апошні загад, і ты паслу хаешся, і гэта будзе на карысць і табе, і мне.

Яна падняла ў шклянцы адну карычнева-фіялетавую з зялёнымі пражылкамі архідэю, на імгненнне нахілілася над ёю і ўгледзелася ў кветку.

-- Табе будзе нялёгка, але ты гэта зробіш. Ты выканаеш мой загад і заб'еш мяне. Вось у чым усё маё. І больш не распытвай!

Усё яшчэ гледзячы на архідэю, яна змоўкла, яе твар перастаў быць напруженым, ён расправіўся, як распраўляецца кветка, і раптам вусны яе кранула ўсмешка, хоць вочы яшчэ імгненнне ашклянела глядзелі ў адну крапку. А потым яна страсянула галавой з маленькім хлапечым завіткам, выпіла глыток віна, успомніла раптам, што мы вячэраем, і з вясёлым апетытам паднасела на ежу.

Я ясна чуў кожнае слова яе жахлівай прамовы, адгадаў нават яе «апошні загад», перш чым яна адкрыла яго, і ўжо не быў спалоханы словамі «ты заб'еш мяне». Усё, што яна сказала, прагучала пераканаўча, як непазбежнае наканаванне, я прыняў гэта без ніякага супраціву, і тым не меней, дарма што яна гаварыла жахліва сур'ёзна, усё гэта здалося мне не зусім рэальным і сур'ёзным. Адна частка маёй душы ўбірала яе слова і верыла ім, другая частка маёй душы су пакойліва ківала і прымала да ведама, што і ў такой разумнай, здаровай і ўпэўненай Герміны таксама, аказваецца, ёсьць свае вычуды і бзікі. Ледзь толькі было прамоўлена апошняе слова, як уся гэтая сцэна зацягнулася флёрам нерэальнасці і прывіднасці.

І ўсё ж я не мог з такой самай эквілібрystычнай лёгкасцю, як Герміна, адскочыць назад у праўдападабенства і рэальнасць

-- Значыцца, калі-небудзь я цябе заб'ю? -- спытаў я ў паўзабытці, хоць яна ўжо смяялася, энергічна разбіраочы птушынае мяса.

-- Вядома, -- кіўнула яна нядбала, -- хопіць пра гэта, пара вячэрца. Гары, будзь ласкавы, замові мне яшчэ крышачку зялёной салаты! Што, не смакуе? Здаецца, табе трэба вучыцца ўсяму, што ў іншых само сабою выходзіць, нават мець радасць ад ежы. Глядзі ж, маленьki мой, вось качыная полачка, і калі адкалу пваеш смакату, белае мяса ад костачкі, дык гэта свята, і тут чалавек павінен адчуваць прыліў апетыту, павінен перажываць хваляванне і ўдзячнасць, як закаханы, калі ён упершыню здымает кофтачку са сваёй дзяўчыны. Зразумеў? Не? Ты авечка. Чакай, я дам табе кавалачак ад гэтай смакавітай полачкі, сам убачыш. Вось так, давай роцік!.. О, якая ж ты пачвара! Божа, цяпер ён касавурыцца на іншых людзей, ці не бачаць яны, што я кармлю яго з відэльца. Не турбуйся, блудны сыне, я не зганю цябе. Але калі табе канечне патрэбен нечы дазвол на тваю ж асалоду, тады ты сапраўды бедалага.

Усё больш нерэальнай рабілася нядаўняя сцэна, усё больш неверагодным здавалася, што толькі некалькі хвілін назад гэтыя вочы глядзелі так цяжка і холадна. О, у гэтым Герміна была як само жыццё: заўсёды толькі імгненне, якога наперад нельга ўлічыць. Цяпер яна ела, і качыная ножка, салат, торт і лікёр прымаліся сур'ёзна, рабіліся прадметам і прысуду, і гутаркі, і фантазіі. Як толькі выносілі талерку, пачынаўся новы раздзел. Гэтая жанчына, якая разгледзела мяне наскроў, якая ведала пра жыццё, здавалася, больш, чым усе мудрацы разам узятыя, дзяцнілася, гарэзала, жыла і гуляла імгненнем так па-майстэрску, што адразу ператварыла мяне ў свайго вучня. Ці тое было высокай мудрасцю, а ці простай наїўнасцю, але ж хто ўмеў аж у такой меры жыць імгненнем, хто аж так жыў цяперашнім, аж так па-сяброўску ашчадліва цаніў любую кветачку ў скрай дарогі, самую малую магчымасць гульні, закладзеную ў імгненне, таму не было чаго баяцца жыцця. І гэты свавольны дзіцёнак са сваім добрым апетытам, са сваім гуллівым гурманствам быў адначасова летуценніцай і істэрыйкай, якая прагне сабе смерці, альбо звабніцай, сама сабе наўме, з разлікам, яна свядома і з халодным сэрцам хоча дабіцца, каб я закахаўся і сам запісаўся да яе ў рабы? Гэта было неверагодна. Не, праста яна так цалкам аддавалася імгненню, што з такой самай гатовасцю, як любую вясёлую думку, упускала ў сябе і перажывала любы цёмны страх у потайках душы.

Гэтая Герміна, якую я сёння бачыў другі раз, ведала пра мяне ўсё, мне здавалася немагчымым нешта ад яе ўтойць. Можа, яна не зусім разумела маё духоўнае жыццё: у мае адносіны з Гётэ, з Навалісам альбо Бадлерам яна, магчыма, і не магла пранікнуць -- але і гэта было пад вялікім пытальнікам -- што ўжо там засталося ад майго «духоўнага жыцця»? Хіба ўсё гэта не развалілася і не страціла свайго сэнсу? Але іншыя мае, самыя інтымныя мае праблемы і клопаты, -- іх яна ўсе зразумела б, у гэтым я не сумняваўся. Неўзабаве я пагутару з ёю пра Стэпавага ваўка, пра трактат, пра ўсё, што пакуль існуе ўва мене адным, пра што я нікому яшчэ ані словам не заікнуўся. Я не ўтрымаўся ад спакусы пачаць зараз жа.

-- Герміна, -- сказаў я, -- нядаўна ў мяне была дзіўная прыгода. Нейкі незнаёмы даў мене друкаваную кніжку, нешта накшталт кірмашовай брашуркі, і там дакладна апісаны ўся мая гісторыя і ўсё, што да мяне. Скажы, хіба ж гэта не цікава?

-- І як называеца твоя кніжка? -- спытала яна як бы між іншым.

-- «Трактат пра Стэпавага ваўка».

-- О, стэпавы воўк -- гэта велична і прыгожа! І стэпавы воўк -- гэта ты? Гэта, па-твойму, ты?

-- Так, гэта я. Я напалавіну чалавек і напалавіну воўк, так, у кожным разе, мне здаецца.

Яна не адказала, а толькі дацекліва паглядзела мне ў вочы, паглядзела на мае рукі, і на момант у яе паглядзе і твары зноў з'явіліся, як і раней, глыбокая сур'ёзнасць і змрочная жарсць.

Калі я правільна перахапіў яе думкі, дык думала яна пра тое, ці дастаткова я воўк, каб выкананаць яе «апошні загад».

-- Гэта, вядома, твоя фантазія, -- сказала яна, зноў павесялеўшы, -- альбо, калі хоч, паэтычная выдумка. Але нешта ў гэтым ёсць. Сёння ты не воўк, а вось таго разу, калі ты

ўвайшоў у залу, як з каноплі выскачыўши, у табе сапраўды было нешта звярынае, якраз гэта мне і спадабалася.

Яна раптам спахапілася, запнулася і, як бы нават сумеўши ся, сказала:

-- Як па-дурному гучыць слова «звер», «дряпежная жывёла»! Не трэба так гаварыць пра жывёлаў. Вядома, яны часта бываюць страшныя, але ўсё-такі яны больш сапраўдныя за людзей.

-- Што значыць «больш сапраўдныя»? Як ты гэта разумееш?

-- Ну, глянь на якую-небудзь жывёлу, на ката альбо на сабаку, на птушку альбо нават на якіх-небудзь вялікіх прыгожых жывёл у заапарку, на пуму альбо на жырафу! І ты ўбачыш, што ўсе яны сапраўдныя, што няма жывёлы, якая бянтэжылася б, не ведала б, што рабіць і як паводзіцца. Яны не хочуць ліслівіць табе, не хочуць рабіць на цябе нейкага ўражання. Нічога паказ нога. Якія ёсць, такія і ёсць, як камяні і кветкі альбо як зоркі на небе. Разумееш?

Я разумеў.

-- Жывёлы часцей за ўсё бываюць маркотныя, -- сказала яна далей. -- І калі чалавек вельмі маркотны, маркотны не таму, што ў яго баліць зубы альбо ён згубіў грошы, а таму, што ён раптам адчувае, якое яно ўсё, якое ўсё жыццё, і маркота яго сапраўдная, -- тады ён заўсёды крыху падобны на жывёлу, тады ён выглядае маркотна, але ў ім больш сапраўднага і прыгожага, чым зазвычай. Так ужо павялося, і калі я ўпершыню ўбачыла цябе, Стэпавы воўча, ты быў менавіта такі.

-- Ну, а што, Герміна, ты думаеш пра ту ю кніжку, дзе я апісаны?

-- Ах, ведаеш, я не люблю ўвесь час думаць. Паговорым пра тое іншым разам. Можаш мне даць яе пачытаць.

Яна папрасіла кавы і здавалася нейкі час няўважлівай і рассеянай, а потым раптам прасвятлілася і, відаць, дасягнула нейкай яснасці ў сваім роздуме.

-- Ах, -- усклікнула яна радасна, -- нарэшце дайшло!

-- Што -- дайшло?

-- Што да фактрута, у мяне гэта ні на хвіліну не выходзіла з галавы. Скажы, ці ёсць у цябе пакой, дзе мы маглі б часам патанцаваць удаваіх? Хай маленькі, гэта няважна, толькі б не было пад табою жыльца, які падымецца і наробіць гвалту, калі ў яго ледзь-ледзь задрыжыць столь. Што ж, добра, вельмі добра! Тады ты можаш дома вучыцца танцаваць.

-- Так, -- сказаў я нясмела, -- ты м лепей. Але я думаў, што на гэта спатрэбіцца і музыка.

-- Вядома, спатрэбіцца. Ну, дык музыку ты сабе купіш, гэта каштуе самае большае столькі ж, колькі курс у настаўніцы танцаў. На настаўніцы ты ашчадзіш, ёю буду я сама. Значыцца, і музыка будзе ў нас заўсёды, да таго ж у дадатак у нас застанецца грамафон.

-- Грамафон?

-- А як жа ж. Ты купіш невялічкую такую машынку і некалькі танцавальных плытак...

-- Выдатна, -- усклікнуў я, -- і калі табе сапраўды ўдасца навучыць мяне танцаваць, грамафон ты атрымаеш як ганарап. Згодная?

Я сказаў гэта вельмі бойка, але не ад шчырага сэрца. Я не мог уяўіць сабе такі абсалютна несімпатычны мне аппарат у сваім кабінечку з кнігамі, ды і танцаваць мяне зусім не тое каб распірала. Пры нагодзе, думаў я, гэта можна патрабаваць, -- хоць і быў перакананы, што я надта стары няўклюда і танцаваць ужо не навучуся. Але так, згопалу, -- гэта было мне занадта імкліва, і я адчуваў, як ува мне, старым, распешчаным знаўцы музыкі, паўстае ўсё супроць грамафона, джазу і сучаснай музычнай скочнасці. І каб цяпер у майм пакой, побач з Навалісам і Жанам Полем, у келлі, дзе я аддаваўся сваім думкам, у маёй схованцы загу чаці амерыканскія шлягеры, а я каб яшчэ і скакаў пад іх, -- людзі аніяк не маглі патрабаваць ад мяне. Але патрабавалі гэтага не нейкія абстрактныя «людзі», патрабавала Герміна, а ёй якраз і выпадала камандаваць. Я падпрадкаваўся. Вядома, я паслухаўся.

На другі дзень паполудні мы сустрэліся ў кавярні. Герміна ўжо сядзела там, калі я прыйшоў, і піла чай. Яна, усміхаючыся, паказала мне газету, дзе знайшла маё імя. Гэта быў

адзін з тых крыклівых рэакцыйных лісткоў маёй радзімы, у якіх час ад часу сюд-туд пракідаліся зласлівія артыкулы супроць мяне. Падчас вайны я быў яе праціўнікам, пасля вайны заклікаў да спакою, цярплівасці, чалавечнасці і самакрытыкі, вынік -- усё больш і больш з кожным днём грубай, пошлай і дзікай нацыяналістычнай цкоўлі ў газеты. Гэта быў зноў выпад такога роду, дрэнна напісаны, напалаўну накрэмзаны самім рэдактарам, напалаўну скялемзаны з мноства падобных выступаў блізкой яму прэсы. Ніхто, як вядома, не піша горш, чым абаронцы спарахнелай ідэалогіі, ніхто не выяўляе менш ахайнасці і прыстойнасці ў сваім рамястве, чым яны. Герміна прачытала гэты артыкул і даведалася з яго, што Гары Галер -- шкоднік і бязродны прахадзімец і што, вядома, справы бацькаўшчыны не могуць не быць дрэннымі, пакуль тут трываюць такіх людзей і такія думкі і выхоўваюць моладзь у духу сэнтыйментальнай ідэі адзінага чалавецтва, замест таго каб выхоўваць яе ў баявым духу помсты заклятаму ворагу.

-- Гэта ты? -- спыталася Герміна, паказваючы на маё імя. -- Ну, і нажыў жа ты сабе ворагаў, Гары. Цябе гэта злуе?

Я прачытаў некалькі радкоў, усё было як звычайна, кожны з гэтых стэрэатыпных кленічаў быў мне ўжо шмат гадоў да агіды знаёмы.

-- Не, -- сказаў я, -- гэта мяне не злуе, я даўно прывык. Я няраз казаў, што, замест каб закалыхваць сябе палітыканскім пытannем «хто вінаваты?», кожны народ, а нават і асобны чалавек павінен пакалупацца ў сабе, зразумець, наколькі ён сам, праз свае ж памылкі, недагляды, дурныя звычкі, вінаваты ў вайне і іншых няшчасціх свету, што гэта, можа, адзіны спосаб пазбегчы наступнай вайны. Гэтага яны не даруюць, дзіва што, яны ж самыя не вінаватыя, -- кайзер, генералы, буйныя прамыслоўцы, палітыкі, газеты, -- нікому няма чым сябе папікнучы, ні на кім няма ніякай віны! Можна падумаць, што ў свеце ўсё выдатна, толькі вось дзесятак мільёнаў забітых гніоць у зямлі. І разумееш, Герміна, хоць такія пасквілі ўжо не могуць разлагаць мяне, часам робіцца ад іх моташна. Дзве траціны маіх суайчыннікаў чытаюць такога роду газеты, чытаюць кожнай раніцы і кожны вечар гэтыя слова, людзей штодня апрацоўваюць, павучаюць, падбухтаваюць, робяць незадаволенымі і злоснымі, а мэта і канец усяго гэтага -- зноў вайна, наступная, ужо навіслая вайна, якая, напэўна ж, будзе яшчэ больш жахлівая за мінулую. Усё гэта як божы дзень ясна і проста, кожны чалавек мог бы зразумець, мог бы, калі б з гадзінку падумаў, прыйсці да такой самай высновы. Але ніхто не хоча, ніхто не хоча ўнікаць наступнай вайны, ніхто не хоча выбываць сябе і сваіх дзяцей ад наступнай масавай разні, калі гэта каштуе не танней. Падумаць гадзінку, на нейкі час заглыбіцца ў сябе і задацца пытannем, у якой меры ты сам удзельнічаеш і вінаваты ў беспарадку і зле, што пануюць у свеце, -- гэтага, разумееш, ніхто не хоча! І значыцца, так будзе і далей, і тысячи людзей будуць дзень у дзень рупліва спрычыняцца да новай вайны. З таго часу як я гэта ведаю, яно забівае мяне і ўкідае ў роспач, у мяне ўжо няма ні «бацькаўшчыны», ні ідэалаў, гэта ж ўсё толькі дэкарацыя варацілам, якія рыхтуюць чарговую бойню. Няма ніякага рэзону па-чалавечы думаць, гаварыць, пісаць, няма сэнсу насыцца з добрымі думкамі: на двух-трох чалавек, якія гэта робяць, прыпадае кожны дзень тысячи газет, часопісаў, прамоваў, адкрытых і таемных пасяджэнняў, якія імкнунца да зусім іншага і дасягаюць таго іншага.

Герміна слухала спачувальна.

-- Так, -- сказала яна цяпер, -- твая праўда. Вядома, вайна зноў будзе, не трэба чытаць газет, каб ведаць гэта. Можна і пажурыцца з добра га дзіва, але ці варта. Гэта ўсё адно як журыцца, што так яно, а ці гэтак, а паміраць давядзецца. Змагацца са смерцю, мілы Гары, -- занятак заўсёды прыгожы, высакародны, цудоўны і годнасны, а значыцца з вайной -- таксама. Але ж гэта заўсёды -- безнадзейнае і марнае донкіхочтва.

-- Можа, яно і так, -- рэзка ўсклікнуў я, -- але ад такіх праўдаў, што ўсе мы неўзабаве паўмірам і, значыцца, на ўсё можна напляваць, само жыццё робіцца пошлым і дурным. Патвіому, выходзіць, нам трэба ўсё кінуць, адмовіцца ад усякай духоўнасці, ад усякіх памненняў, ад усякай чалавечнасці, змірыцца з гвалтам, любоўю да славы і грошай і чакаць за куфлем піва наступнай мабілізацыі?

Дзіўны быў позірк, які цяпер кінула на мяне Герміна, позірк пакепліва-здзеклівы, шальмавата-дураслівы, спагадліва-таварыскі і разам з тым цяжкі, поўны значнасці і самай глыбокай сур'ёзнасці!

-- Ай, ды не ж, -- сказала яна зусім па-мацярынску. -- Тваё жыщё не будзе пошлым і дурным, нават калі ты ведаеш, што змаганне не прывядзе да поспеху. Куды больш пошла, Гары, змагацца за нешта добрае, за нейкі там ідэал і думаць, што ты мусіш дасягнуць яго. Хіба ідэалы існуюць дзеля таго, каб іх дасягалі? Хіба мы, людзі, жывём дзеля таго, каб адмяніць смерць? Не, мы жывём, каб баяцца яе, а потым зноў любіць, і менавіта ж дзякуючы ёй, смерці, жыщё часам так цудоўна прамяніцца. Ты дзіця, Гары. Слухайся цяпер і ідзі са мною, у нас сёння ёсць шмат чым заняцца. Сёння я больш не буду думаць пра вайну і газеты. А ты?

Дзіва што! Я таксама гатовы пра гэта не думаць. Мы пайшлі разам -- гэта быў наш першы шпацыр па горадзе разам -- у музычны магазін; там мы пачалі аглядзаць грамафоны, мы іх адчынялі, зачынялі, заводзілі, і калі адзін з іх здаўся нам якраз што трэба, вельмі зручны і недарагі, я намерыўся купіць яго, але Герміна не хацела спяшацца. Яна стрымала мяне, і я спачатку выправіўся з ёю ў другую краму, каб і там агледзець і праслушаць грамафоны ўсіх тыпаў і памераў, і толькі пасля гэтага яна згадзілася вярнуцца ў першы магазін і купіць раней правераны аппарат.

-- Вось бачыш, -- сказаў я, -- гэта мы маглі б зрабіць прасцей.

-- Ты так думаеш? А заўтра, можа, мы ўбачылі б у іншай вітрыне такі самы аппарат, толькі на дваццаць франкаў таннейшы. І апрача таго купляць -- гэта асалода, а што дae асалоду, тым якраз і трэба асаладзіцца на поўніцу. Табе яшчэ трэба вучыцца і вучыцца.

З дапамогай пасыльніка мы даставілі наш набытак да мяне на кватэрну.

Герміна ўважліва агледзела маю гасцёўню, пахваліла печ і канапу, пасядзела на крэслах, пакратала кнігі, затрымалася перад фотаздымкам маёй каханай. Грамафон мы паставілі на камоду сярод наваленых кніг. І тут пачалася наша навука. Яна паставіла фактстрот, паказала мне першыя па, узяла маю руку і павяла. Я паслухмяна таптаўся за ёю, натыкаўся на крэслы, слухаўся яе ўказак, не разумеў яе, наступаў ёй на ногі і быў такі ж нехлямяжы, як і руплівы. Пасля другога танца яна кінулася на канапу і засмяялася, як дзіця.

-- Божа, які ж ты растопа! Хадзі проста, бы на шпацыры! Тужыцца зусім не трэба. Табе, здаецца, нават горача стала? Добра, хвілін пяць адпачнём! Зразумей, танцаваць, калі ўмееш, гэтак жа проста, як думаць, а навучыцца танцаваць куды лягчэй. Цяпер ты будзеш больш спакойна ставіцца і да таго, што людзі не прывучаюцца думаць, што ім куды спадрученай называць спадара Галера здраднікам радзімы і спакойна чакаць наступнай вайны.

Праз гадзіну яна пайшла, але запэўніла, што ўжо другім разам навука пойдзе спарней. У мяне на гэты конт была іншая думка, і я быў вельмі расчараваны сваёй дурасцю і няўклоднасцю, за гэтую гадзіну я, здавалася, зусім не навучыўся, і мне не верылася, што тым ужо другім разам усё пойдзе лепш. Не, каб танцаваць, патрэбны здольнасці, якія ў мяне і не начавалі: гарэзлівасць, весялосць, нявіннасць, запал, легкадумства. Што ж, я даўно так і думаў.

Але, дзіўная рэч, наступным разам пайшло сапраўды лепш, і мне нават цікава стала, і пад канец урока Герміна заявіла, што фактстрот я ўжо, бач ты, засвоіў. Але калі з гэтага яна зрабіла выснову, што заўтра мне трэба будзе ісці з ёю ў які-небудзь рэстаран, я перапалохаўся і заўпарціўся. Яна холадна нагадала мне пра маё абязанне слухацца і загадала з'явіцца заўтра на чай у гатэль «Баланс».

Таго вечара я сядзеў дома, хацеў пачытаць, але не здолеў. Я баяўся заўтрага; страх было і падумаць, што я, стары, нясмелы, сарамяжлівы адлюднік, не толькі з'яўлюся ў адной з гэтих пошлых сучасных установаў, дзе п'юць чай і танцуюць, але і выступлю сярод чужых людзей у ролі танцора, яшчэ нічога не ўмечочы. І прызнаюся, я сам з сябе смяяўся і саромеўся сябе самога, калі адзін, у ціхім сваім кабіненце, завёў грамафон і ціхенька, на дыбачках, прарэпетыраваў фактстротныя па.

Назаўтра гаўтага ў гатэлі «Баланс» граў невялікі аркестрык, падавалі чай і віскі. Я паспрабаваў падкупіць Герміну, прапанаваў ёй піражныя, паспрабаваў пачаставаць яе добрым віном, але яна была непахісная.

-- Ты прыйшоў сюды не бавы бавіць. Гэта ўрок танцаў.

Я патанцаваў з ёю разы два-тры, і ў прамежку яна пазнаёміла мяне з саксафоністам, смуглым, прыгожым маладым чалавекам іспанскага ці тое паўднёвамерыканскага тыпу, які, як яна сказала, «умеў на ўсіх інструментах і гаварыў на ўсіх мовах свету». Гэты сеньёр, здавалася, вельмі добра ведаў Герміну і быў з ёю ў самых прыяцельскіх стасунках, перад ім стаялі два рознай велічыні саксафоны, у якія ён папераменна трубіў, уважліва і весела вывучаючы чорнымі бліскучымі вачыма танцораў. На свой вялікі подзіў, я адчуваў нешта накшталт рэўнасці да гэтага прастадушнага, прыгожага музыканта, не любоўнай рэўнасці, не, -- пра любоў у нас з Гермінай і мовы не было, -- а рэўнасці больш духоўнай, сяброўскай, бо ён здаўся мне не так ужо і вартым той цікавасці, той проста-такі вызначальнай увагі, нават пашаноўнасці, якія яна да яго выяўляла. Забаўныя даводзіцца заводзіць тут знаёмыя, міжволі паду малася мне.

Пасля Герміну некалькі разоў запрашалі, а я заставаўся адзін за столікам і слухаў музыку, музыку, якое я дагэтуль трываць не мог. Божа, думаў я, цяпер, выходзіць, мне трэба асвоіцца тут і прыжыцца ў гэтым свеце гулякаў і шукальнікаў асалодаў, чаго я заўсёды ўсяляк пазбягаў і чым глубока грэбаваў у гэтым клішаваным, стандартным свеце мармуровых столікаў, джазавай музыкі, какотак, каміважораў! Я паныла пахлебтваў чай, разглядаваў падэлегантненую публіку. Мой пагляд спыняўся на дзвюх прыгожых дзяўчатах, абедзве хораша танцавалі, з захапленнем і зайдрасцю глядзеў я, як пругка, прыгожа, весела і ўпэўнена яны рухаліся.

Тут паявілася Герміна, яна была незадаволеная мною. Я тут не дзеля таго, абуралася яна, каб сядзець таўкачом за чайнім столікам з кіслым тварам, я павінен зараз жа набрацца духу і ісці танцаваць. Што? -- я ні з кім не знаёмы? Тае бяды -- яно і не трэба! Няўжо тут няма дзяўчат, якія мне падабаліся б?

Я паказаў ёй адну з тых, прыгажэйшая каторая, яна якраз стаяла непадалёк ад нас. Яе дзівосная аксамітная спаднічка, коратка стрыжаныя густыя валасы, поўныя, як у сталай жанчыны, рукі былі чароўныя. Герміна настойвалі, каб я падышоў да яе і запрасіў. Я з усёй сілы ўпіраўся.

-- Ды не магу я! -- сказаў я, чуючы сябе няшчасным. -- Калі б я быў прыгожы малады хлопец, тады б, можа! А гэтакі стары, непаваротлівы ёлуп, які і танцаваць як след не ўмее, -- ды яна ж на смех падыміте!

Герміна паглядзела на мяне з пагардай.

-- А ці высмею цябе я, табе не абыходзіць. Які ж ты бука! Кожны, хто набліжаецца да дзяўчыны, рызыкуе быць высмеянім, тут ужо нічога не зробіш. Так што рызыкні, Гары, і ў горшым разе з цябе пасміаўца, -- а то ж я перастану верыць у тваё паслушэнства.

Яна не адступала. Я панура ўстаў і падышоў да прыгожай дзяўчыны, як толькі зноў зіграла музыка.

-- Увогуле я занятая, -- сказала яна і з цікаўнасцю глянула на мяне вялікімі, жывымі вачыма, -- але мой партнёр, здаецца, засеў у бары. Ну, што ж, давайце!

Я абняў яе і зрабіў першыя крокі, яшчэ здзіўляючыся, што яна не прагнала мяне, але яна ўжо зразумела, што са мною, і павяла сама. Танцавала яна цудоўна, я ўвайшоў у азарт і на нейкі час забыўся пра ўсе правілы танца, я проста плыў разам з ёю, адчуваў тугі сцёгны, адчуваў спрытныя паддатныя калені партнёркі, глядзеў у яе малады, распраменены твар і прызнаўся ёй, што танцую сёння ўпершыню ў жыцці. Яна ўсіхнулася і падбадзёрыла мяне, адказваючы на мае поўныя захаплення позіркі і ласкавыя слова на подзіў згодліва, -- не словамі, а ціхімі, чароўнымі рухамі, якія збліжалі нас цясней і панадней. Моцна трymаючы правую на яе талі, я щасна і заўзята слухаўся рухаў яе ног, яе рук, яе плячэй, я ні разу, на сваё здзіўленне, не наступіў ёй, і, калі музыка адыграла, мы абое спыніліся і папляскалі,

пакуль зноў не зайгралі, а потым я яшчэ раз старанна, закахана і багавейна, выканаў гэты абрац.

Калі танец скончыўся, -- а скончыўся ён вельмі рана, -- мая аксамітная прыгажуня адышла, і раптам побач са мною апынулася Герміна, якая ўвесь час назірала за намі.

-- Цяпер ты сёе-тое раскумекаў? -- засмяялася яна ўхвальна. -- Ты заўважыў, што жаночыя ножкі -- гэта не толькі ножкі стала? Ну, малайчына! Фокс ты, дзякаваць Богу, адужаў, заўтра возьмемся за бастон, а праз тры тыдні -- баль-маскарад у залах «Глобуса».

Быў перапынак у танцах, мы сядзелі, і тут падышоў той прыгожы малады саксафаніст, сеньёр Пабла, кіўнуў нам і падсеў поплеч з Гермінай. Ён, здаецца, вадзіўся з ёю ў вялікай дружбе. М не ж, прызнацца, таго першага разу ён зусім не спадабаўся. Прыгожы ён, праўда, быў, нічога тут не скажаш, прыгожы і з твару і з паставы, але ніякіх іншых вартасцяў я ў ім не нагледзеў. Ды і валодаць мнóstvam моваў было яму лёгка, бо наогул нічога не гаварыў, апрача слоў «калі ласка», «дзякую», «праўда-праўда ж», «вядома», «алё» і да таго падобных, а гэтыя словаў ён і праўда ведаў на многіх мовах. Так, ён нічога не гаварыў, сеньёр Пабла, і, здаецца, не так ужо і многа думаў, гэты прыгожы кабальера. Яго спрavай было ўджыгаць у джазе на саксафоне, і гэтаму занятку ён аддаваўся любоўна і заўзята, сюд-туд падчас ігры ён раптам пляскаў у далоні альбо дапускаў сабе іншыя бурныя праявы энтузіязму, напрыклад, голасна і нараспей выкрыкваў «о-о-о», «ха-ха», «алё»! Увогуле ж бо ён жыў на белым свеце яўна толькі дзеля таго, каб быць прыгожым, падабацца жанчынам, насыць каўнерыкі і гальштукі самай апошняй моды, а таксама мнóstva пярсцёнкаў на пальцах. Ягоны ўклад у гутарку быў у тым, што ён сядзеў з намі, усміхаўся нам, зіркаў на свой наручны гадзіннік, і круціў сабе цыгаркі, у чым быў вельмі спрытны. Яго цёмныя, прыгожыя крэольскія вочы, яго чорныя қучары не тоілі ў сабе ніякай рамантыкі, ніякіх проблем, ніякіх думак -- зблізу гэты экзатычны прыгажун-паўбог быў вясёлы, крыху спешчаны хлатчук, толькі і ўсяго, і не больш за тое. Я загаварыў з ім пра ягоны інструмент і пра тэмбр у джазавай музыцы, ён павінен быў зразумець, што мае справу са старым меламанам і знаўцам па музичнай лініі. Але ён не падхапіў гэтай тэмбы, а калі я, з ветлівасці да яго альбо, бадай што, да Герміны, паспрабаваў знайсці нейкае музична-тэарэтычнае апраўданне джазу, ён ухіліўся ад мяне і маіх высілкаў міралюбнай усмешкай, і, відаць, яму было зусім невядома, што да і апрача джазу існавала яшчэ нейкая іншая музыка. Мілы ён быў чалавек, мілы і слайны, і прыгожа ўсміхаліся яго вялікія пустыя вочы; але паміж ім і мною не было, здавалася, нічога агульнага: усё, што было яму важна і свята, не магло мяне хваляваць, мы прыйшлі з розных светаў, у наших мовах не было ніводнага агульнага слова. (Але пазней Герміна паведаміла мне цікавую реч. Яна сказала, што пасля размовы Пабла сказаў ёй наконт мяне, каб яна асцярожней абыходзілася з «гэтым чалавекам», ён жа, бач, такі няшчасны. И калі яна спыталася, з чаго ён гэта ўзяў, той сказаў: «Небарарака, небарарака. Паглядзі на яго вочы! Няздольны смяяцца.)

Калі чарнавокі адкланяўся і зноў зайграла музыка, Герміна ўстала.

-- Цяпер ты мог бы зноў патацаваць са мною, Гары. Альбо ж табе больш не хоцца?

З ёю таксама цяпер мне танцевалася лягчэй, вальней і весялей, хоць не так бесклапотна і самазабыўна, як з тою, іншай. Аддаўшыся мне яе весці, Герміна рухалася лёгка і далікатна, як пялестак, і ў яе таксама я цяпер знайшоў і адчуў усе гэтыя то пышчотлівія, то гатовыя пырхнучы панады, ад яе таксама пахла жанчынай і каханнем, яе танец таксама пранікнёна і ласкова співаў завабную песню полу -- і, аднак, на ўсё гэта я не мог адказваць свабодна і весела, не мог забыцца і аддацца цалкам. Герміна была мне надта блізкая, яна была мне таварышкай, маёй сястрой, была такою, як і я, была падобная на мяне самога і на сябра майго юнацтва Германа, летуценніка, паэта, палымянага ўдзельніка маіх духоўных практыковак і загулаў.

-- Ведаю, -- сказала яна потым, калі я загаварыў пра гэта, -- выдатна ведаю. Я яшчэ прымушу цябе закахацца ў мяне, але з гэтым не спех. Пакуль мы таварышы, мы людзі, якія спадзяюцца пасябраваць, бо мы зведалі адно аднаго. Цяпер мы будзем абно ў аднаго вучыцца і адно з адным гуляць. Я пакажу табе свой маленькі тэатр, навучу цябе танцеваць і

быць крышку весялейшым і дурнейшым, а ты пакажаш мне свае думкі і сёе-тое са сваіх ведаў.

-- Ах, Герміна, тут няма чаго і паказваць, ты ж ведаеш больш за мяне. Ты, дзяўчынка, дзівосны чалавек! Ва ўсякім разе ты разумееш мяне. Няўжо я табе нешта значу? Няўжо я не абрыйд табе?

Яна змрочна апусціла вочы.

-- Не падабаецца мне, калі ты такое кажаш. Успомні той вечар, калі ты, раздушаны роспаччу, кінуўся да мяне са сваёй пакутлівай адзіноты і стаўся мне таварышам! Чаму, як ты думаеш, я тады патрапіла распазнаць цябе і зразумець?

-- Чаму, Герміна? Скажы!

-- Бо я такая самая, як і ты. Таму што я такая самая адзінокая, як і ты, і гэтак сама, як і ты, няздолъная кахаць і сур'ёзна прымаць жыццё, людзей і самую сябе. Заўсёды ж бо знаходзяцца такія людзі, якія патрабуюць ад жыцця самага высокага і не могуць прымірацца з яго грубасцю.

-- Ну й ну! -- усклікнуў я здзіўлена. -- Разумею цябе, таварышка мая, ніхто не зразумеє цябе так, як я. І ўсё ж ты мне -- загадка. А ты так, як бы між іншым, спраўляешся з жыццём, у цябе ёсць твая цудоўная павага да дробязяў і радасцяў, ты так абазнаная ў жыцці. Як ты можаш пакутаваць ад яго? Як ты можаш западаць у роспач?

-- Я не ў роспачы, Гары. Але пакутаваць ад жыцця -- о так, у гэтым я абазнаная.

Здзіўляешся, што я няшчасная, я ж бо так хораша ўмеею танцаваць і арыентуюся на паверхні жыцця. А я, друга мой, здзіўляюся, што ты так расчараваны ў жыцці, бо ты ж разбіраешся ў самых прыгожых і глыбокіх рэчах, ты ж у царстве Духа, мастацтва, думкі -- як дома! Таму мы і пацягнуліся адно да аднаго, таму мы брат і сястра. Я навучу цябе танцаваць, граць, усміхацца, і ўсё ж не быць задаволеным. А ад цябе навучуся думаць і ведаць і ўсё ж не быць задаволенай. Ці ведаеш ты, што мы абое дзеци д'ябла?

-- Так, мы ягоныя дзеци. Д'ябал -- гэта дух, і мы яго няшчасныя дзеци. Мы выпалі з прыроды і завіслі ў пустаце. Але вось што я ўспомніў: у тым трактаце пра Стэпавага ваўка, пра які я табе казаў, напісана нешта наконт таго, што гэта толькі ілюзія Гары, калі ён думае, што ў яго адна альбо дзве душы, што ён складзены з адной альбо дзвюх асобаў. Кожны чалавек складаецца з дзесятка, з сотні, з тысячы душаў.

-- Гэта ўжо мне падабаецца, -- усклікнула Герміна. -- У цябе, напрыклад, моцна развіты духоўны пачатак, але затое ты вельмі адстаў у розных маленъкіх умельствах жыць. Мысліяру Гары сто гадоў, а танцору Гары не мінула яшчэ і дня. Цяпер мы прасветлім яго далей і ўсіх ягоных маленъкіх брацікав, такіх сама маленъкіх, неразумных і недарослых, як ён сам.

Яна з усмешкай глянула на мяне. І спыталася ціхі змененым голасам:

-- А як табе Марыя?

-- Марыя? Якая Марыя?

-- Ну, з якою ты танцаваў. Зграбная дзяўчына, вельмі зграбная. Ты быў крышку закаханы ў яе, наколькі я магу меркаваць.

-- Хіба ты з ёю знаёмая?

-- Чаму не, мы з ёю блізка знаёмыя. Яна цябе вельмі цікавіць?

-- Яна мне спадабалася, і я быў рады, што яна была такая спагадлівая да таго, як я танцую.

-- І толькі гэта! Ты павінен прывалакніцца за ёю, Гары. Яна слічная і танцуе слічненька, ды ты ж ужо закаханы ў яе. Я думаю, ты мецьмеш поспех.

-- Ай, я не такі славалюбны.

-- Ах, ты манюка! Я ж ведаю, што ў цябе недзе засталася каханая, і ты наведваеш яе раз у паўгода, каб зноў з ёю пасварыцца. Разумею, гэта вельмі міла, калі ты хочаш быць верным сваёй дзіўнай прыяцельцы, але не дапусціся, каб я прымала гэтага надта сур'ёзну. Я наогул падазраю, што ты прымаеш каханне занадта ж бо сур'ёзну. Ну, кахай сабе на здароўе сваім ідэальным парадкам колькі табе заўгодзіцца, гэта твой клопат, за гэта мне галава не баліць. Мой жа клопат -- каб ты трошкі набраўся спрыту ў маленъкіх, лёгкіх, жыццёвых

спанатрах і гульнях, у гэтым я твая вучыцелька і буду табе вучыцелькай лепшай за тваю ідэальную каханую, і не сумнявайся! Табе не шкодзіла б паспаць з якой-небудзь прыгожай дзяўчынай, Стэпавы воўча.

-- Герміна, -- усклікнуў я стомлена, -- паглядзі на мяне, я ж стары чалавек!

-- Маленькае хлапчана -- вось хто ты. І гэтак сама, як ты, гультаіна, ленаваўся вучыцца танцаваць, пакуль ледзь-ледзь не ўпусціў часу, ты ленаваўся вучыцца кахаць. О, кахаць ідэальна, трагічна -- гэта ты, дружа мой, умееш, вядома, як лепш і не бывае, не сумняваюся, што ўжо так, дык так! Цяпер жа ты навучыцца кахаць і звычайна, па-людску. Пачатак ужо зроблены, неўзабаве цябе можна будзе запусціць на баль. Толькі вось бастон яшчэ трэба будзе адолець, гэтым заўтра і зоймемся. Я прыйду а трэцій. Дарэчы, як табе тутэйшая музыка?

-- Вельмі спадабалася.

-- Ну, вось бачыш, гэта ўжо поступ, сяго-таго ты ўжо навучыўся. Дагэтуль ты трываць не мог усёй гэтай «скочнай» і джазавай бразгатні, яна была табе недастаткова сур'ённая і глыбокая, а цяпер ты ўбачыў, што яе і не трэба прыматаць на сур'ёзе, але што яна можа быць і без таго мілай і сімпатычнай. Між іншым, без Пабла ўся гэтая аркестрада -- нуль. Ён яе вядзе, ён бадзёру паддае!

Калі грамафон знішчаў атмасферу аскетычнай духоду наасці ў майм кабінцы, калі амерыканскія танцы ўрываліся ў мой цывілізаваны музычны свет, як нейкая завада мне, як нешта чужое і разбуральнае, дык і ў маё дакладна акрэсленае, строга замкнутае дагэтуль жыццё адусюль урывалася нешта новае, страшнае і зварушлівае. Трактат пра Стэпавага вайка і Герміна мелі рацыю ў сваім вучэнні пра тысячу душаў, побач з усімі ранейшымі ўва мне штодня выяўляліся нейкія новыя душки, яны выстаўлялі ўмовы, чынілі вэрхал, і я ясна, як на карціне, убачыў, у якой самаашуцы дыгэтуль жыў. Надаючы значэнне адно тым лічаным здольнасцям, у якіх я з чыстага выгадку быў моцны, я намаляваў партрэт Гары і жыў ягоным жыццём, а ён быў усяго толькі тонкім фахоўцам у паэзіі, музыцы і філасофіі, а ўсё астатніе ў сваёй асобе, у весь хаос сваіх здольнасцяў, інстынктаў, памкненняў у спрымаў як лішнюю навалоч і называў Стэпавым вайком.

Тым часам гэтыи наварот ад самападману, гэтыи распад маёй асобы зусім не былі толькі прыемнай і пікантнай прыгодай, наадварот жа, яны былі часам горка балочыя і амаль невыносныя. Грамафон часта гучай пякельна ў гэтым атачэнні, дзе ўсё было наладжана зусім на іншыя тоны. І часам, калі ў якім-небудзь модным рэстаране сярод усіх гэтых закурдаяў і авантурнікаў я выдыгаў уянстэпы, дык сам сабе здаваўся здраднікам, які запрадаў усё, што было ў мяне святога і дарагога ў жыцці. Калі б Герміна пакінула мяне аднаго хоць на тыдзень, я не марудзіў бы доўга і даў бы цекача ад гэтых смешных патугаў на бонвіванства. Але Герміна ўвесь час была побач; хоць я бачыў яе не кожан дзень, затое яна мяне бачыла, накіроўвала, папраўляла, ахоўвала, разглядвала -- і ўсе мае шалёныя думкі пра бунты і ўцёкі з усмешкай чытала з майго твару.

У працэсе таго, што я раней называў сваёй асобай, я пачаў разумець, чаму я, нягледзячы на ўсю свою роспач, так вусцішна баяўся смерці, і пачаў заўважаць, што і гэты ганебны і гнюсотны страх быў часткаю маёй старой, мяшчанская натуры. Гэта ранейшы гер Галер, творчы здольнік, знаўца Моцарта і Гётэ, аўтар цікавых развагаў пра метафізіку мастацтва, пра геніяльнасць і трагізм, пра чалавечнасць, тужлівы пустэльнік у сваёй заваленай кнігамі келлі, быў аб'ектам паслядоўнай самакрытыкі і не вытрымаў яе. Гэты здольны і цікавы гер Галер ваяваў, праўда, за разум і чалавечнасць і пратэставаў супрощаючы жорсткасці вайны, аднак падчас вайны ён не даў сябе паставіць да сцяны і расстреляць, што было б лагічным вывадам з ягоных думак, а знайшоў нейкі там спосаб ператрываць, способ, зрешты, прыстойны і высакародны, але ўсё-такі нейкі-такі кампрамісны. Далей: ён быў супраціўцам улады і эксплуатацыі, аднак у банку ў яго ляжала шмат акций прамысловых прадпрыемстваў, і працэнты з гэтых акций ён бессаронна праядаў. І так было ва ўсім.

Спрытна выстаўляючы сябе пагарднікам свету, тужлівым анахарэтам і абураным прарокам, Гары Галер быў па сутнасці буржуа, лічыў Гермініна жыццё вартым асуды, сушыў сабе скрухаю сэрца за ночы, прамантачаны ў рэстаранах, за грошы, якія там прасадзіў, адчуваў згрызоты сумлення і зусім не памыкаўся вызываючы і ўдасканальваючы, а наадварот, як мог рваўся назад у тыя лафовыя часіны, калі яго духоўнае самацацканне яшчэ давала яму асалоду і славу. Гэтак жа сама ўздыхалі па даваеннай ідэальшчыне пагарджаючы і высмейваныя ім чытачы газет, бо так было зручней і лацвей, аніж прымаць навуку з выпакутаванага. Цьфу, каб ты спрахла, ад яго ванітавала, ад гэтага Гары Галера! І ўсё-такі я чапляўся за яго альбо ж за ягоную маску, якая ўжо спадала, за ягонае какецтва з духоўнасцю, за ягоны мяшчанскаі страх перад непарарадкам і зусім выпадковым (у гэта ўпісвалася і смерць) і з'едліва, зайдросліва параўноўваў новага Гары, гэтага крыху нясмелага і смешнага дылетанта танцалаў, зтым ранейшым ілжыва-ідэальным вобразам Гары, у якім ён, новы Гары паспей ужо знайсці ўсе непрыемныя рысы, якія так абурылі яго тады, у прафесара, у партрэце Гётэ. Ён сам, ранейшы Гары, быў такі самы па-мяшчанску ідэалізаваны Гётэ, гэткі, бачыце, герой з заўшне высакародным кругаглядам, свяціла, якое блішчала велічнасцю, інтэлектам і чалавечнасцю, як брыльянтынам, і мала што не расчулена ад высакародства сваёй душы! Добранька ж такі ён, аднак, злядашчыўся, няма на яго халеры, гэты міленькі вобраз, бо надта ж бо развязаным выглядаў сёння ідэальны спадар гер Гары! Ён быў падобны на вяльможу, абабранага бандытамі, які застаўся ў падраных портках і зрабіў бы куды разумней, калі б цяпер увайшоў у ролю абадранца, але замест гэтага носіць на сабе транты з такім форсам, быццам на іх усё яшчэ вісяць ордэны, і плаксіва прэтэндуе на страчаную вяльможнасць.

Я даволі часта сустракаўся з музыкантам Пабла, і маё меркаванне пра яго варта было перагледзець хоць бы ўжо таму, што Герміна вельмі любіла яго і як магла шукала ягонай кампаніі. Пабла запомніўся мне як гладзенькая нікчэмнасць, крыху славалюбны красунчык, вясёлае і бяздумнае дзіця, якое радасна дудзіць у сваю дудачку і якое лёгка купляеца на пахвалу і шакаладку. Але Пабла не пытаўся маёй думкі, яна была яму гэтак сама да аднаго месца, як і мае музычныя тэорыі. Ён слухаў мяне ветліва і ласкова, з нязменнай усмешкай, але шчырага адказу ніколі не даваў. Тым не меней здавалася, што я ўсё-такі цікавіў яго, ён яўна стараўся спадабацца мне і паказаць мне сваю сімпатыю. Калі я аднаго разу падчас такой бясплённай гутаркі ад раздражнення зрабіўся амаль што грубы, ён збянтэжана і сумна паглядзеў мне ў твар, узяў маю левую руку, пагладзіў яе і падаў мне залачоную табакерку з нейкім нюхальнym парашком: гэта, бач ты, паможа. Я недаўмёна паглядзеў на Герміну, яна згодліва кіўнула галавой, і я пачаставаўся шчэпцяй. І сапраўды пасвяжэў і падбадзёрыўся -- у парашку, відаць, быў дамесак какаіну. Герміна сказала мне, што ў Пабла шмат такіх сродкаў, ён дастае іх нейкім таемнымі шляхамі, часам дае сябрам і добра ведае сумесі і дазіроўкі ўсіх гэтых панацэяў -- ад болю, снатворных, для добрых сноў, вясёлых, любоўных.

Аднойчы я сустрэў яго ў горадзе на набярэжнай, і ён адразу далучыўся да мяне. Гэтым разам мне нарэшце ўдалося падбіць яго на гутарку.

-- Гер Пабла, -- сказаў я яму, калі ён пачаў пакручваць чорна-срэбрыйтай лёсачкай, -- вы сябар Герміны, вось прычына маёй да вас цікавасці. Але вы, скажу вам, не надта спрыяце гутарцы. Я шмат разоў спрабаваў пагаварыць з вамі пра музыку -- мне было б цікава пачуць вашу думку, ваши пярэчанні, ваши меркаванні. Але вы не дарылі мяне нават самым скүпым адказам.

Ён ветліва засмияўся і гэтым разам пакінуў мяне без адказу, а спакойна сказаў:

-- Бачыце, па-моему, пра музыку няма чаго і гаварыць. Я ніколі не гавару пра музыку. Ды і што я мог бы вам адказаць на вашыя вельмі разумныя і правільныя словаў? Вы ж гаварылі абсолютна слушна ўсё, што гаварылі. Але, ведаецце, я музыкант, а не вучоны, і я не думаю, што ў музыцы рацыя нечагася вартая. У музыцы важна не тое, што ты маеш рацыю, што ў цябе ёсць густ, ёсць адукцыя, і ўсё такое далей.

-- Ну так. А што ж важна?

-- Важна іграць, гер Галер, іграць як мага лепш, як мага больш і як мага мацней! Вось у чым штука, мсье. Калі я трываю ў галаве ўсе творы Баха і Гайдна і магу сказаць пра іх самыя разумныя рэчы, дык ад гэтага яшчэ ня ма нікому ніякай карысці. А калі я вазьму сваю трубу і сыграю моднае шы мі, дык гэта шы мі, добрае яно ці благое, усё роўна прынясе людзям радасць. Ударыць ім і ў ногі і ў кроў. Толькі гэта і важна. Зірніце як-небудзь на бале на твары ў той момант, калі пасля доўгага перапынку зноў загучыць музыка, -- як тут жа заблішчаць вочы, уздрыгваюць ногі, пачынаюць смяяцца твары! Вось дзеля чаго граеш.

-- Выдатна, гер Пабла. Але, апрача пачуццёвай, ёсьць яшчэ і духоўная музыка. Апрача той музыкі, якую граюць у гэты вось момант, ёсьць яшчэ і несмяротная музыка, якая жыве, нават калі яе і не граюць у гэты момант. Можна адзінока ляжаць у сябе ў ложку і ў думках паўтараць якую-небудзь мелодыю з «Чароўнай флейты» альбо з «Цярпенняў паводле Мацвея», і тады музыка адбудзеца без флейты альбо скрыпкі.

-- Вядома, гер Галер. І «Знемажэнне», і «Валенсію» таксама кожнай ночы моўчкі ўзнайляюць многія адзінокія летуценнікі. Самая бедная машыністачка ўспамінае ў сябе ў канторы апошні ўанстэп і адстуквае на сваіх клавішах яго такты. Ваша праўда, хай у гэтых адзінокіх людзей будзе свая нямая музыка, хай тое «Знемажэнне», хай «Чароўная флейта», хай «Валенсія»! Але адкуль жа бяруць гэтыя людзі сваю адзінокую, нямую музыку? Яны атрымліваюць яе ў нас, у музыкантаў, спачатку яе трэба сыграць і пачуць, спачатку яна павінна ўвайсці ў кроў, а потым ужо можна вымройваць яе сабе дома, у сваёй каморцы.

-- Згода, -- сказаў я холадна. -- І ўсё-такі нельга ставіць на адну ступень Моцарта і найноўшы факстрот. І не адно і тое самае -- граць людзям боскую і вечную музыку альбо танныя аднадзёнкі.

Заўважыўшы хваляванне ў майм голасе, Пабла адразу ж скроіў самую мілую фізіяномію, ласкова пагладзіў мяне па плячы і надаў свайму голасу неверагодную мяккасць.

-- Ах, дарагі мой, наконт ступеняў вы, мабыць, цалкам слушны. Я анічога не маю супраць таго, каб вы ставілі і Моцарта, і Гайдна, і «Валенсію» на якія заўгодна ступені! Мне гэта зусім не абыходзіць, вызначаць ступені -- не мая справа, у мяне пра гэта не пытаемца. Моцарта, магчыма, будуць граць і праз сто гадоў, а «Валенсію» не будуць -- гэта, я думаю, мы можам спакойна аддаць Госпаду Богу, Ён справядлівы і распараць да тэрмінамі, якія наканавана пражыць нам усім, а таксама кожнаму вальсу і кожнаму факстроту, Ён напэўна зробіць правільна. А мы, музыканты, павінны рабіць сваё, выконваць абязязкі свае і задачы: мы павінны граць тое, чаго якраз у дадзены момант хочацца людзям, і граць мы гэта павінны як мага лепш, прыгажэй і энергічней.

Я ўздыхнуў і здаўся. Гэтага чалавека нельга было ўзяць нічым.

У некаторыя моманты старое і новае, боль і весялосць, страх і радасць на дзіва змешваліся. Я быў то на нябёсах, то ў пекле, часцей тут і там адначасова. Стары Гары і новы жылі адзін з адным то ў жорсткім разладзе, то ў міры. Часам здавалася, што стары Гары зусім ужо мёртвы, што ён памёр і пахаваны, і раптам ён аказваўся тут, загадваў, тыраніў, браў безапеляцыйны тон, а новы, маленькі, малады Гары канфузіўся, маўчай і дазваляў прыпіраць сябе да сцяны. Іншым часам малады Гары хапаў старога за горла рэзкай хваткай, і тады стаяў стогн, ішла барацьба не на жыццё, а на смерць, настырна вярталіся думкі пра брытву.

Часта, аднак, боль і шчасце залівалі мяне адной хвалій. Так было ў тое імгненне, калі я праз некалькі дзён пасля свайго танцавальнага дэбюту ўвайшоў увечары да сябе ў спальню і на вялікае здзіўленне, страх, жах і радасць застаў у пасцелі прыгажуню Марыю.

З усіх неспадзянак, якія мне дагэтуль падносіла Герміна, гэта была самая неспадзянаная. Бо ў тым, што прыслала мне райскую птушку менавіта яна, я ні секунды не сумняваўся. Той вечар я, як выключэнне, правёў не з Гермінай, я слухаў у кафедральным саборы добрае выкананне старадаўнай царкоўнай музыкі -- гэта была мілая і смутная вылазка ў маё ранейшае жыццё, на нівы маладосці, у сферы ідэальнага Гары. У высокай

гатычнай зале храма, прыгожыя сетчатыя скляпенні якое, прывідна ажыўшы, калыхаліся ў гульні нешматлікіх свяцільняў, я слухаў п'есы Букстехудэ, Пахельбеля, Баха, Гайдна, я хадзіў па сваіх любімых старых дарогах, я зноў чуў выдатны голас вакалісткі, якая спявала Баха, з якою калісьці сябраваўся і перажыў мноства незвычайных канцэртаў. Галасы даўнія музыкі, яе бясконная вартаснасць і святасць выклікалі ў маёй памяці ўсе ўзлёты, экстазы і захапленні маладосці, сумна і задуменна сядзеў я на высокім клірасе госцем у гэтым высакародным, шчасным свеце, які колісъ быў маёй радзімай. Пад гукі гайднаўскага дуэта ѿ мяне раптам паліліся слёзы, я не стаў чакаць канца канцэрта, адмовіўся ад сустрэчы са спявачкай (о, колькі прамяністых вечароў бавіў я колісъ з артыстамі пасля такіх канцэртаў!), ціхенька выйшаў з сабора і стомлена паплёўся па начных вулках, дзе паўсюль за вокнамі рэстаранаў джаз-аркестры наярвалі мелодыі маёй цяпершчыны. О, якая атрымалася з майго жыцця змрочная блытаніна!

Доўга думаў я, сноўдаочыся той ночы, пра свае адносіны да музыкі і зноў нагледзеў у гэтых такіх кранальных, такіх ліхашчасных адносінах да яе лёс нямецкай інтэлігентнасці. У нямецкай душы пануе мацярынская права, сувязь з прыродай у форме гегемоніі музыкі, невядомая нікаму іншаму народу. Замест каб па-мужчынску паўстаць супроць гэтага, прыслухацца да інтэлекту, да логасу, да слова, мы, людзі інтэлігентныя, усе запар трывнім моваю без слоў, здольнаю выказаць невыказане, выказаць тое, чаго выказаць нельга. Замест каб як мага правільней і сумленней граць на сваім інструменце, інтэлігентны немец заўсёды франдыраваў супроць слова і розуму, заўсёды какетнічаў з музыкай. І растварыўшыся ѿ музыцы, у дзівосных і шчасных гукавых вобразах, у дзівосных і салодкіх пачуццях і настроях, якія ніколі не ператвараліся ѿ рэчаіснасць, нямецкі розум праспаў большасць сваіх сапраўдных назначэнняў. Мы, людзі інтэлігентныя, усе не ведалі рэчаіснасці, былі ёй чужыя і варожыя, а таму і ѿ нашай нямецкай існасці, у нашай гісторыі, у нашай палітыцы, у нашай грамадской думцы роля інтэлекту была такой жалю вартай. Так яно, вядома, я часта прадумваў гэтую думку, знемагаючы часам ад палкага жадання стварыць сабе нарэшце рэальнасць, зрабіцца нарэште сур'ёзным і дзеясным чалавекам, замест таго каб вечна займацца эстэтыкай і прыкладным мастацтвам у вобласці духу. Але гэта заўсёды канчалася прызнаннем сваёй духоўнай немачы, капітуляцыяй перед лёсам. Мелі рацыю геры генералы і прамыслоўцы: ад нас, «інтэлігентаў», не было толку, мы былі непатрэбнай, адарванай ад рэальнасці жменькай дасціпных пустобрэхаў. Цьфу, каб ты звялося! Брыту!

У весь і цэлы ѿ такіх думках, у адгалосках музыкі, з ацяжэлым ад скрухі сэрцам, ад тугі па жыцці, па рэальнасці, па сэнсе, па непапраўна страчаным я нарэште вярнуўся дамоў, адолеў свае лесвіцы, запаліў у гасцёўні свяціло, паспрабаваў нешта там чытаць, успомніў пра ўмову, якая вымушала мяне заўтра ўвечары з'явіцца на віскі і танцы ѿ бар «Сесіль», я адчуваў злосць і прыкрасць не толькі на самога сябе, але і на Герміну. Якія б добрыя і чыстыя памкненні ні кіравалі ёю, якой бы цудоўнай істотай яна ні была -- няма каб яшчэ тады даць мне загінучы, яна штурхала, яна папіхала мяне ѿ гэтых бесталковы, чужы, мітуслівы, цацачны свет, дзе я ўсё адно заўсёды буду чужы і ўсё лепшае ўва мне зачаўрае і загіне.

І я сумна патушыў свяціло, сумна ўвайшоў у спальню, сумна пачаў распранацца, але тут мяне збянятэжыў нейкі нязвыклы пах, пахла парфумай, і, азірнуўшыся, я ўбачыў, што ѿ маёй пасцелі ляжыць прыгажуня Марыя, нікавата ўсміхаючыся вялікім блакітнымі вачыма.

-- Марыя! -- сказаў я. І першай подумкай было, што мая гаспадыня папросіць мяне з кватэры, калі пра гэта даведаецца.

-- Я прыйшла, -- сказала яна ціха. -- Вы на мяне серду не маецце?

-- Не, не. Я ведаю, Герміна дала вам ключ. Ну так.

-- О, вы сяду еце за гэта. Я пайду.

-- Не, міная Марыя, заставайцесь! Толькі якраз сёння, сама ўвечары, мне вельмі журботна, сёння я не могу быць вясёлым, але, можа, змагу заўтра.

Я крыху схіліўся да яе, яна абхапіла маю галаву абедзьвюма далонямі, вялікімі, моцнымі, падцягнула да сябе і пацалавала ўзасос. Потым я сеў да яе на ложак, узяў яе за руку, папрасіў гаварыць ціха, каб нас не пачулі, і пачаў глядзець на яе прыгожы, поўны твар, які дзівосна і незнаёма, як нейкая вялікая кветка, ляжаў перад мною на маёй падушцы. Яна павольна пацягнула маю руку да сваіх вуснаў, пацягнула яе пад коўдру і паклала на свае цёплія з ціхім дыханнем грудзі.

-- Можаш не быць вясёлым, -- сказала яна. -- Герміна мне ўжо сказала, што ў цябе гора. Гэта кожны зразумее. А я табе ўсё яшчэ падабаюся, га? Таго разу, калі мы танцавалі, ты быў вельмі закаханы.

Я пачаў цалаваць яе вочы, рот, шыю і грудзі. Толькі што я думаў пра Герміну, горка і з дакорам. А цяпер я трymаў у руках яе дарунак і быў ёй удзячны. Марыіны пяшчоты не прычынялі болю цудоўнай музыцы, якую я чую сёння, яны былі вартыя яе і былі яе ўвасабленнем. Я павольна сцягваў коўдру з прыгажуні, пакуль не дабраўся, цалуючы, да кончыкаў яе ног. Калі я лёг да яе, падобны на кветку твар яе ўсміхнуўся мне з разуменнем і прыхильна.

У гэтую ноч побач з Марыяй я спаў нядоўга, але моцна і хораша. Як дзіця. А ў прамежках сну я піў яе цудоўную, вясёлу маладосць і пазнаваў у ціхай балбатні мноства цікавых рэчаў пра жыццё яе і Герміны. Пра жыццё гэтага роду я ведаў вельмі мала, толькі ў тэатральным свеце трапляліся мне часам раней такія істоты, і жанчыны, і мужчыны, паўмастакі-паўпрайдохі. Толькі цяпер я крыху заглянуў ў гэтыя цікаўныя, гэтыя дзівосна мілыя, гэтыя дзівосна распусныя душки. Усе гэтыя дзяўчата, звычайна з бедната, надта ж бо разумныя і надта прыгожыя, каб аддавацца ўсё сваё жыццё толькі якой-небудзь кепска аплачванай і бязрадаснай службе дзеля кавалка хлеба, жылі то на выпадковаяя заробкі, то на капітал сваёй прывабнасці і прыемнасці. Часам яны сядзелі месяцамі за пішучай машынкай, часам бывалі палюбоўніцамі заможных жураў, атрымлівалі кішэньковыя гроши і дарункі, часам хадзілі ў футрах, раз'язджалі на аўтамабілях і жылі ў гранд-гатэлях, а часам туліліся ў паддашках, і хоць часам, пры вельмі ўжо снаднай прапанове, згаджаліся на шлюб, увогуле ж да яго не гарнуліся. Некаторыя з іх не былі ў каханні палкія і саступалі дамогам толькі з агідай, і тое за самую высокую плату. Іншыя, і да іх належала Марыя, вызначаліся нязвыклай здольнасцю да кахання і патрэбай у ёй, большасць ведала толк у каханні да абодвух полаў; яны жылі адзіна дзеля кахання і заўсёды, апрача афіцыйных і плацёжадольных сяброў, мелі ўсякія іншыя любоўныя сувязі. Апантані і дзелавіта, трывожна і легкадумна, разумна і ўсё-такі неўсядомлена жылі гэтыя матылькі сваім дзіцячым, але вытанчаным жыццём, жылі незалежна, прадаючыся не кожнаму, чакаючы сваёй долі шчасця і добра гадвор'я, закаханыя ў жыццё і ўсё ж прывязаныя да яго менш, чым мяшчане, жылі ў заўсёднай гатовасці ісці за казачным прынцам у ягоны замак, з заўсёднай, хоць і паўусядомленай у пэўненасцю ў цяжкім і сумным канцы.

Марыя навучыла мяне -- у ту ю незвычайну першую ноч і пазней -- многаму, не толькі мілым новым забавам і здалічанасці пачуццяў, але і новаму разуменню, новому ўспрыніццю, новай любові. Свет танцавальних і забаўляльных установаў, кінематографаў, бараў і чайных залаў пры гатэлях, які для мяне, самотніка і эстэта, усё яшчэ заставаўся нейкім непаўнавартасным, нейкім забароненым і прыніжальным, быў для Марыі, для Герміны і для іх сябровак светам наогул, ён не быў ні добры, ні злы, ні ненавісны, у гэтым свеце квітнела іх кароткае, поўнае палкага чакання жыццё, у ім яны пачуваліся як рыба ў вадзе. Яны любілі шампанскэ альбо якую-небудзь фірмовую смажанку, як мы любім якога-небудзь кампазітара альбо паэта, і якой-небудзь моднай танцавальнай мелодыі альбо сэнтыментальна-саладжавай песеньцы яны аддавалі такую самую даніну захаплення, хвалявання і расчуленасці, якую мы -- Нішэ альбо Гамсуну. Расказваючы мне пра свайго знаёмага красунчыка саксафаніста Пабла, Марыя загаварыла пра адзін амерыканскі зонг, які Пабла ім часам спяваў, і гаварыла яна пра гэта так натхнёна, з такім запалам, з такой любасцю, што слова яе кранулі і ўсхалявалі мяне куды мацней, чым экстазы якога-небудзь эрудыта з прычыны якога-небудзь рафінавана-высакароднага мастацтва. Я гатовы быў

захапляща разам з ёю, які б гэты зонг ні быў, поўныя любові словаи Марыі, яе палкі погляд прабілі ў маёй эстэтыцы шырокія прагалы. Заставалася, вядома, прыгожае, тое нямногае непераўзыдзена прыгожае, што не падлягала, па-моіму сумненням і спрэчкам, найперш Моцарт, але дзе ж тут была мяжка? Хіба ўсе мы, знаўцы і крытыкі, не любілі ў маладосці твораў мастацтва і мастакоў, якія сёння здаюцца нам сумніўнымі і непрыемнымі? Хіба не так было з Лістам, з Вагнерам, а ў многіх нават з Бэтховенам? Хіба дзіцяча-пальская расчуленаасць Марыі ад амерыканскага зонга не была такім самым чыстым, цудоўным, не падлеглым нікім сумненням суперажываннем мастацтва, як усхаўлявалася якога-небудзь дацэнта «Трыстанам» альбо захапленне дырыжора пры выкананні Дзевятай сімфоніі? И хіба не было ў гэтым вартай подзвіву судзіваднасці з поглядамі сеньёра Пабла і пацвярджэння ягонаі праўды?

Гэтага красунчыка Пабла Марыя таксама, здаецца, вельмі кахала.

-- Ён прыгожы чалавек, -- сказаў я, -- мне ён таксама вельмі падабаецца. Але скажы мне, Марыя, як можаш ты кахаць разам з ім і мяне, старога нуднага буркалу, які прыгажосцю не пахвалішца, які пачаў ужо сівець і не ўмее ні граць на саксафоне, ні співаць па-англійску любоўную шлягеры?

-- Не гавары так гадка! -- абурылася яна. -- Гэта ж вельмі натуральна. Ты таксама мне падабаешся, у табе таксама ёсць нешта прыгожае, вабнае і адмысловае, табе не трэба быць іншым, чым ты ёсць. Не варта гаварыць пра гэтакія рэчы і патрабаваць адказу. Разумееш, калі ты цалуеш мяне ў шыю альбо ў вуха, я адчуваю, што ты мяне кахаеш, што я табе падабаюся. Ты ўмееш неяк так цалаваць, крыху нясмела, ці што, і гэта мне падказвае: ён цябе кахае, ён удзячны табе за тое, што ты прыгожая. Гэта мне вельмі, вельмі падабаецца. А ў якім-небудзь іншым мужчыне мне падабаецца якраз усё наадварот -- што ён мяне як бы ні ў што не ставіць і цалуе так, як міласціну падае.

Мы зноў заснулі. Я зноў прачнуўся, усё яшчэ абдымаючы яе, маю цудоўную, цудоўную кветку.

І дзіва -- гэтая цудоўная кветка так і заставалася ўсё ж дарункам Герміны! Яна так і стаяла за ім, ён быў маскай, за якою была яна! І раптам, між іншым, я падумаў пра Эрыку, пра маю далёкую злую каханку, пра маю няшчасную сяброўку. Прыйгажосцю яна, мабыць, і не саступала Марыі, хоць і не была такая краска, такая раскаваная, такая вынаходліваймелая ў каханні, і яе вобраз, яе любімы, глубока ўпленены ў мой лёс вобраз выразна і пакутліва стаяў перад мною некалькі секундаў, а потым зноў знік, апусціўся ў сон, у забыццё, у тужліву далеч.

І карціны майго жыцця ў мноштве сваім паўставалі перад мною ў гэтую цудоўную, пяшчотную ноч, а я ж так доўга жыў пуста і бедна і без карцін. Цяпер, па знаку Эраса, карціны закрынічылі, і сэрца замірала ў мяне ад захаплення і ад тугі з прыгоды таго, як багатая была карцінная галерэя майго жыцця, як поўная была вечнымі зоркамі і сузор'ямі душа беднага Стэпавага вайка. Пяшчотна і прасветлена, як далёкія, злітыя з бясконцай сінечай горы, гледзелі на мяне дзяцінства і маці, металічна гучай хор маіх дружбаў, які пачынаўся з казачнага Германа, звязанага з Гермінай душэўным братэрствам; пахкія і незядмныя, як вільготныя азёрныя кветкі з водных глубіняў, успывалі вобразы многіх жанчын, якіх я кахаў, якіх я жадаў, якіх апіваў, -- мала катараю з іх я валодаў і толькі нямногіх спрабаваў займець у поўную ўласнасць. Паявілася і мая жонка, з якою я пражыў шмат гадоў, якая навучыла мяне таварыскасці, нязгодзіцы, пакоры, жонка, да якое, нягледзячы на ўсе нашыя закалоты, у мяне захаваўся глубокі давер да таго дня, калі яна, захварэўшы, раптам узбунтавалася і не тое што пайшла ад мяне, а ўсякла -- і я зразумеў, як моцна кахаў яе і як глубока давяраў ёй, калі, падмануўшы мой давер, яна нанесла мне такі цяжкі ўдар на ўсё жыццё.

Гэтыя карціны -- іх было сотні, з назвамі і без -- усе да адной вярнуліся зноў, вынырнуўшы ва ўсёй сваёй свежасці і навізне з калодзежа любові, і я зноў узгадаў тое, што даўно забыў за бядою -- што яны якраз і складаюць каштоўнасць майго жыцця, што яны непарушныя, гэтыя ўжо зоркі гісторыі, якія я мог забыць, але не мог знішчыць, чарада якіх

была казкай майго жыцця, а зорны іх бліск -- непарушнай каштоўнасцю майго існавання на свеце. Жыццё маё было цяжкае, збілівае і нешчаслівае, яно прывяло да адмаўлення, яно было горкае ад солі, прымешанай да ўсіх чалавечых лёсаў, але яно было багатае, багатае і гордае, яно было і ў бядзе царскім жыццём. Як ні ўбога растрачваецца рэшта дарогі да канчатковай пагібелі, ядро гэтага жыцця было высакароднае, у ім былі ablічча і раса, у ім ішлося не пра пфенігі, а пра зоркі.

Зноў колькі там часу прайшло, але шмат розных падзей і пераменаў учынілася, не зусім добра памятаю цяпер я ўсе падрабязнасці той ночы, хіба што толькі асобныя нашыя слова, асобныя, поўныя глубокай любоўнасці дакрананні, памятаю светлыя, як зоркі, хвіліны, калі мы абуджалаіся ад цяжкага сну любоўной зня могі. Але менавіта ў тую ноч, упершыню з пачатку маёй пагібелі жыццё маё зірнула на мяне ў мольна-прамяністымі вачыма, менавіта ў тую ноч я зноў адчуў, што выпадак -- гэта лёс, а руіны майго жыцця -- боскія абломкі. Мая душа зноў уздыхнула, мае вочы зноў пачалі бачыць, і хвілінамі мяне кідала ў жар ад здагадкі, што варта мне толькі пазбіраць раскіданыя вобразы, варта ўзняць да вобраза ўсё сваё гары-галерайскэ ваўчынае жыццё цалкам, як сам я ўвайду ў сонмішча вобразаў і зраблюся несмяротным. Хіба ж бо не да гэтай мэты імкнулася жыццё кожнага чалавека, хіба ж не было яно разгонам да яе, спробай дастацца да яе?

Раніцай я павінен быў, падзяліўшы з Марыяй свой сняданак, потайкам вывесці яе з дома, і гэта мне ўдалося. У той самы дзень я зняў сабе і ёй у суседнім квартале пакойчык толькі для нашых спатканняў.

Мая настаўніца танцаў Герміна яўлялася, як і след было, і мне давялося-такі вучыцца бастону. Яна была строгая і няўмольная і не вызваліла мяне ад ніводнага ўрока, бо было вырашана, што на наступны баль-маскарад я пайду з ёю. Яна папрасіла ў мяне грошай на касцюм, пра які, аднак, адмовілася што-небудзь казаць наперад. Наведваць яе альбо хоць бы ведаць, дзе яна жыве, мне ўсё яшчэ не было дазволена.

Гэты дамаскарадны час, каля трох тыдняў, прайшоў надзвіва добра. Марыя здавалася мне першай у маім жыцці сапраўднай каханкай. Ад жанчын, якіх я раней кахаў, я заўсёды патрабаваў розуму і аду каванасці, не зусім усведамляючы, што нават вельмі разумная і адносна вельмі аду каваная жанчына ніколі не адпавядала патрабаванням майго розуму, а заўсёды ім супроцьстаяла; я прыходзіў да жынчын са сваімі проблемамі і думкамі, і мне здавалася немагчымым кахаць больш нейкага часу дзяяўчыну, якая не прачытала амаль ніводнай кніжкі, амаль не ведае, што такое чытанне. І не магла б адрозніць Чайкоўскага ад Бэтховена. У Марыі не было ніякай аду кацы, ёй не было патрэбы ні ў якіх вакольных дарогах у эрзацсвеце, усе яе проблемы вырасталі непасрэдна з пачуццяў. Дабіцца як мага большага пачуццёвага і любоўнага шчасця адпушчанымі ёй пачуццямі, сваёй адмысловай постасцю, сваімі фарбамі, сваімі валасамі, сваім голасам, сваёй скурай, сваім тэмпераментам, знайсці, выдабыць чарамі з каханага водгук, разуменне, міладайную гульню ў адказ на кожную сваю панаду, на кожны выгін сваіх ліній, на кожны звіў свайго цела -- вось што было яе мастацтвам, яе задачай. Ужо падчас таго першага нясмелага танца з ёю я адчуў гэта, ужо тады пачуў гэты водар геніяльны, вытанчанай пачуццёвасці і быў зачараваны ім. І не выпадкова, вядома, ва ўсім абазнаная Герміна падвяла мне гэтую Марыю. У яе пахошчах, ва ўсім яе вобліку было нешта ад лета, нешта ад ружаў.

Я не меў шчасця быць адзінам каханкам Марыі альбо карыстацца яе выбарам, я быў адзін з многіх. Часта ў яе не было часу на мяне, часам яна ўдзяляла мне якую-небудзь гадзіну ў другой палове дня, зредз -- ноч. Браць гроши ў мяне яна не захацела, за гэтым, мабыць, крылася Герміна. Але дарункі прымала ахвотна, і калі я дарыў ёй, напрыклад, новы кашалёк з чырвонай лакіраванай скury, туды дазвалялася папярэдне пакласці некалькі залатых манетак. Дарэчы, за гэты чырвоны кашалёк яна падняла мяне на смех! Кашалёк быў цудоўны, але ўжо састарэлага, нямоднага ўзору. У гэтых пытаннях -- а датуль я петрыў у іх менш, чым у якой-небудзь эскімоскай мове, -- я шмат чаго ўведаў ад Марыі. Найперш -- што ўсе гэтыя непатрэбіцы, усе гэтыя модныя раскошнасці зусім не драбяза, зусім не прыдумка карыслівых фабрыкантаў і гандляроў, а паўнапраўны, цудоўны, разнастайны маленьki

альбо, правільней сказаўшы, вялікі свет рэчаў, якія маюць адну прызначанасць -- служыць кахранню, абвастраць пачуцці, ажыўляць мёртву ю атмасферу, надзяляючы яе органамі кахрання, -- ад пудры і парфумы да бальнай туфелькі, ад пярсцёнка да партсігара, ад пражкі на пояс да сумкі. Гэта сумка не была сумкай, гэты кашалёк не быў кашальком, кветкі не былі кветкамі, веер не быў веерам, усё было пластычным матэрыялам кахрання, магіі, чарашніцтва, было ганцом, кантрабандыстам, зброяй, баявым поклічам.

Я часта думаў -- каго, зрэшты, каҳала Марыя? Больш за ўсіх, па-моіму, каҳала яна юнага саксафаніста Пабла, з яго чорнымі вачыма і доўгімі, бледнымі, высакароднымі і меланхолічнымі рукамі. Я лічыў гэтага Пабла крыху сонным, спешчаным і пасіўным у кахранні, але Марыя запэўніла мяне, што ён хоць і павальней загараецца, затое потым бывае больш напружаны, цвярдзейшы, больш мужны і патрабавальны, чым які-небудзь баксёр альбо наезнік. І вось так я ўведаў таемныя рэчы пра розных людзей, пра джазіста, пра актора, пра многіх жанчын, пра дзяўчат і мужчын нашага кола, уведаў рознага роду таемнасці, заглянуў пад паверхню сувязяў і непрыязі, паствурова зрабіўся -- і гэта вам я, зусім чужы ў гэтым свеце, хто ніяк і нічым не дакрануўся да яго! -- прысвеченай і прыналежнай яго асобай. Шмат чаго даведаўся пра Герміну. Асабліва ж часта сустрокаўся я цяпер з сенёрам Пабла, якога Марыя вельмі каҳала. Часам яна карысталася і ягонымі таямнічымі сродкамі, мне таксама выпадала ад гэтага свая радасць, і Пабла заўсёды асабліва парываўся дагадзіць мне. Аднойчы ён сказаў без ніякіх ухілак:

-- Вы такі няшчасны, гэта нядобра, так не трэба. М не шкада. Выкурыце люлечку опіуму.

Мая думка пра вясёлага, разумнага, дзяцінлівага і прытым неспасцігальнага чалавека ўвесь час мянілася, мы пасябравалі, нярэдка я частаваўся яго лекамі. Мая закаханаасць у Марыю яго крыху забаўляла. Аднойчы ён зладзіў «свята» ў сваім пакоі, мансардзе нейкага прыгаднага гатэля. Там было толькі адно крэсла, Марыі і мне давялося сядзець на ложку. Ён даў нам выпіць -- злітага з трох пляшачак, таямнічага, цудоўнага лікёру. А потым, калі я спадобіўся добра гумору, ён, з палкімі вачыма, прапанаваў нам учыніць утраіх любоўнуюю оргію. Я рэзка адмовіўся, пра такое не было ў мяне ані подуму, але ўсё-такі скасавурыўся на Марыю, каб праверыць, як там яна наконт..., і хоць яна адразу далучылася да майго адказу, я ўбачыў, як загарэліся яе вочы, і адчуў яе шкадаванне, што оргіі не будзе. Пабла быў расчараваны маёй адмовай, але не пакрыўджаны.

-- Шкада, -- сказаў ён. -- Гары надта непакоіца за мараль. Што тут зробіш. А выдатна было б, вельмі міла было б! Але ў мяне ёсць альтэрнатыва.

Мы зрабілі па некалькі зацяжак і нерухома, седзячы з расплюшчанымі вачыма, перажылі ўтраіх прапанаваную ім сцэну, прычым Марыя дрыжала, як апантаная. Калі пасля гэтага я адчуў лёгкую знямогу, Пабла паклаў мяне ў ложак, даў мне некалькі кропляў нейкіх лекаў, і, заплюшчыўшы на хвіліну-другую вочы, я адчуў эфірна-лёгкае дакрананне нечыіх вуснаў спярша да аднаго, пасля да другога павека. Я прыняў гэта так, быццам лічыў, што мяне пацалавала Марыя. Але я ўсё-такі ведаў, што пацалаваў мяне ён.

А аднойчы ўвечары ён здзівіў мяне яшчэ больш. Ён паявіўся ў маёй кватэры, сказаў мне, што яму патрэбны дваццаць франкаў, што ён просіць у мяне гэтую суму і прапануе мне ўзамен, каб сёння ноччу Марыю меў не ён, а я.

-- Пабла, -- сказаў я спалохана, -- вы самі не ведаецце, што кажаце. Саступаць за грошы сваю каҳаную іншаму -- гэта лічыцца ў нас верхам ганьбы. Вы нічога не казалі, я нічога не чуў, Пабла.

Ён паглядзеў на мяне спагадліва.

-- Вы не хочаце, гер Гары. Добра. Вы заўсёды самі сабе чыніце завады. Што ж, не спіце сёння ноччу з Марыяй, калі вам так прыемней, і дайце мне грошай проста так, вы атрымаеце іх назад. М не яны вельмі патрэбныя.

-- Навошта?

-- Для Агасцінё -- ведаецце, маленькі такі, другая скрыпка. Ён ужо другі тыдзень нядужыцца, і ніхто яго не даглядае, грошай у яго няма, а тут і ў мяне ўсе выйшлі.

З цікаўнасці, ды і на кару сабе, я выправіўся з ім да Агасціньё, якому ён прынёс у ягоную каморку, жалю вартую каморку пад дахам, малако і лекі, падбіў пасцель, праветрыў пакой, паклаў на гарачачны лоб прыгожы, падрыхтаваны па ўсіх правілах кампрэс -- усё гэта спорна, пяшчотна, умела, як добрая сястра міласэрнасці. Таго ж вечара, я бачыў, ён іграў на саксафоне ў бары «Сіці», іграў да раніцы.

З Гермінай я часта доўга і грунтоўна гутарыў пра Марыю, пра яе руکі, плечы, сцёгны, пра яе манеру смяяцца, цалавацца, танцаваць.

-- А гэта яна табе ўжо паказала? -- спытала аднойчы Герміна і апісала мне нейкую адмысловую гульню языком пры пацалунку. Я папрасіў яе, каб яна сама паказала мне гэта, але яна з самым сур'ёзным выглядам асадзіла мяне. -- Яшчэ не час, -- сказала яна, -- я яшчэ не твая кахраная.

Я спытаўся ў яе, адкуль ёй вядомыя гэта Марыіна майстэрства і шмат якія тайныя падрабязнасці з яе жыцця, пра якія прыстойна ведаць толькі кахранаму і закахранаму мужчыну.

-- О, -- усклікнула яна, -- мы ж сяброўкі. Няўжо ты думаеш, што ў нас могуць быць сакрэты адной ад адной? Я даволі часта спала і іграла з ёю. Так, ты злавіў харошую дзяўчыну, яна ўмее больш за іншых.

-- Думаю, усё ж, Герміна, што ў вас ёсць сакрэты. Альбо ж ты расказала ёй усё, што ведаеш?

-- Не, гэта іншыя рэчы, якіх ёй не зразумець. Марыя цудоўная, табе пашанцавала, а паміж табою і мною ёсць рэчы, пра якія яна ведам не ведае. Я шмат чаго расказала ёй пра цябе, дзіва што, куды больш, чым тое прыпала б табе да густу -- я ж не павінна была спакушаць цябе дзеля яе! Але зразумець, дружка мой, як я цябе разумею, ні Марыя, ні якая-колечы іншая ніколі не спраможацца. Ад яе я даведалася пра цябе і яшчэ сёе-тое, я ведаю пра цябе ўсё, што пра цябе ведае і Марыя. Я ведаю цябе амаль гэтак сама добра, як калі б мы ўжо часта спалі адно з адным.

Калі я зноў сустрэўся з Марыяй, мне было дзіўна ведаць, што Герміну яна туляла да сэрца гэтак сама, як і мяне, што яе валасы і скuru яна гэтак сама адчуvala, цалавала і гладзіла, як і мае. Новыя, няпростыя, складаныя адносіны і сувязі ўсплылі перад мною, новыя магчымасці любіць і жыць, і я думаў пра тысячу душ трактата пра Стэпавага ваўка.

У той кароткі прамежак паміж майм знаёмствам з Марыяй і вялікім баль-маскарадам я быў праста шчаслівы, і ўсё ж мяне ні разу не наведвала адчуванне, што гэта і ёсць збавенне, дасягнутае шчасце, не, я вельмі выразна адчуваў, што ўсё гэта -- толькі зачэпка і падрыхтоўка, што ўсё шалённа парываеца наперад, што самае галоўнае якраз яшчэ наперадзе.

Танцаваць я навучыўся настолькі, што мне здавалася цяпер магчымым удзельнічаць у бале, пра які з кожным днём талковалі ўсё больш і больш. У Герміны быў сакрэт, яна так і не адкрывала мне, у якім маскарадным строі паявіцца. Сваім часам даведаюся, казала яна, а не даведаюся, -- сама дапаможа, але загадзя нічога казаць не будзе. З другога боку, і мае планы наконт касцюма не выклікалі ў яе анякай цікавасці, і я рашыў наогул ні ў кога не пераўбірацца. Марыя, калі я пачаў запрашаць яе на баль, заявіла, што на гэтае свята яна ўжо завяла сабе кавалера, і ў яе ўжо сапраўды быў білет, і я крыху нават засмуціўся, зразумеўши, што давядзенца ісці аднаму. Касцюмаваны баль, які кожны год ладзілі ў залах «Глобуса» людзі мастацтва, быў самы арыстакратычны ў горадзе.

У гэтыя дні я мала бачыўся з Гермінай, а напярэдадні балю яна пабывала ў мяне -- зайдла па білет, які я купіў ёй. Яна мірна сядзела са мною ў майм пакоі, і тут адбылася адна цікавая размова, якая моцна мяне ўразіла.

-- Цяпер табе жывецца, увогуле, няблага, -- сказала яна, -- танцы ідуць табе на карысць. Хто месяц цябе не бачыў, не пазнаў бы цяпер.

-- Так, -- прызнаўся я, -- мне ўжо шмат гадоў не жылося так хораша. Гэта ўсё дзякуючы табе, Герміна.

-- О, а ці не дзякуючы тваёй цудоўнай Марыі?

-- Не. Бо і яе падарыла мне ты. Яна дзівосная.

-- Яна -- тая каханка, якая была патрэбна табе, Стэпавы воўча. Прыйгожая, маладая, заўсёды ў гуморы, вельмі разумна дасведчаная ў каханні і не кожны дзень даступная. Калі б табе не даводзілася дзяліць яе з іншымі, калі б яна была ў цябе заўсёды толькі мімалётнай госцяй, так хораша не атрымалася б.

Так, я мусіў прызнаць і гэта.

-- Значыцца, у цябе ёсць усё, што табе і трэба?

-- Не, Герміна, гэта не так. У мяне ёсць нешта вельмі прыйгожае і чароўнае, вялікая радасць, вялікая ўщеха. Я прости шчаслівы.

-- Ну, вось! Чаго ж табе бракуе?

-- Хачу большага. Мне мала таго, што я шчаслівы, я не на гэта створаны, гэта не маё пакліканне. Яно -- у процілеглым.

-- Значыцца, -- каб быць няшчасным? Ну, гэтага табе хапала і раней -- памятаеш гісторыю з брытвай, як ты не мог вярнуцца дамоў.

-- Не, Герміна, не тое. Правільна, тады я быў вельмі няшчасны. Але тое было дурное няшчасце, няплённае.

-- Чаму ж?

-- Бо інакш у мяне не было б страху перад смерцю, якое я жадаў! Патрэбнае мне няшчасце, па якім я сумую, зусім іншага роду. Яно такое, што дае мне пакутаваць прагна і памерці з асалодай. Вось якога няшчасця альбо шчасця я чакаю.

-- Разумею цябе. У гэтым мы брат і сястра. Але чаму ты супроць таго шчасця, якое знайшоў цяпер з Марыяй? Чаму ты не рады?

-- Я нічога не маю супроць гэтага шчасця, о не, я люблю яго, я ўдзячны яму. Яно цудоўнае, як сонечны дзень мокрым летам. Але я адчуваю, што яно недаўгавечнае. Гэта шчасце таксама няплённае. Яно робіць задаволеным, але быць задаволеным -- гэта не па мне. Яно закалыхвае Стэпавага ваўка, робіць яго сътым. Але гэта не тое шчасце, каб ад яго памерці.

-- А паміраць, значыцца, трэба, Стэпавы воўча?

-- Па-моему, трэба! Я вельмі задаволены сваім шчасцем, я здольны трываць яго і далей яшчэ доўга. Але калі маё шчасце дае мне гадзіну-другую пасумаваць, прачнуцца, дык уесь мой сум скіраваны тады не на тое, каб назаўсёды ўтрымаць гэта шчасце, а на тое, каб зноў пакутаваць, толькі цудоўней, і не меней шкада, чым раней. Я сумую па пакутах, якія далі б мне гатоўнасць і ахвоту памерці.

Герміна пяшчотна паглядзела мне ў очы -- тым цёмным позіркам, што часам паяўляўся ў яе так нянаджана. Раскошныя, страшныя очы! Павольна, падбіраючы кожнае слова асобна, яна сказала, так ціха, што я мусіў напружыцца, каб пачуць:

-- Сёння я хачу сказаць табе нешта такое, што даўно ведаю, ды і сам ты ўжо гэта ведаеш, але яшчэ, можа, сабе не прызнаўся. Я скажу табе зараз, што я ведаю пра сябе і пра цябе і пра наш лёс. Ты, Гары, быў мастаком і філосафам, чалавекам, поўным радасці і веры, ты заўсёды імкнуўся да вялікага і вечнага, ніколі не абмяжоўваўся прыйгожым і малым. Але чым больш будзіла цябе жыццё, тым больш вяртала яно цябе да цябе ж самога, тым большала твая бяда, тым глыбей, па самае горла, апускаўся ты ў пакуту, страхату і роспач, і ўсё тое цудоўнае і святое, што ты калісьці ведаў, любіў, шанаваў, уся твая ранейшая вера ў людзей і ў нашу ю высокую прызначанасць -- ўсё гэта зусім не пасабляла табе, яно разблілася і рассыпалася. Тваёй веры не стала чым дыхаць. А задыхнуцца -- страшная смерць.

Я ківаў, ківаў, ківаў.

-- У цябе было нейкае сваё ўяўленне пра жыццё, была нейкая вера, нейкая задача, ты быў гатовы да подзвігаў, пакутаў і ахвяраў -- а потым спаквала разгледзеў, што свет не вымагае ад цябе ніякіх подзвігаў, ахвяраў і ўсяго такога, што жыццё -- гэта не велічныя

паэма з герайчнымі ролямі і ўсякім такім, а мяшчанскі спакой, дзе задавальняюцца ежай і пітвом, кавай і вязаннем панчохі, гульней у тарок і радыёмузыкаі. А каму трэба і хто носіць у сабе іншае, нешта герайчнае і прыгожае, павагу да вялікіх паэтаў альбо пашану да святых, той дурань і донкіхот. Вось так. І са мною было тое самае, дружка! Я была дзяўчынка з добрымі задаткамі, створаная жыць па высокім узоры, выстаўляць сабе высокія патрабаванні, выконваць вартасныя задачы. Я магла ўзяць на сябе вялікую долю быць жонкай караля, каханкай рэвалюцыянеры, сястрой генія, маці пакутніка. А жыццё толькі і дазволіла мне зрабіцца куртызанкай з больш-менш добрым густам, ды і гэта далося з вялікай цяжкасцю! Вось як сталася са мною. Адзін час я не магла суцешыцца і доўга шукала віну ў самой сабе. Бо жыццё, думала я, увогуле заўсёды мае рацыю, і калі жыццё пасмяялася з маіх кроазаў, значыцца, думала я, гэтыя мае кроцы былі дурныя, няслушныя. Але гэта не дапамагло. А як што ў мяне былі добрыя вочы і вушы, ды і пэўная цікаўнасць таксама, я пачала прыглядвацца да так званага жыцця, да сваіх знаёмых і суседзяў, да больш чым пяці дзесяткаў людзей і лёсаў, і тут я ўгледзела, Гары, што мае мары былі правільныя, тысячу разоў правільныя, гэтак сама як і твае. А жыццё, а рэальнасць былі няправільныя. Калі такай жанчыне, як я, заставалася альбо нэндзіцца і бяссэнсава старыцца за пішучай машынкай на службе ў якога-небудзь здабытчыка грошай, альбо дзеля ягоных грошай выйсці за яго замуж, альбо зрабіцца нечым накшталт прастыуткі, дык гэта было няправільна, як і тое, што такі чалавек, як ты, павінен у адзінцы, у нямеласці, у роспачы хапацца за брытву. Мая бяды была, магчыма, больш матэрыйальная і маральная, твая -- больш духоўная, але дарога была адна і тая самая. Думаеш, мне не зразумелы твой страх перад фактаратам, твая агіда да бараў і танцалаў, твая грэблівасць да джазавай музыкі і да ўсёй гэтай непатрэбчыны? Не, -- яны мне больш чым зразумелыя, і гэтак жа сама зразумелыя твая агіда да палітыкі, твая скруха з прычыны балбагні і безадказнай тузаніны і грызні партый, прэсы, твая роспач з прычыны вайны -- і той, што была, і той, што будзе, і з прычыны цяперашняй манеры думаць, чытаць, будаваць, рабіць музыку, святкаваць святы. Аду кавацца! Твая рацыя! Стэпавы воўк тысячу разоў мае рацыю, і ўсё ж табе не мінуць пагібелі. Ты надта патрабавальны і галодны як на гэты прости, разгультаены, да ўсяго з'абыякавелы сённяшні свет, ён адкіне цябе, у цябе на адно вымірэнне больш, чым яму трэба. Хто хоча сёння жыць і радавацца жыццю, таму нельга быць такім чалавекам, як ты і я. Хто патрабуе замест пілікання -- музыкі, замест асалоды -- радасці, замест цацкання -- сапраўднай жарсці, таму гэты мілы наш свет -- не радзіма.

Яна апусціла вочы і задумалася.

-- Герміна, -- усклікнуў я з пяшчотай, -- сястра, якія харошыя ў цябе вочы! І ўсё-такі ты навучыла мяне фактарту! Але як гэта разумець, што так ілюдзі, як мы, з адным лішнім вымірэннем, не могуць тут жыць? Чаму гэта так? Гэта толькі нашым часам так? Ці так было заўсёды?

-- Не ведаю. Да гонару свету гатовая дапусціць, што ўся справа толькі ў нашым часе, што гэта толькі хвароба, толькі цяперашняя нэндза. Правадыры заўзята і спорна працуяць на новую вайну, а мытым часам скачам фактарты, зарабляем гроши і ямо шакаладкі -- бо ж такім часам свет павінен выглядаць сціпла. Будзем спадзявацца, што іншыя часіны былі лепшыя і зноў будуць лепшыя, багацейшыя, шырэйшыя, глубейшыя. Але нам гэта не дапаможа. І, можа, так і было заўсёды...

-- Заўсёды так, як сёння? Заўсёды свет толькі палітыкам, спекулянтам, лёкая м і забулдыгам, а людзям ні дыхнуць ні прадыхнуць няма чым?

-- Ну так, я гэтага не ведаю, ніхто гэтага не ведае. Ды і ці не ўсё адно? Але я, дружка мой, думаю цяпер пра твойго ўлюблёнца, пра якога ты мне часам рассказываў і чытаў лісты, пра Моцарта. А як было з ім? Хто ў яго час кіраваў светам, схлёбваў вяршкі, задаваў тон і меў нейкую вагу -- Моцарт альбо дзялкі, Моцарт ці зашмуляныя людцы? А як ён памёр і як пахаваны? І мусіць, думаеца мне, так было і будзе заўсёды, і тое, што яны там у школах называюць «сусветнай гісторыяй», якую трэба дзеля блізіру адукаванасці вывучаць напамяць, усе гэтыя героі, геніі, вялікія подзвігі і пачуцці -- усё гэта проста ілжа,

прыдуманая школьнімі настаўнікамі дзеля адукатычных мэтаў і дзеля таго, каб нечым заняць дзяцей у пэўныя гады. Заўсёды так было і заўсёды так будзе, што час і свет, гроши і ўлада належачь дробным і пляскатым, а іншым, сапраўдным людзям, нічога не належыць. Нічога, апрача смерці.

-- Нічога больш?

-- Не чаму ж, яшчэ вечнасць.

-- Ты маеш на ўвазе імя, славу ў нашчадстве?

-- Не, ваўчанятка, не славу -- хіба яна чагось вартая? І няўжо ты думаеш, што сапраўды цяперашня і ў поўным сэнсе слова людзі праславіліся і будуць вядомыя нашчадству?

-- Не, вядома.

-- Ну, вось, значыцца, не славу! Слава існуе адно так сабе, дзеля адукаты, гэта клопат школьніх настаўнікаў. Не славу, не! А тое, што я называю вечнасцю. Вернікі называюць гэта Царствам Нябесным. М не думaeцца, мы, людзі, усе мы, больш патрабавальныя, знаўцы тут і скрухі, надзеленыя адным лішнім вымярэннем, мы і зусім не маглі б жыць, калі б, апрача паветра гэтага свету, не было для дыхання яшчэ і іншага паветра, калі б, апрача часу, не было яшчэ і вечнасці, а яна ж бо і ёсьць якраз царства сапраўднага. У яе ўваходзяць музыка Моцарта і вершы вялікіх паэтаў, у яе ўваходзяць святыя, якія тварылі чуды, прынялі пакутніцкую смерць і далі людзям вялікі прыклад. Але гэтак жа сама ўваходзіць у вечнасць вобраз кожнага, сапраўднага подзвігу, сіла кожнага сапраўднага пачуцця, нават калі ніхто не ведае пра іх, не бачыць іх, не запіша і не захавае нашчадкам. У вечнасці няма нашчадства, а ёсьць толькі сучаснасць.

-- Твая праўда, -- сказаў я.

-- Вернікі, -- сказала яна далей задуменна, -- ведалі пра гэта ўсё-такі больш за іншых. Таму яны кананізувалі святых і тое, што яны называюць «сонмамі святых». Святыя -- гэта па-сапраўднаму людзі, малодшыя браты Збаўцы. У дарозе да іх мы ўсё сваё жыццё, нас вядзе да іх кожны добры наш учынак, кожная смелая думка, кожная любоў. Сонм святых -- ранейшым часам мастакі паказвалі іх на залатым небасхіле, прамяністым, прыўкрасным, поўным міру, -- ён і ёсьць тое, што я назвала «вечнасцю». Гэта царства па той бок часу і бачнасці. Там наша месца, там наша радзіма, туды, Стэпавы воўча, памыкаецца наша сэрца, і таму мы нудзімся па смерці. Там ты зноў знайдзеш свайго Гётэ, і свайго Наваліса, і Моцарта, а я сваіх святых, Хрыстофера, Філіпэ фон Нэрэ, -- усіх. Ёсьць многа святых, якія спачатку былі заклятымі грэшнікамі, грэх так сама можа быць дарогай да святыні, грэх і пахібнасць. Ты будзеш смяяцца, але я часта думаю, што, магчыма, і мой сябар Пабла -- затоены святы. Ах, Гары, нам трэба прадзерціся праз такую навалоч бруду і марнасці, каб прыйсці дамоў! І ў нас няма нікога, хто павёў бы, адзіны наш правадыр -- гэта туга па дому.

Свае апошнія слова яна вымавіла зноў ледзь чутна, і ў пакоі запанавала мірная цішыня. Сонца садзілася, і залатыя літары на каранцах многіх маіх кніг мігаталі ў яго прамяніях. Я ўзяў у далоні галаву Герміны, пацалаваў яе ў лоб і прытуліўся шчакой да яе шчакі -- як брат. Некалькі імгненні ўмы заставаліся ў такой паставе. Хацелася так і застацца і ўжо нікуды не ісці. Але на гэтую ноч, апошнюю перад вялікім балем, мне ўжо падрадзілася Марыя.

У дарозе да яе думаў я, аднак, не пра Марыю, а пра тое, што сказала Герміна. Усё гэта, так мне здалося, былі, мусібыць, не яе ўласныя думкі, а мае, якія гэтая празарліўка, прачытаўшы і ўдыхнуўшы іх у сябе, узнавіла мне так, што яны набылі форму і паўсталі перад мною ў новым выглядзе. За тое, што яна выказала думку пра вечнасць, я быў ёй асабліва ўдзячны. М не патрэбная была гэтая думка, без яе я не мог жыць і не мог памерці. Святое патойбочнае жыццё, не звязанае ні з якім часам, свет бясконцых каштоўнасцяў, боскай сутнасці -- вось што было сёння нанава падорана мне маёй сяброўкай і настаўніцай танцаў. Я міжволі ўспомніў свой гётэўскі сон, успомніў аблічча старога мудраца, які смяяўся такім нечалавечым смехам і жартаваў са мною на свой несмяротны манер. Цяпер толькі зразумеў я ягоны смех, смех несмяротных. Ён быў непрадметны, гэты смех, ён быў толькі святым, толькі празрыстасцю, ён быў тым, што застаецца ў выніку, калі сапраўдны

чалавек, прайшоўшы праз людскія пакуты, заганы, памылкі, жарсці і непаразуменні, прарываеца ў вечнасць, у сусветную прастору. А «вечнасць» была не чым іншым, як збавеннем часу, нейкім наваротам да нявіннасці, нейкім яго ператварэннем назад у прастору.

Я пашукаў Марыю ў тым месцы, дзе мы звычайна вячэралі нашымі вечарамі, але яна яшчэ не прыйшла.

Я сядзеў і чакаў за накрытым сталом у ціхім шынку на ўскраіне горада і думаў пра нашу гутарку. Усе гэтыя думкі, што віліся вакол Герміны і мяне, здаліся мне такімі знаёмымі, такімі роднымі, яны быццам выплылі з запаветных глыбіняў маёй міфалогіі, майго свету вобразаў! Несмяротныя, адчужаныя ў пазачасавай прасторы, ужо зрабіўшыся вобразамі, крышталёвая вечнасць, што абцякае іх як эфір, і халодная, зорная, прамяністая яснасць гэтага пазаземнага свету -- адкуль гэта ўсё мне так знаёмае? Я задумаўся, і ўзгадаліся мне асобныя п'есы з «Касацый» Моцарта, з «Добра тэмпераванага клавіра» Баха, і ўсюды ў гэтай музыцы свяцілася, так мне здавалася, халодная, зорная празрыстасць часу, і над ёю бясконца луналі звышчалавечая яснасць, вечны, боскі смех. О, дык жа і стары Гётэ з майго сну быў тут якраз дарэчы! І раптам я пачуў вакол сябе гэты неспасцігальны смех, пачуў, як смяюща несмяротныя. Я сядзеў, як зачараваны, зачаравана дастаў аловак з кішэні жылеткі, пашукаў вачыма паперы, убачыў перад сабою меню вінаў і пачаў пісаць на адвороце яго, пісаць верш, які толькі нараніцу знайшоў у сябе ў кішэні. Вось ён:

Несмяротныя

Зноў і зноў з далін зямной галечы
рвецца ўгору даўкі дух жыцця,
дзікай нэнды, лішку насыцця,
пах крыві ад трызнаў чалавечых,
курчы жарсці, юру і распusty,
рукі ўбойцаў, катаяў, чорнай з мусты.
Страхам гнаны зброд перад канцом
там смярдзіць, гніе з нутра жыўцом,
дыхае дэвоцтвам і пажадай,
сам сябе жарэ, сабой блюе,
музай пестуе, цяжарны здрадай,
бардакі ўпрыгожвае свае.
Свет шалее ў немарасці п'янай,
плодзіць войны, хлусіць, творыць зло,
родзіцца ўсім нанава і рана
нанава вяртаеца у тло.

Мы ж у вечнасці спакон лунаем
у эфіры, дзе касмічны лёд,
ні гадзін сабе, ні дзён не маем,
мы бясполы, без узросту род.
Вашы страхі, ўпадабанні, звычкі
і забойствы, жарсці, асалоды --
нам спектакль на час палёту знічкі,
бо даўгія ў нас гады і годы.
Моўчкі у міжзор'і мы лунаем,
вашым клопатам не спагадаем,
удыхаем холад вечных зім,
мы ж -- сябры нябеснага дракона.

Холад, безрух мы -- на тым стаім,
і халодны смех у нас -- спаконна.

Потым прыйшла Марыя, і пасля вясёлай вячэры я пайшоў з ёю ў наш пакойчык. Гэтым вечарам яна была прыгажэйшая, цяплейшая і сардэчнейшая, чым калі раней, і ў яе пяшчотах, у яе гулях я адчуў крайнюю гатоўнасць аддаца.

-- Марыя, -- сказаў я, -- ты сёння транжырка, як багіня. Не замуч нас абаіх да смерці, заўтра ж баль-маскарад. Хто за кавалера ў цябе заўтра? Баюся, дарагая мая кветачка, што гэта -- казачны прынц і што ён умыкне цябе і ты ўжо не вернешся да мяне. Ты кахаеш мяне сёння амаль так, як гэта звычайна бывае перад расстаннем, напаследак.

Яна прытулілася губамі амаль да самага вуха і прашаптала:

-- Лепш не кажы так, Гары! Кожны раз можа быць апошнім. Калі Герміна возьме цябе, ты ўжо не прыйдзеш да мяне. Можа, яна забярэ цябе заўтра.

Ніколі я не меў больш моцнага адчування тых дзён, іх дзівосна дваякага, соладка-горкага настрою, чым тою ноччу перад балем. Гэта было шчасце -- прыгажосць Марыі і яе гатоўнасць аддаца, гадзіны, калі можна было нацешыцца, надыхацца, прасякнуцца сотнямі тонкіх пачуццёвых радасцяў, пра якія я з такім спазненнем, на старасці, даведаўся, плёскаючыся ўмяккіх хвалях асалоды. І ўсё ж гэта была толькі абалонка: усярэдзіне ўсё было поўна значэння, напружання, дыхання, і, аддаючыся мілын і кранальным дробязям кахання з любоўнай пяшчотай, няйнакш купаючыся ў цёплай вадзе шчасця, я адчуваў, як мой лёс ляціць наперад, брыкаецца, як спалоханы конь, імчыцца ўтузе і страху да абрыву, да прорвы, гатовы да смерці. І калі яшчэ нядаўна я апасліва і нясмела супрацівіўся прыемнаму легкадумству любові толькі пачуццёвай, калі яшчэ нядаўна баяўся вясёлай саступлівой Марыінай прыгажосці, дык цяпер я перажываў страх перад смерцю -- але страх, які ўжо ведаў, што неўзабаве ён ператворыцца ў пакорлівасць і збавенне.

Тым часам як мы моўчкі заглыбіліся ў дзелавітая гулі нашага кахання і належалі адно аднаму паўнай, чым калі раней, душа мая развітвалася з Марыяй, развітвалася з усім, што для мяне значыла. Дзякуючы яе навуцы я перад канцом яшчэ раз па-дзіцячы даверыўся гульні павярхоўнага, шукаў мі малётных радасцяў, зрабіўся дзіщем і жывёлай у няянінасці полу, -- а ў ранейшым жыцці гэты стан быў знаёмы мне толькі як рэдкае выключэнне, бо да пачуццёвага жыцця і да полу ў мяне заўсёды дамешваўся горкі прысмак віны, салодкі, але страшнаваты смак забароненага плоду, якога чалавек духоўны павінен асцерагацца. Цяпер Герміна і Марыя паказалі мне гэты Эдэм у яго няянінасці, я ўдзячна пагасціваў у ім -- але мне прыспевалася ісці далей, надта прыгожа і цёпла было ў гэтым Эдэме. Зноў дамагацца вянка жыцця, зноў акупляць бясконную віну жыцця -- такая была мая доля. Лёгкае жыццё, лёгкая любоў, лёгкая смерць -- гэта не маё.

З намёкаў дзяўчыны я вывеў, што на заўтрашнім бале альбо ж пасля яго нас чакаюць нейкія асаблівія прыемнасці, нейкі асаблівы разгул. Магчыма, гэта і ёсьць канец, можа, Марыю яе прадчуванне не падманвае, і сёння мы ляжым побач апошні раз, а заўтра лёс, можа, павернецца другім бокам? Я быў поўны палючай тугі; поўны шчымлівага страху, і, з усіх сіл чапляючыся за Марыю, яшчэ раз сутаргава і прагна прабегся па ўсіх сцежках і гушчобах яе Эдэма, яшчэ раз упіўся зубамі ў салодкі плод райскага дрэва.

Пасля ночы я адсыпаўся ўдзень. Раніцай паехаў спачатку ў лазню, пасля, смяротна стомлены, дамоў, занавесіў сваю спальню, знайшоў, раздзяваючыся, у кішэні свае вершы, зноў забыўся пра іх, адразу ж лёг, забыўся пра Марыю, Герміну і маскарад і праспаў цэлы дзень. У стаўшы падвечар, я, толькі калі галіўся, успомніў, што ўжо праз гадзіну пачнецца баль і мне трэба падрыхтаваць кашулю з пластронам. Я сабраўся ў добрым настроі і выйшаў з дому, каб спачатку перакусіць.

Гэта быў першы касцюмаваны баль, на якім я меўся быць. Ранейшым часам, зрэшты, я наведваў, бывала, такія святы, але быў толькі гледачом, і энтузізм, з якім пра іх расказвалі, з якім іх чакалі іншыя, заўсёды здаваўся мне смешным. А сёння і мне баль быў падзеяй, якое

я чакаў з сумесцю радасці, шікаў наслідкі і страху. Як што дамы ў мяне не было, я наважыўся явіцца туды пазней, ды і Герміна раіла мне так зрабіць.

У «Сталёвы шалом», маё ранейшае сховішча, дзе доўгімі вечарамі папівалі віно і строілі з сябе халасцякоў расчараваныя мужчыны, я апошнім часам заходзіў рэдка -- ён ужо не клаўся ў стыль майго цяперашняга жыцця. Але сёння мяне неяк само па сабе пацягнула туды; прытым тужліва-радасным успрыманні лёсу і развітання ўсе вяхі і памятныя мясціны майго жыцця асвятліліся яшчэ раз пакутліва цудоўным водбліскам мінулага, у тым ліку і гэты пракураны кабак, дзе я нядайна працадаў, дзе мне яшчэ нядайна было даволі такога няхітрага наркотыку, як бутэлька мясцовага віна, каб яшчэ на адну ноч легчы ў свой пусты ложак, каб яшчэ на адзін дзень змірыцца з жыццём. Іншыя, больш моцныя ўзбуджальнікі давялося ўжыць, давялося наглытацца атрутамі куды саладзейшай. З усмешкай пераступіў я парог старога кабака, і гаспадыня сустрэла мяне прыветлівымі словамі, а заўсёднікі маўклівым кіўком. Мне працанавалі і прынеслі смажанае кураня, светлым струмінём лілося маладое эльзаскае віно ў тоўстую шклянку, ласкова глядзеліся чыстыя белыя драўляныя сталы, старыя жоўтыя панэлі. І ў той час як я еў, піў, ува мне мацнела адчуванне ўвядання і развітання, пакутліва глыбокое адчуванне прыспелай да распаду злітнасці з усімі мясцінамі і рэчамі майго ранейшага жыцця. «Сучасны» чалавек называе гэта сэнтыментальнасцю; ён перастае любіць рэчы, рэчы, нават самыя свяшчэнныя для яго калісці, нават свой аўтамабіль, які можна пры першай жа нагодзе памяняць на новы, лепшай маркі. Гэты сучасны чалавек энергічны, дзелавіты, здаровы, халодны, падцягнены -- тып што трэба, ён яшчэ пакажа сябе ў наступнай вайні. Мне на гэта было напляваць, я не быў ні сучасны, ні старамодны, я выпаў з часу і нёсся кудысьці, блізкі да смерці, гатовы да смерці. Я нічога не меў супроць сэнтыментальнасці, я быў высакародна рады, што ў маім згарэлым сэрцы тоілася хоць каліўца такіх пачуццяў. І я аддаўся ўспамінам, навеяным гэтым старым кабаком, сваёй прывязанасці да гэтых грубых крэслаў, аддаўся паху дыму і віна, таму павеву прывычкі, цяпла, падабенства з радзімай, якое ва ўсім гэтым адчуваў. Развітанне -- цудоўная рэч, яно размякчае. Мне быў мілья маё цвёрдае сядзенне, мая мужыцкая шклянка, мілы прахалодны фруктовы смак эльзаскага віна, мілая мая блізкасць да ўсяго і да ўсіх у зале, мілья твары замроеных выпівохаў, гэтых расчараваных, чыім братам я даўно быў. Я апіваўся тут мяшчанскімі сантymентамі, крыху прыпраўленым водарам старамоднай тракцірнай рамантыкі той падлеткавай пары, калі шынок, віно і цыгара былі яшчэ забароненымі, невядомымі, цудоўнымі рэчамі. Але Стэпавы воўк не страпянуўся, каб ашчэрыць іклы і разарваць мае сантymенты. Я мірна сядзеў, азораны мінульым, азораны цъмяным святылом знічкі, якая ўжо паспела згарэць.

Увайшоў вулічны гандляр са смажанымі каштанамі, і я купіў у яго прыгаршчы. Увайшла старая з кветкамі, я купіў у яе некалькі гваздзікоў і паднёс іх гаспадыні. Толькі збіраючыся расплаціцца і не знайшоўши прывычнай кішэні ў каптане, я заўважыў, што я ў фраку. Баль-маскарэд? Герміна!

Але было яшчэ рана, я не мог адважыцца ісці ў «Глобус» ужо зараз. Да таго ж, неяк так сталася са мною падчас усіх гэтых забаваў апошніяй пары, я адчуваў нейкую ўнутраную перашкоду, нейкую скаванасць, нейкае нежаданне ўваходзіць у вялікія, перапоўненыя, галасліва-вірлівія залы, нейкую вучнёўскую нямеласць перад чужой атмасферай, перад светам працвітавальцаў жыцця, перад танцамі.

Сноўдаючыся па вуліцах і праходзячы міма нейкага кінатэатра, я зірнуў на пучкі свячыні, што пырнулі на велізарныя каліяровыя афішы, пайшоў быў далей, але вярнуўся і зайшоў у сярэдзіну. Да адзінаццаці я мог тут спакойна пасядзець як бы поначы. З дапамогай служкі, які пасвяціў мене ліхтарыкам, я прабраўся праз занавескі ў цёмную залу, знайшоў вольнае месца і раптам апынуўся ў Старым Запавеце. Ішоў адзін з тых фільмаў, якія нібыта і не для прыбытку, а з высакароднымі і святымі мэтамі ставяцца з вялікай пампезнасцю і выдумкай і на якія нават настаўнікі закона Божага водзяць сваіх вучняў. Давалася гісторыя Майселя і ізраэлітаў у Егіпце -- са шчодрым наборам людзей, коней, вярблюдаў, палацаў, фараонаўскай пышнатаў і габрэйскай нэндзы і пакутаў у гарачых пясках пустыні. Я бачыў,

як Майсей, прычасаны крышачку пад Уолта Ўітмэна, раскошны тэатральны Майсей воганайскай паходкай, з доўгім посаҳам, рашуча і змрочна ступае па пустыні паперадзе габрэй. Я бачыў, як ён маліўся Богу каля Чэрнага мора, бачыў, як расступаецца Чэрннае мора, даючы дарогу, утвараючы лагчыну паміж грамадзінамі вады з'бапал (пра тое, як гэта ўсё зладзілі кіношнікі, маглі доўга спрачацца канфірманды, прыведзеныя на гэты рэлігійны фільм пастарам), бачыў, як ідуць праз мора прарок і запалоханы люд, бачыў, як ззаду іх паяўляюцца фараонавыя калясніцы, бачыў, як егіпцяне спачатку атарапела дзівяцца і пало хаюцца на марскім беразе, а потым адважна кідаюцца наперад, бачыў, як над раскошным, золатапанцырным фараонам і над усімі ягонымі калясніцамі і воінамі змыкаюцца тоўшчы вады, і ўспомніў цудоўны гендэлеўскі дуэт для двух басоў, дзе гэтая падзея цудоўна апета. Я бачыў пасля, як Майсей, суворы герой сярод суроўай скалістай пустыні, падымаецца на Сінай, глядзеў, як Егова праз буру, навальніцу і светлавыя сігналы паведамляе яму там дзесяць запаветаў, а яго няверны народ узводзіць ля падножжа гары залатога цяльца і аддаецца даволі-такі непамерным звесяленням. М не было неверагодна дзіўна бачыць усё гэта на свае жывыя вочы, глядзець, як свяшчэнныя гісторыі, з іх героямі і дзівосамі, якія асянілі калісьці наша дзяцінства першым цымяным уяўленнем пра іншы свет, пра нешта звышчалавечое, разыгрываюцца тут за плату перад высакароднай публікай, якая ціхенька жуе прынесенныя з сабою булачкі, -- у гэтай маленькой карцінцы была відаць уся кідкасць, уся зняцэненасць культуры ў нашу эпоху. Госпадзе, ну, хай бы ўжо, каб толькі прадухіліць гэта свінства, гінулі тады акрамя егіпцян, яшчэ і габрэі, і ўсе іншыя людзі на свеце, гінулі гвалтоўнай і прыстойнай смерцю, а не той жахлівай, уяўнай і палаўінчатай, якою паміраем мы сёння. А і праўда, няхай бы ж!

Маю тайную скаванасць, маю ня смеласць перад балем-маскарадам кіно і выкліканыя ім пачуцці не паменшылі, а непрыемна пабольшылі, і я павінен быў, падумаўши пра Герміну, зрабіць над сабою намогу, каб нарэшце паехаць у «Глобус» і ўвайсці ў залы. Час ужо быў позні, баль быў даўно ў разгары, цвярозы і баязлівы, я адразу ж, не паспейшы распрануцца, трапіў у бурлівую наталач масак, мяне фамільярна штурхалі пад бок, дзяўчата назаляліся, каб я частаваў іх шампанскім, клоўны ляпалі мяне па плячы і звярталіся на «ты». Не паддаючыся нічым угаворам, я з цяжкасцю прадзёрся да гардероба праз бітком набатаваныя залы і, атрымаўши нумарок, склаваў яго ў кішэню з думкаю, што, мабыць, неўзабаве скарыстаюся ім, стаміўшыся ў гэтым развіраваным гармідары.

Ва ўсіх памяшканнях вялікага будынка кішэла свята, ва ўсіх залах танцавалі, у падвальнym паверсе -- таксама, усе калідоры і лесвіцы былі запоўнены маскамі, танцамі, музыкай, смехам і міту снёй. Я панура прабіраюся праз гэты гамуз -- ад негрыцянскага аркестра да сялянскай музыкі, з вялікай распрамененай галоўнай залы ў праходы, на лесвіцы, у бары, да буфетаў, у пакоі, дзе пілі шампанскае. Сцены былі ўвшаны дзікунскімі вясёлымі малюнкамі наймаднейшых мастакоў. Усе былі тут -- мастакі, журналісты, навукоўцы, дзяялкі і, вядома ж, уся разгуляй-гультайская публіка горада. У адным аркестры сядзеў сеньёр Пабла і натхнёна дудзеў у сваю сагнутую трубу; пазнаўши мяне, ён голасна праспіваў мне сваё вітанне. Заціснуты натоўпам я аказваўся то ў адной, то ў другой зале, падымаўся па лесвіцах, спускаўся па лесвіцах; адзін калідор падвальнага паверха адвялі пад пекла, і там наярваў музычны ансамбль чарцей. Спаквала я пачаў прыглядвацца, дзе ж мая Герміна, дзе ж мая Марыя, я пачаў шукаць, зрабіў некалькі спробаў прасачыцца ў галоўнью залу, але кожны раз збіваўся з дарогі альбо адступаў перад супстрэчным патокам натоўпу. Пад поўнач я ўсё яшчэ нікога не знайшоў; хоць і не танцаваў, мне было горача, і галава ў мяне круцілася і пухла, ачмурэлы я плюхнуўся на бліжэйшае крэсла, сярод незнаёмых людзей, спытаў віна і прыйшоў да высновы, што на такія шумныя святы старым, нябось, і патыкацца лепш не варта. Я паныла піў віно, глядзеў на голыя рукі і спіны жанчын, глядзеў, як міма праносяцца пераўбранцы ў неверагодных касцюмах, прымаў лёгкія штурхалі пад бок і моўчкі адцураў ад сябе некалькі дзяўчатаў, якія прасліліся да мяне на калені альбо патанцавацца са мною. «Стары зануда!» -- сказала адна і мела рацыю. Я рашыў выпіць на адвагу і падняцце духу, але ў віне таксама смаку не знайшоў, цераз сілу адолеў другую

шклянку. І паступова адчуў, як за маёй спінай стаіць, высалапіўшы язык, Стэпавы воўк. Нічога не атрымалася, я тут быў не ў сваёй стыхіі. Бо тое ж прыйшоў я сюды з самымі лепшымі намерамі, а развесяліцца не мог, і гэтая бразгатлівая, бурлівая радасць, гэты смех, гэтае бушаванне здаваліся мне дурнымі і вымучанымі.

Таму каля гадзіны ночы злосны і расчараваны я пачаў прадзірацца да гардэроба, каб апрануць паліто і сысці. Гэта была параза, вяртанне да Стэпавага ваўка, і Герміна наўрад ці даравала б мне. Але інакш зрабіць я не мог. Прабіраючыся да гардэроба, я зноў жа ўважліва цікаваў паабапал сябе, спадзеючыся ўгледзець хоць каторую сябровуку. Марна. І вось я ўжо стаяў каля гардэроба, ветлівы службовец за стойкай ужо працягнуў да мяне руку па нумарок, я палез у жылетку ў кішэню -- нумарка не было! Чорт пабяры, толькі гэтага бракавала! Калі я сумна цягаўся па залах, калі сядзеў за нясмачным віном, я, пераборваочы сваё рашэнне сысці, колькі ж бо разоў соваў руку ў кішэню, і кожны раз нумарок быў на месцы. А цяпер вось прапаў. Усё было мне ўпоперак.

-- Згубіў нумарок? -- спытаў нейкі чырвона-жоўты чорт пісклявым голасам. -- На табе мой, прыяцель. -- І ўжо працягнуў мне свой нумарок. Калі я машынальна ўзяў яго і пачаў круціць у пальцах, жувавы карантышык ужо знік.

Але калі я паднёс да вачэй круглу кардонную бірку, каб разгледзець нумар, я ўбачыў замест яго нейкія дробненькія крамзолі. Я папрасіў гардэробчыка счакаць, падышоў да бліжэйшай свяцільні і прачытаў. Дробнымі, спатыклівымі, неразборлівымі літарамі было напісана:

Сёння ноччу з чатырох гадзін магічны тэатр

-- толькі вар'ятам --

платы за ўваход -- разум.

Не ўсім. Герміна ў пекле.

Як марыянетка, калі вяровачкі на секунду выпалі з пальцаў лялечніка, ажывае з ноў пасля кароткай, мёртвай, тупой, абвіслай нерухомасці, зноў падключаеца да гульні, скача і варушыцца, так і я, варта было тузануць за магічную вяровачку, спружыніў і маладым подбегам кінуўся назад у ту ю штурхатню, ад якое толькі што ўцякаў стомленым, знуджаным старцам. Ніводзін грэшнік так не рваўся назад у пекла. Толькі што мне ціснулі лакіраваныя туфлі, толькі што мяне нудзіла і гідзіла густое, напарфумлене паветра, расслабляла духата, і вось ужо я спрытна і лёгка, у рытме ўінстэпа бег праз усе залы да пекла, паветра было казачна-чароўнае, мяне неслі наперад гэтая цеплыня, уся гэтая грымуная музыка, мільгатанне фарбаў, водар жаночых плечыкаў, гвалтнатоўпу, смех, рытмы танцаў, бляск палкіх вачэй. Нейкая іспанская танцоўшчыца кінулася мне напярэймы -- і ў абдымкі: «Паскачы са мною!» -- «Нельга, -- сказаў я, -- мне трэба ў пекла. Але цалунак твой бяру з сабой». Пунсовы рот пад маскай наблізіўся да маіх вуснаў, і, цалуючы, я пазнаў Марыю. Я моцна яе абняў, яе пухлыя губы цвілі, як спелая летняя ружа. І вось мы ўжо танцавалі, не перапыняючы пацалунка, і прайшлі ў танцы міма Пабла, а той улюблёна прыпадаў да сваёй пяшчотна стагнатлівай, завыўнай трубы, паўзабыццёва авбёў нас яго распраменены, яго прыгожа звярыны пагляд. Але не паспелі мы зрабіць і дваццаці па, як музыка аціхла, і я з жалем выпусціў Марыю з рук.

-- З прыемнасцю патанцаваў бы з табою яшчэ, -- сказаў я, захмялелы ад яе цяпла, -- правядзі мне крышачку, Марыя, я закаханы ў тваё цудоўнае плечка, дай мне яго яшчэ на хвілінку! Але разумееш, мяне кліча Герміна. Я на ў пекле.

-- Так я і думала. Бывай, Гары, я буду цябе ўспамінаць з любоўю.

Яна развіталаася. Гэта было развітанне, гэта была восень, гэта доля, якою так спела і раскошна пахла мая летняя ружа.

Я пабег далей па доўгіх калідорах, дзе ўсюды бушавала пяшчотная валтузня, уніз па лесвіцах у пекла. Там на чорных сценах гарэлі бязлітасна яркія лямпы, там ліхаманкава граў аркестр чарцей. На высокім зэдлі, каля бара, сядзеў нейкі прыгожы маладзён без маскі, у

фраку, ён коратка акінуў мяне пакеплівым позіркам. Танцоры адціснулі мяне да сцяны, у гэтай вельмі цеснай зале танцевала дзесяткі з два пар. Прагна і баязліва разглядваў я ўсіх жанчын, большасць былі ў масках, некаторыя ўсміхаліся мне, але ніводная з іх не была Герміна. З высокага зэдля кідаўся пакеплівымі позіркамі то й прыгожы маладзён. У наступную паўзу ў танцах, думай я, яна паявіцца і мяне запросіць. Танец скончыўся, але ніхто не падышоў.

Я прайшоў да бара, уціснутага ў кут нізкай залы. Стойшы каля зэдля прыгожага маладзёна, папрасіў віскі. Я піў і бачыў профіль гэтага маладзёна, які здаўся мне цяпер знаёмы і чароўным, як нейкай карцінка з вельмі далёкага былога, дарагая ціхім налётам пылу мінуласці. О, тут я ўздрыгнуў: гэта ж быў Герман, сябар маёй маладосці!

-- Герман! -- сказаў я нерашуча.

Ён усміхнуўся.

-- Гары? Ты знайшоў мяне?

Гэта была Герміна, толькі крыху інакш зачасаная і крыху падфарбаваная, незвычайным і бледным здаваўся мне яе разумны твар над модным стаячым каўнерыкам, дзівосна маленькімі, па кантрасце з шырокімі чорнымі рукавамі фрака і белымі манжэтамі-зару каўнікамі, рукі, дзівосна далікатнымі, па кантрасце з доўгімі штанамі, яе ножкі ў шаўковых чорна-белых мужчынскіх шкарпетках.

-- Гэта і ёсьць той касцюм, Герміна, у якім ты хочаш прымусіць мяне закахацца ў цябе?

-- Пакуль што, -- кіўнула яна, -- я закахала ў сябе некалькіх дам. А цяпер на чарзе ты.

Давай спачатку разгоннага вып'ем, шампанскага.

Мы сядзелі на высокіх зэдлях і пілі, а побач віравалі танцы і гарачая, запальная струнная музыка. І без якіх там ні было падсцёбак Герміны я закахаўся ў яе. Як бо што яна была пад мужчыну, я не мог танцеваць з ёю, ну, праста ж не мог дапусціцца да нейкіх там адмысловых далікатнасцяў, закідаў у залёты, і хоць у мужчынскіх строях яна здавалася далёкай і безудзельнай, яе позіркі, слова, рухі дыхалі ўсімі чарамі жаноцкасці. Без адзінага дакранання да яе я паддаўся яе чарам, і само гэта чараванне ўваходзіла ў яе ролю, было як бы двухполям. Бо гутарыла яна са мною пра Германа і пра дзяцінства, маё і сваё, пра тыя гады да палавой сталасці, калі падлеткавая сіла кахання скіраваная не толькі на абодва полы, але і на ўсё наогул, на пачуццёве і духоўнае, калі яна надае ўсяму гэтаму ту ю панаднасць, тую казачную здольнасць да метамарфозаў, якія толькі перад выбранымі і пээтамі ажываюць часам і ў больш познім узросце. Іграла яна, безумоўна, юнака, курыла цыгарэты, балабоніла лёгка і разумна, часам крыху паглубліва, але ўсё свяцілася эротыкай, усё ператваралася па дарозе да маіх пачуццяў у мілую спакусу.

Як хораша і глыбока ведаў я, так мне, прынамсі, уяўлялася, Герміну і як цалкам пановаму адкрылася яна мне ў гэтую ноч! Як мякка і непрыкметна аблытвала мяне сеткай пажады, як гулліва і па-русацкі спанатрана апойвала салодкай атрутай!

І вось мы сядзелі, малолі языкамі і пілі шампанскае. Мы паходжалі, назіркам за заламі, кідаліся ў авантury адкрыццяў, выбралі пары і падслухвалі іхнюю гульню. Яна паказвала мне жанчын, з якімі я павінен быў танцеваць, і давала парады па спосабах спакушэння той ці іншай. Мы выступалі ў ролі супернікаў, увіваліся за адной і той самай жанчынай, папераменна танцевалі з ёю або е, стараліся яе скарыць. Але ўсё гэта была толькі маскарадная гульня, гульня паміж намі, усё гэта толькі цясней сплятала нас і распаляла абаіх. Усё было казка, усё было на адно вымярэнне багацей, на адно значэнне глыбей, было гульнёю і сімвалам. Мы змецілі адну вельмі прыгожую маладую жанчыну крыху хваравітага і незадаволенага выгляду, Герман патанцеваў з ёю, прымусіў яе расцвіці, знік з ёю ў адной пітной альтанцы, а потым расказаў мне, што перамог гэтую жанчыну лесбійскімі чарамі. А для мяне цэлы гэты грымотны дом, поўны грымотных танцаў, гэты хмельны карагод масак зрабіўся паступова нейкім шалёным, фантастычным раем, адзін за адным спакушалі мяне плясткі сваім пахам, адзін за адным аблашчваў я наўгад плады выпрабавальнымі персцямі, змей спакушальна глядзелі на мяне з зялёной цяні лістоты, кветка лотаса лунала над чорнай багнай, жар-птушкі на галінках зазывалі мяне, але ўсё гэта вяло толькі да адной жаданай

мэты, усё наанава зараджала мяне з немажэннем ад адной-адзінай. М не прыпала танцеваць з нейкай незнаёмай дзяўчынай; палаючи, вабячы, надзячы, яна патаналя ў хмельным захапленні, і калі мы былі ўжо ў незямным свеце, яна раптам засмяялася і сказала: «Цябе не пазнаць. Сёння ўвечары ты быў такі дурны і нудны». І я пазнаў ту ю, якая некалькі гадзін таму назад назвала мяне «старым занудам». А цяпер яна лічыла, што захамутала мяне, але ў наступным танцы я ўжо палаў у абдымках другое. Я танцеваў падрад дзеў гадзіны альбо і больш, усе танцы, у тым ліку і тыя, якім ніколі не вучыўся. Сюд-туд паблізу паяўляўся Герман, усмешлівы юнак, ківаў мне, знікаў у натоўпе.

Адно адчуванне, невядомае мне да таго часу за ўсе мае пяцьдзесят гадоў, хоць яно знаёмае любой дзяўчынцы, любому студэнту, выпала на маю долю ў гэтую бальную ноч -- адчуванне свята, упоенасці агульнай весялосцю, пранікнення ў таямніцу пагібелі асобы ў масе, *unio mystica** радасці. Я часта чуў расказы пра гэта -- гэта ведала любая служанка, -- часта бачыў, як загараліся вочы ў тых, хто расказваў, а сам толькі паўпагардліва-паўзайдросліва пасмейваўся. Гэтае ззянне ў п'яных вачах адкінутай, вызваленай ад самой сябе асобы, гэтую ўсмешку, гэтую паўвар'яцкую, самазабыўную растворанасць у агульным запоі я назіраў сотні разоў на высокіх і ніzkіх прыкладах -- у п'яных рэкрутаў і матросаў, як і ў вялікіх артыстаў, ахопленых энтузіязмам святочных прадстаўленняў, а таксама ў маладых салдатаў, якія ішлі на вайну, ды і зусім жа нядаўна я, захапляючыся, кахаючи, насіхаючыся і зайдросцячы, бачыў гэта ззянне, гэтую шчаслівую ўсмешку забыццёвасці на твары ў майго сябра Пабла, калі ён, ап'янелы ад ігры ў аркестры, шчасна прыпадаў да свайго саксафона альбо, знемагаючы ад захаплення, глядзеў на дырыжора, на барабаншчыка, на музыканта-банджыста. Такая ўсмешка, такое дзіцячае ззянне, думаў я часам, дадзены толькі вельмі маладым людзям альбо народам, якія не дазваляюць сабе выразна індывидуалізацію і адрозніваць асобных сваіх прадстаўнікоў. Але сёння, у гэтую дабраславенную ноч, я, Стэпавы воўк Гары, сам ззяў такой самай усмешкай, сам купаўся ў гэтым глыбокім дурмане саўдзельства, музыкі, рытму, віна і юру, тым самым дурмане, пахвалы якому з вуснай якога-небудзь прыбылага на баль студэнта я калісьці так часта слухаў пакепліва і з лёгкай пагардлівасцю. Я не быў больш самім сабой, мая асоба растворылася ў святочным хмелі, як у вадзе соль. Я танцеваў з тоі ці іншай жанчынай, але не толькі яна была тою, каго я абдымалі, чые валасы краналіся мяне, чый пах я ўбіраў у сябе, не, усе астатнія жанчыны таксама, што плылі ў гэтым самым танцы, у гэтай самай зале, пад гэту самую музыку, усе, чые светлыя твары мільгалі перад мною як вялікія фантастычныя кветкі, -- усе належалі мне, усім належалі я, усе мы былі саўдзельныя адно ў адным. І мужчыны таксама ўваходзілі сюды, я быў і ў іх, і яны таксама не былі мне чужія, іх ўсмешкі былі маімі ўсмешкамі, іх дамаганні зыходзілі ад мяне, а мае -- ад іх.

* містычнага саюза (лац.).

У тую зіму свет быў упакораны новым танцам, факстротам «Знемажэнне». Гэта «Знемажэнне» ігралася не раз і не пераставала карыстацца попытам, мы ўсе прасякнуліся і апіліся ім, усе напявалі яго наслухам за аркестрам. Я танцеваў не перастаючи, танцеваў з кожнай жанчынай, якая мне пападалася пад рукі, з зусім маладымі дзяўчатамі, з раскошнымі маладымі жанчынамі, з па-летняму спелымі, з сумна адцвілымі, -- захапляўся ўсімі, смяяўся, прамяніўся шчасцем. І калі Пабла ўбачыў, як я ззяю, я, каго ён заўсёды лічыў небаракам, яго вочы засвяціліся шчасцем, ён рэзва падняўся са свайго месца ў аркестры, затрубіў энергічней, залез на крэсла і, стоячы на ім, шчасна і рытмічна разам з трубой загушкаўся ў тант «Знемажэнню», дудзеў і дудзеў, а я і мая партнёрка слалі яму цалункі і ўголос падпявалі. А х, думаў я, будзь яно там што будзе, а я хоць раз шчаслівы, хоць раз, а цвіту і пахну, хоць раз вызваліўся ад самога сябе, быў братам Пабла, дзіцём.

Я ўдзячна заплюшчыў вочы і адпіў глыток эліксіру.

Страціўшы адчуванне часу, я не ведаў, колькі гадзін альбо імгненняў доўжылася гэта хмельнае шчасце. Не змеціў я таксама, што свята, з нарастаннем яго напалу, усё больш звужала сваю прастору. Большасць гасцей ужо сышла, у калідорах пацішэла, шмат агнёў ужо патушылі, лесвічная клетка вымерла, у верхніх залах з маўкалі і разыходзіліся адзін за

адным аркестры, толькі ў галоўнай зале і ўнізе, у пекле, яшчэ бушавала, усё больш разгараючыся, хмельная весялосць. Як што з Гермінай, як з хлопцам, танцеваць я не мог, сустракаліся мы з ёю і віталіся толькі мімалётна, у перапынках паміж танцамі, і ўрэшце яна для мяне зусім прапала, знікла не толькі з вачэй, але нават і з думак. Думак больш не было. Я растварыўся ў п'янім скочным гамузе, мяне акружалі пахі, гукі, уздыхі, слова, мяне віталі і ўспалы мнялі чужыя вочы, чужыя твары, губы, шчокі, плечы, грудзі, калені, мяне, як хвалю, рытмічна калыхала і шугала музика.

Раптам, на імгненненне ачуўшыся, я ўбачыў сярод апошніх гасцей, што ўжо стоўпіліся ў маленькой зальцы, апошняй, дзе яшчэ грала музика, -- раптам я ўбачыў нейкую чорную каламбіну з набеленым тварам, прыгожую, свежую дзяўчыну, адзінку, чый твар прыкрывала маска, цудоўную статнасць, якая за ўсю гэтую ноч яшчэ ні разу не западала мне ў вочы. Па ўсіх астатніх, па іх чырвоных, разагарачаных тварах, памятых касцюмах, апушчаных каўнерыках звялых жабо было відаць, што час ужо позні, а гэтая чорная каламбіна з белым тварам пад маскай, у касцюме без адзінай змяцінкі, з някранута цнатлівым жабо, беласнежным карункамі на зарукаўніках і свежай прычоскай, стаяла як новенькая. Мяне пацягнула да яе, я ўзяў яе за стан, павёў у танцы, яе духмянае жабо казытала мне падбародак, пасма пахучых валос пагладжвала шчаку; пяшчотней і праніклівей за любую іншую партнёрку гэтай ночы ішла насыстраж маім рухам, адышодзіла ад іх, дыктувала іх і гулліва надзіла да ўсё новых крананняў яе маладое, тугое цела. І раптам, калі я ў танцы пачаў, нахіліўшыся, шукаць губамі яе губы, гэтыя губы ўсміхнуліся пагардлівай, даўно мне знаёмай усмешкай, я пазнаў яе моцны падбародак, пазнаў, шчаслівы, яе плечы, яе локці, яе рукі. Гэта была Герміна, ужо не Герман, пераадзетая, свежая, лёгка прыпахненая і напудраная. Нашыя губы, палаючы, сустрэліся, на імгненненне ўсё яе цела, да каленяў, прагна і аддана прынікла да мяне, потым яна адвяла ад мяне вусны і танцевала стрымана і халаднавата. Калі музика перастала, мы спыніліся, абняўшыся, усе распаленые пары вакол нас пляскалі ў далоні, тупалі нагамі, крычалі, падбіваючы стомлены аркестр паўтарыць «Знемажэнне». І раптам мы ўсе адчулы раніцу, убачылі бледнае свято за занавескамі, адчулу блізкі канец весялосці, адчулу стомленасць і слепа, са смехам і адчаем яшчэ раз кінулася ў танец, у музыку, у такт, у паток святла, яшчэ раз шчасна адчулу, як захліствае нас гэтая вялікая хвала. Падчас танца Герміна адкінула сваю пагардлівасць, сваю пакеплівасць, сваю холаднасць -- яна ведала, што ёй ужо нічога не трэба рабіць, каб прымусіць мяне закахацца. Я належжаў ёй. І яна аддавалася -- танцу, паглядам, цалункам, усмешкам. Усе жанчыны гэтай ліхаманкавай ночы, усе, з кім я танцеваў, усе, каго я распальваў, усе, што распальвалі мяне, усе, да каго я заліцаўся, усе да каго прагна прыціскаўся, усе, каму ўслед глядзеў з любоўнай тugoю, зліліся і зрабіліся той адзінай, якая квітнела ў маіх абдымах.

Доўга не канчаўся гэты вясельны танец. Двойчы, тройчы замірала музика, трубачы апускалі свае інструменты, піяніст уставаў з-за рабяля, першая скрыпка знясілена матляла галавой, і кожны раз яны зноў, развярэджаныя энтузіязмам апошніх танцораў, ігралі, ігралі хутчэй, ігралі заядлей. Потым -- мы стаялі яшчэ абняўшыся і не паспейшы аддыхацца ад апошняга прагнага танца -- века рабяля гучна ляпнула, нашыя рукі ўпалі гэтак сама стомлена, як і рукі трубачоў і скрыпачоў, флейтыст, падміргнуўшы, паклаў сваю пасвісцёлку ў футарал, адчыніліся дзвёры, уварвалася халоднае паветра, паявіліся гардэробшчыкі з верхнім віпраткай, і бармэн выключыў свято. Нешта прывідна-вусцішнае было ў гэтым агульным зыходзе, у тым, як танцоры, толькі што распрамененыя, зябка хуталіся ў паліто і пады малі каўніры. Герміна стаяла бледная, але ўсміхалася. Яна павольна падняла рукі і прыгладзіла валасы, яе падпашная ўпадзінка бліснула на свято, тонкі, бясконца далікатны ценъ прабег адтуль да закрытых грудзей, і мне здалося, што гэтая палоска ценю ўвабрала ў сябе, нібы ўсмешка, усю яе прывабнасць, усе гульні і ўсе магчымасці яе цудоўнага цела.

Мы стаялі і глядзелі адно на адно, апошня ў зале, апошня ў доме. Я чуў, як недзе ўнізе грукнулі дзвёры, разбілася шклянка, аціхла хіхіканне, змяшаўшыся са злым тарахченнем аўтамабілю. Я чуў, як дзесьці, у нейкай невядомай вышыні і далечы гучай

смех, надзіва звонкі і радасны, але ж і жудасны, чужы смех, смех як бы крышталёвы і ледзяны, звонкі і прамяністы, але халодны і няўмольны. Чаму гэты смех быў мне знаёмы? Я не мог зразумець гэтага.

Мы стаялі ўдваіх і глядзелі адно на адно. На момант я ачу ўся і працверазеў, я адчу ў, як навальваецца на мяне ззаду неверагодная стомленасць, адчу ў, як агідна ліпне да мяне вільготная і халодная ад поту вонратка, убачу ў, як тырчаць з мятых і прапацелых апусцю зарукаўніка ѿ мае чырвоныя, жылістыя рукі. Але ўсё гэта адразу прайшло, Гермінін позірк усё гэта патушыў. Ад яе позірку, якім яна паглядзела на мяне, здалося, рухнула ўся мая душа, рушылася любая рэальнасць, у тым ліку і рэальнасць маёй пачуццёвай цягі да яе.

-- Ты готовы? -- спросила Гермина, и ёсмешка зникла, як цень на яе грудзях. Далёка і высока замёр той смех у невядомых пакоях.

Я кіўну ў. О так, я быў гатовы.

Тут паявіўся ў дзвярах музыкант Пабла і асвятліў нас сваімі вясёлымі вачыма, якія былі, у сутнасці, вачыма жывёлы, але ў жывёл вочы заўсёды сур'ёзныя, а ягоныя вочы заўсёды смяляліся, і смех якраз і рабіў іх чалавечымі. Ён падклікаў нас з усёй сваёй шчырасцю. На ім была стракатая шаўковая хатняя куртка з чырвонымі штрыфлямі, на фоне якіх прамоклы каўнерык кашулі і вельмі стомлены бледны твар здаліся ўжо нясвежымі, але прамяністыя чорныя вочы яго згладжвалі. Яны таксама згладжвалі рэальнасць, яны таксама чаравалі.

Мы адгукнуліся на ягоны заклік, і каля дзвярэй ён ціха сказаў мне:

-- Брат Гары, я запрашаю вас на невялікі атракцыён. Дапускаюцца толькі вар'яты, платя за ўход -- разум. Вы готовы?

Я зноў кіўнуў.

Мілы хлопец! Пяшчотна і далікатна ўзяў нас пад руکі, Герміну справа, мяне злева, павёў па лесвіцы і прывёў у нейкі невялікі, круглы пакой, сінявата асветлены зверху і амаль зусім пусты, у ім нічога не было, акрамя невялікага круглага стала і трох крэсл, на якія мы і сели.

Дзе мы былі? Ці я спаў? Ці быў дома? Ці сядзеў у аўтамабілі і ехаў? Не, я быў у асветленым сіняватым святлом круглым пакоі, у разрэджаным паветры, у пласце нейкай разрэджанай рэальнасці. Чаму Герміна такая бледная? Чаму так многа гаворыць Пабла? Можа, гэта я прымушаў яго гаворыць, гэта я гаварыў ягонымі вуснамі? Ці не глядзела на мяне яго чорнымі вачыма толькі мая душа, гэтая заблуканая, перапалочаная птушка, дакладна так, як шэрымі вачыма Герміны?

Друг Пабла глядзеў на нас з добрай, крыху цырымоналівай прыветлівасцю, гаварыў і гаварыў, многа і доўга. Той, ад каго я ні разу не чуў нармальнай мовы, той, каго не цікавілі ніякія дыспуты, ніякія фармулёўкі, той, у кім анік не спадзяваўся знайсці здольнасці думашць, гаварыў добрым, цёплым голасам плаў на і без памылак.

-- Сябры, я запрасіў вас на атракцыён, якога Гары ўжо даўно чакае і пра які ён даўно марыў. Цяпер даволі позна, і, мабыць, усе мы крышку стаміліся. Давайце таму спачатку адпачнём тут і падсілкуемся.

Ён дастаў з нішы ў сцяне трох чаркі і нейку ю пацешную бытэлечку, дастаў нейкае экзатычнае пудэлка з каляровых дошчачак, наліў ва ўсе трох чаркі, узяў з пудэлка трох тонкія, доўгія, жоўтая цыгарэты, дастаў з шаўковай курткі запальнічку і даў нам закурыць.
Разваліўшыся ў крэслах, мы павольна пакурвалі гэтыя цыгарэты, дым ад якіх быў густы, як ад ладану, і маленькімі глыткамі пасмоктвалі дзівосна незнамага, ні на што не падобнага смаку церпка-салодкую вадкасць, якая рабіла і праўда жыўнаснае і радаснае ўздзеянне -- цябе нібыта напаўнялі газам і ты траціў свой цяжар. Так мы сядзелі, курылі кароткімі зацяжкамі, пілі маленькімі глыточкамі, адчуваючы ў сабе ўсё большую весялосць і лёгкасць. А Пабла прыглушана гаварыў сваім цёплым голасам:

-- Я рады, дарагі Гары, што магу трошкі пачаставаць вас сёня. Вам часта вельмі абраїдала ваша жыццё. Вы імкнуліся сысці адсюль, праўда ж? Вы марыце пакінуць гэты час, гэты свет, гэтую існасць і ўвайсці ў іншую, больш адпаведную вам існасць, у свет без часу.

Зрабіце гэта, дарагі дружа, я запрашаю вас зрабіць гэта. Вы ж ведаеце, дзе то іщца гэты іншы свет і што свет, які вы шукаеце, ёсць свет вашай душы. Толькі ў вашым сэрцы жыве тая, іншая існасць, па якой вы сумуеце. Я ж магу даць вам толькі тое, што вы ўжо носіце ў сабе самі, я не магу адчыніць вам другой карцінай залы, апрача карцінай залы вашай душы. Я не магу вам даць нічога, хіба што толькі зручны момант, штуршок, ключ. Я памагу вам зрабіць бачным ваш уласны свет, толькі ўсяго.

Ён зноў палез у кішэню стракатай курткі і дастаў адтуль круглае люстэрка.

-- Глядзіце: вось якім вы бачылі сябе дагэтуль!

Ён паднёс люстэрка да маіх вачэй (мне згадаўся дзіцячы вершык: «Ах, люстэрачка ў руцэ!»), і я, крыху расплывіста і цъмяна, убачыў жудасную, унутрана рухому ю, унутрана кіпучую і мяцежную карціну -- сябе самога, Гары Галера, а ўсярэдзіне гэтага Гары -- стэпавага ваўка, дзікага, цудоўнага, але ваўка з разгубленымі і спалоханымі вачымі, у якіх успыхвалі то злосць, то смутак, і гэты абрыйс ваўка не пераставаў ліцца праз Гары -- так замутняе і зыбіць раку ўток з іншым колерам вады, калі абодва струмяні, пакутліва змагаючыся, пажыраюць адзін аднаго ў непазбыўнай тузе па канчатковай форме. Смутна, журботна глядзеў на мяне гэты напалавіну сфармаваны воўк прыгожымі дзікімі вачымі.

-- Вось якім вы бачылі сябе -- паўтарыў Пабла мякка і сунуў люстэрка назад у кішэню.

-- Ну вось, мы адпачылі, -- сказаў Пабла, -- мы падсілкаваліся і крыху пагаманілі. Калі не стамліся, я павяду вас у сваю панараму і пакажу вам свой маленькі тэатр. Згоды?

Мы падняліся, Пабла, усміхаючыся, пайшоў паперадзе, адчыніў нейкія дзвёры, адсунуў нейкую парцьеру, і мы апынуліся ў круглым, як падкова калідоры тэатра, якраз пасярэдзіне, і ў абодва бакі ішоў праход міма мноства, неверагоднага мноства вузкіх дзвярэй, за якімі былі ложы.

-- Гэта наш тэатр, -- сказаў Пабла, -- вясёлы тэатр, спадзяюся, вам удася тут пасмяяцца.

І ён голасна зарагатаў, рогат гэты быў толькі з некалькіх гукаў, але яны прабралі мяне наскроў, гэта быў зноў той звонкі, дзіўны смех, які я ўжо чую угары.

-- У майм тэатрыку столькі ложаў, колькі вам трэба, дзесяць, сто, тысяча, і за кожнымі дзвярыма вас чакае то е, чаго вы якраз шукаеце. Гэта выдатная карцінная галерэя, дарагі дружа, але вам не было б ніякай карысці аглядаць яе такім, які вы цяпер ёсць. Вы былі б скаваныя і аслепленыя tym, што вы прывыклі называць сваёй асобай. Не сумняваюся, вы даўно здагадаліся, што пераадоленне часу, вызваленне ад рэчаіснасці ці як бы вы там ні называлі сваю нуду, азначаюць не што іншае, як жаданне вызваліцца ад сваёй так званай асобы. Яна -- турма, у якой вы седзіце. І калі б вы ўвайшлі ў тэатр такі, які вы ёсць, вы ўсё там убачылі б вачыма Гары, праз старыя акуляры Стэпавага ваўка. Таму вас запрашаем пазбавіцца ад гэтых акуляраў і зрабіць сябе ласку здаць сваю глыбокашаноўную асобу ў наш гардэроб, дзе яна будзе даступная вам у любы момант. Выдатны баль, у якім вы бралі ўдзел, трактат пра Стэпавага ваўка, нарэшце, маленькі ўзбуждалыны сродак, які вы толькі што прынялі, бадай, досьць вас падрыхтавалі. Здаўшы сваю шаноўную асобу, Гары, вы атрымаеце левы бок тэатра, а Герміна -- правы, сустрэцца вы можаце ў любы час. Герміна, зрабі ласку, зайдзі пакуль што за парцьеру, я хацеў бы спярша правесці Гары.

Герміна пайшла направа, міма вялізнага люстра, якое закрывала заднюю сцяну ад падлогі да столі.

-- Ну вось, Гары, цяпер ідзіце і будзьце ў гуморы. Прывесці вас у добры настрой, навучыць вас смяяцца і ёсць мэта ўсёй гэтай нашай задумы -- спадзяюся, вы не наробіце мне клопату. Вы ж добра сябе пачуваеце? Так? Не баічеся? Ну і выдатна, ну і цудоўна. А зараз без страху і ў добраў ахвоце вы ўступіце ў наш фіктыўны свет, увайшоўшы ў яго, як тое прынята, праз маленькае фіктыўнае забойства.

Ён зноў дастаў люстэрка і паднёс яго мне да твару. Зноў на мяне глядзеў збянятэжаны, прымглёны, размыты Стэпавым ваўком Гары -- добра знаёмая і сапраўды непрыемная карцінка, знішчэнне якой не магло дужа турбаваць мяне.

-- Гэтую ўжо непатрэбнью карцінку вы зараз патушыце, дарагі дружба, яна цяпер без патрэбы. Вам дастаткова, наколькі гэта дазволіць ваш настрой, зірнуць на яе са шчырым смехам. Вы цяпер якраз у школе гумару, вы павінны навучыцца смяяцца. Ну, а любы высокі гумар пачынаецца з таго, што перастаеш прымаць на сур'ёзе сваю ж персону.

Я пільна паглядзеў у люстэрка, люстэрка ў руцэ, у якім пату зваўся Гары-воўк. На момант нешта ўва мне ўздрыгнула, глыбока ўсярэдзіне, ціха, але балоча, як успамін, як нудзьга па доме, як каянне. Потым лёгкая ніякаватасць змянілася новым пачуццём, падобным на тое, якое перажываеш, калі ў цябе са сківіцы, замарожанай какайнам, вырвуць хворы зуб, -- адчуванне глыбокай палёгкі і разам з тым здзіўлення, што, бач, зусім яно і не балела. І да гэтага адчування дамешвалася нейкая бадзёрая весялосць і смехатлівасць, якой я не мог супрацівіцца, а таму і запаў у ратавальны смех.

Цьмяная карцінка ў люстэрку ўздрыгнула і патухла, яго маленькая круглая паверхня раптам зрабілася як бы выгаралай -- шэрай, мутнай і непразрыстай. Пабла са смехам шпурнуў гэтую шкліну, яна пакацілася і згубілася недзе ўнізе на падлозе бясконцага калідора.

-- Смяяўся ты хораша, Гары, -- усклікнуў Пабла, -- ты яшчэ навучышся смяяцца, як несмяротныя. Ну вось, нарэшце ты забіў Стэпавага ваўка. Брытвамі тут рады не дасі, глядзі, каб ён мёртвым і заставаўся! Зараз ты зможаш пакінуць дурную рэальнасць. Пры самай блізкай нагодзе мы вып'ем на брудэршафт. Ніколі, дарагі, ты не падабаўся мне так, як сёння. І калі пасля табе гэта мецьме значэнне, мы зможем з табой і пафіласофічаць, і падыспутаваць, і пагаварыць пра музыку, і пра Моцарта, і пра Глюка, і пра Платона, і пра Гётэ, колькі табе захочацца. Зараз ты зразумееш, чаму гэта раней не выходзіла... Трэба спадзявацца, табе пашанцуе, і ад Стэпавага ваўка ты на сёння пазбавішся. Бо тваё ж самазабойства, вядома, не канчатковае. Мы цяпер у магічным тэатры, тут ёсць толькі карціны, а не рэальная рэчавасць. Выбери сабе якія-небудзь харошыя і вясёлыя карціны і дакажы, што ты і насамрэч ужо не закаханы ў сваю сумніўную асобу! Але калі ты ўсё-такі хочаш вярнуць яе, табе дастаткова зноў зірнуць у люстэрка, якое я табе зараз пакажу. Ты ж ведаеш старую мудрую прымаўку: лепиш адно люстэрка ў руцэ, аніж два на сцяне. Ха-ха! (Ён зноў засміяўся так прыгожа і страшна.) Ну вось, а цяпер застаецца нам яшчэ адна зусім маленькая, вясёлая цырымонія. Цяпер ты адкінуў акуляры сваёй асобы, дык жа зірні раз у сапраўднае люстра! Мецьмеш асалоду.

Смеючыся і пацешна пагладжаючы, ён павярнуў мяне так, што я апынуўся перад вялікім насценным люстрам. І ўбачыў самога сябе.

Нейкае імгненне я бачыў знаёмага мне Гары, толькі з незвычайна вясёлым, светлым, усмешлівым тварам. Але не паспей я пазнаць яго, як ён распаўся, ад яго аддзялілася другая постаць, трэцяя, дзесятая, дванаццатая, і ўсё велізарнае люстра запоўнілася суцэльнім Гары альбо кавалкамі Гары, незлічонымі Гары, кожнага з якіх я ведаў і пазнаваў толькі за нейкія імгненныя долі секунды. Некаторыя з гэтага мнства Гары былі майго ўзросту, іншыя старэйшыя, а тыя былі праста старажытамі, а каторыя зусім малады мі, юнакамі, хлапчукамі, школьнікамі, падлеткамі, дзець мі. Пяцідзесяцігадовыя і дваццацігадовыя Гары бегалі і скакалі ўперамешку, трыццацігадовыя і пяцігадовыя, сур'ёзныя і вясёлыя, спаважныя і смяшлівыя, добра апранутыя і абадранцы, а то і зусім голыя, безвалосыя і касматыя, і ўсе былі мною, і кожнага я бачыў адно імгненне і імгненна ж пазнаваў, і кожны знікаў, яны разбягаліся ва ўсе бакі, налева, направа, уцікалі ўглыбіню люстра, выбягалі з люстра. Адзін элегантны хлопец, кінуўся са смехам на грудзі Пабла, абняў яго і з ім уцёк. А другі, які асабліва мне спадабаўся, прыгожы, міленкі хлопец шаснаццаці-сямнаццаці гадоў маланкай вылецеў на калідор, пачаў чытаць надпісы на ўсіх дзвярах, я пабег за ім, перад аднымі дзвярамі ён спыніўся, я прачытаў надпіс:

Усе дзяўчата ты твае!

Апусci адну марку

Гэты мілы хлопчык падскокнуў, узвіўся галавой наперад, кінуўся ў шчыліну і знік за дзвярыма.

Пабла таксама знік, ды і само люстра нібыта знікла, а з ім і ўсе гэтыя безлічныя вобразы Гары. Я адчуў, што цяпер сам з сабою і з тэатрам і пачаў з цікаўнасцю хадзіць ад дзвярэй да дзвярэй і чытаць на кожных надпісы, -- пакуса, абяцанне.

Надпіс:

Запрашаю на вясёлае паляванне!

Вялікая дзічына -- аўтамабілі --

павабіў мяне, я адчыніў вузкія дзвёры і ўвайшоў.

Мяне адразу турнула ў нейкі шумны і ўсхваляваны свет. Па вуліцах снавалі аўтамабілі, часткова браніраваныя, і палявалі на пешаходаў, душылі коламі, плюшчылі аб сцены дамоў. Я адразу скеміў: гэта была вайна паміж людзьмі і машынамі, якая даўно рыхтавалася, даўно чакалася, даўно палохала і нарэшце грымнула. Усюды валяліся трупы і кавалкі разадраных цел, паўсюль разбітыя, скарэжаныя, паўзгарэлія аўтамабілі, над гэтым хаосам круціліся і шнуравалі самалёты, па іх таксама лупілі з дахаў і з вокнаў з вінтовак і кулямётаў. Дзікія, цудоўна-палымяныя плакаты на ўсіх сценах велізарнымі, вогненнымі, як факелы, літарамі заклікалі нацыю выступіць нарэшце на баку людзей супроты машын, перабіць нарэште тлустых, добра апранутых, укормленых багацеяў, якія з дапамогаю машын выціскаюць тлушч з іншых, а заадно і іх вялікія аўтамабілі, якія кашляюць, злосна рыкаюць, пасатанінску гудуць, папаліць нарэште фабрыкі і крыху ачысціць, крыху спустошыць сплюгаўленую зямлю, каб зноў расла трава, каб запылены цэментны свет зноў ператварыўся ў лясы, лугі, палі, ручай і балоты. Затое іншыя плакаты, выдатна зробленыя, цудоўна стылізаваныя, вытрыманыя ў больш пяшчотнай, не такой дзіцячай колеравай гаме, складзеная незвычайна разумна і таленавіта, наадварот -- усхвалявана перасцерагалі ўсіх маё масных і дубранамераных ад пагрозы хаосу, анархіі, малюочы праста-так і кранальнае шчасце парадку, працы, уласнасці, культуры, права і славілі машыны як найвышэйшае і апошняе дасягненне людзей, дзякуючы якому яны могуць ператварыцца ў багоў. Задуменна і з захапленнем чытаў я гэтыя плакаты, чырвоныя і зялёныя, дзівоснае ўздзеянне работі на мяне іх палымянае красамоўства, іх жалезная логіка, яны мелі рацыю, і, глыбока перакананы прачытаным стаяў я то перад адным, то перад другім, хоць даволі-такі густая страляніна вакол мне ўсё-такі моцна назаляла. Што ж, галоўнае было ясна: гэта была вайна, гарачая, шыкарная і ў найвышэйшай ступені сімпатычная вайна, дзе ішлося не пра імператара, не пра рэспубліку, межы, не пра сцягі, партыі і да таго падобныя дэкаратыўныя і тэатральныя рэчы, па сутнасці дробязі, а дзе кожны, каму не хапала паветра і прыелася жыццё, выказваў сваю нездаволенасць і дамагаўся ўсеагульнага разбурэння металічнага цывілізацыйнага свету. Я бачыў, як звонка і як шчыра і адкрыта смяеца ў вачах ва ўсіх жараснай асалода забойства і разбурэння, і ўва мне самім пышна распусціліся дзікія кветкі і зарагаталі зусім не цішэй. Я радасна ўтачыўся ў барацьбу.

Але самае цудоўнае было, што побач са мною раптам апынуўся мой школьнік таварыш Густаў, пра якога я ўжо дзесяткі гадоў нічога не чую, калісьці самы неакілзаны, самы дужы і жыццелюбны з сяброў майго ранняга дзяцінства. У мяне душа заспівала, калі я ўбачыў, як мне з ноў падміргнулі яго блакітныя очы. Ён даў мне знак, і я тут жа з радасцю пайшоў за ім.

-- Божа мой, Густаў, -- шчасліва ўсклікнуў я, -- вось гэта сустрэча! Кім жа ты цяпер? Ён засміяўся сярдзіта, як усё роўна ў хлапечыя часы.

-- Дурань, няўжо трэба адразу лезці з пытаннямі і балбатнёй? Прафесарам тэалогіі -- во, кім я цяпер, ну во, цяпер ты гэта ведаеш, але, стары, мне ўжо не да тэалогіі, на шчасце цяпер вайна. Гайды! Хадзем!

З маленькой машины, якая, порскаючы, ляцела нам насустреч, ён трапным стрэлам зняў шафёра, спрытна, як малпа, сігнуў у машину, спыніў яе і пасадзіў мяне, потым, з шалёнай хуткасцю, праз кулі і перавернутыя машины, мы памчаліся прэч, далей ад цэнтра горада.

-- Ты на баку фабрыкантаў? -- спытаўся я ў сябра.

-- Няважна, гэта справа густу, выедзем за горад -- разбярэмся. Зрэшты, не, пачакай, я хутчэй за тое, каб мы выбралі другую партыю, хоць, па сутнасці, гэта, вядома, усё адно. Я тэолаг, і мой продак Лютэр сваім часам дапамагаў князям і багатым у цяжбіне з сялянамі, а мы цяпер гэта крыху паправім. Дрэнь машина, але будзем спадзяваща, яе хопіць яшчэ на некалькі кіламетраў!

Як ветрык, мы з таращеннем вырваліся з горада ў спакойныя зялёныя мясціны, праехалі шмат міляў па шырокай раўніне, а пасля павольна падняліся і заглыбліся ў магутныя горы. Тут мы спыніліся на гладкай, коўзкай дарозе, якая смела змяілася паміж стромай скалой і нізкім парапетам, ішла высока ўгору над возера, што сінела ўдалечыні.

-- Сімпатычная мясціна, -- сказаў я.

-- Вельмі прыгожая. Мы можам называць яе Асявой дарогай, тут зломіца не адна вось, Гарычак мой, сам пабачыш!

Каля дарогі стаяла вялікая пінія, а на пініі, наверсе, мы ўбачылі нешта накшталт дашчанай будкі, такую назіральную вышку. Густаў звонка засміяўся, хітра падміргнуў мне блакітны мі вачыма, мы спешна выйшлі з машины, ускараскаліся па камлі і, яшчэ не адсопшыся, схаваліся ў будцы, якая нам дужа спадабалася. Мы знайшлі там вінтоўкі, пісталеты, скрынкі з патронамі. І не паспелі крыху астыць і як след засесці дарогу, як з бліжэйшага павароту ўжо пачуўся хрыплы і загадны гудок вялікай раскошнай машины, яна з рыкам ехала па гладкай дарозе на высокай хуткасці. Вінтоўкі мы ўжо зладзілі. Гэта было на дзіва цікава.

-- Цэлься ў шафёра! -- загадаў Густаў, калі цяжкая машина імчалася якраз міма нас.

І вось ужо я прыцяліўся і стрэліў -- у сінюю шапку шафёра. Ён паваліўся, машина прамчалася далей, урэзалася ў скалу, адскочыла назад, цяжка і злосна, як вялікі тоўсты чмель, чмякнулася аб нізкую сценку, перавярнулася і з ціхім кароткім трэскам пераваліўшыся цераз яе, рухнула ў прорву.

-- Гатовенъская! -- засміяўся Густаў. -- Наступнага бяру на сябе.

Вось ужо зноў сюды ляцела машина, на сядзеннях відны былі тры ці тое чатыры постасці пасажыраў, за адной жаночай галоўкай нерухома і гарызантальна плыў канец шаля, блакітнага шаля, яго мне, шчыра кажучы, было шкада, хто ведае, ці не смяяўся пад ім прыгожы жаночы тварык. Госпадзе, калі ўжо мы гуляем у разбойнікаў, дык было б, мабыць, правільней і прыгажай трывамца вялікіх прыкладаў і не пашыраць нашай дзівоснай крыважэрнасці на прыгожых дам. Шафёр тузануўся, паваліўся, машина пацалавала стромую скалу, адскокнула і бразнулася коламі ўгору на дарогу. Мы пачакалі, нічога не варухнулася, людзі нема ляжалі пад машинай, як у пасты. Машина яшчэ вурчала, хрыпела і пацешна круціла коламі ў паветры, але раптам яна страшна трэннула і ўспыхнула яркім полымем.

-- «Форд», -- сказаў Густаў. -- Трэба спусціца ўніз і аслабаніць дарогу.

Мы спусціліся і агледзелі ахопленую полымем груду. Яна дагарэла вельмі хутка, мы тым часам зрабілі рычагі з маладых дрэўцаў, пасля падважылі яе, адштурхнулі і сапхнулі цераз парапет з абрыву, пасля чаго ў кустах яшчэ доўга-доўга нешта трашчала. Калі мы пераварочвалі машину, два трупы выпалі, цяпер яны ляжалі на дарозе, вонратка абарэла. На адным даволі добра ацалеў пінжак, я абследаваў яго кішэні, спадзеючыся даведаща, хто гэта быў. Знайшоў кашалёк, у ім візітоўкі. Я ўзяў адну з іх і прачытаў на ёй слова «Тат твам асі»*.

* Гэта ты (санскр.).

-- Вельмі дасціпна, -- сказаў Густаў. -- Але ж і насамрэч няважна, як завуць людзей, якіх мы цяпер забіваем. Яны такія самія гаротнікі, як і мы, імёны значэння не маюць. Гэты свет павінен загінуць, і мы з ім разам.

Мы паскідалі трупы да машины. А тым часам ужо сігналіў, пад'язджаючы, новы аўтамабіль. Яго мы расстралялі праста з дарогі. Ён закруціўся, як п'яны, праляцеў яшчэ крыху наперад, пасля ўпаў і з хрыпам улёгся, адзін пасажыр ціха сядзеў на сваім месцы, але цэлая і здаровая, хоць была бледная і ўся дрыжала, з машины выйшла відная з сябе дзяўчына. Мы прывіталі яе і прылашчыліся на паслугі. Яна была вельмі напалоханая, слова сказаць не магла і некалькі хвілін глядзела на нас як дурная.

-- Што ж, спярша паглядзім, што тут і як з гэтym пажылым герам, -- сказаў Густаў і павярнуўся да пасажыра, які ўсё яшчэ трymаўся ззаду мёртвага шафёра. Гэта быў чалавек з кароткімі сівымі валасамі, ён не заплюшчыў сваіх разумных светла-шэрых вачэй, але, здаецца, моцна пацярпей, прынамсі, з рота ў яго цякла кроў, а шыю ён трymаў неяк злавесна скасабочана і нерухома.

-- Дазвольце прадставіцца, шаноўны, мяне завуць Густаў. Мы дазволілі сабе застрэліць вашага шафёра. Ці можам мы папытатцца, з кім маем гонар?

Шэрый вочы старога глядзелі холадна і сумна.

-- Я старшы пракурор Лерынг, -- сказаў ён павольна. -- Вы забілі не толькі майго небарaku шафёра, але і мяне, я адчуваю, што ўсё зараз скончыцца. Чаму вы стралілі па нас?

-- Вы надта шпарка ехалі.

-- Мы ехалі з нармальнай хуткасцю.

-- Што было нармальная ўчора, сёння ўжо ненармальная, гер старшы пракурор. Сёння мы лічым, што любая хуткасць, з якой можа ехаць аўтамабіль, занадта высокая. Цяпер мы паламаем аўтамабілі, усе да аднаго, іншыя машины таксама.

-- І вашыя стрэльбы?

-- Дойдзе і да іх, калі ў нас застанецца часу на гэта. Магчыма, заўтра ці паслязаўтра мы ўсе загінем. Вы ж ведаеце, наша частка свету жахліва перанаселеная. Ну, а цяпер дыхацьмецца лягчэй.

-- Вы страліеце па ўсіх без разбору?

-- А чаго там разбірацца! Некаторых, вядома, шкада. Напрыклад, гэтай прыгожай маладой паненкі мне было б шкада -- яна, відаць, ваша дачка?

-- Не, мая стэнаграфістка.

-- Тым больш. А цяпер, калі ласка, вылазіце альбо дазвольце нам выцягнуць вас сілком: машина падлягае знішчэнню.

-- Я б лепей хацеў быць знішчаным разам з ёю.

-- Воля ваша, як вам заўгодна. Дазвольце яшчэ адно пытанне. Вы пракурор. Мне заўсёды было незразумела, як чалавек можа быць пракурорам. Вы жывяце з таго, што вінаваціце і выракаеце на кары іншых людзей, у большасці няшчасных беднякоў. Хіба ж не?

-- Так, гэта праўда. Я выконваў свой абязязак. Гэта быў мой абязязак. Гэтак сама, як абязязак ката -- забіваць асуджаных мною. А вы самі ўзялі на сябе такі абязязак. Вы ж таксама забіваеце.

-- Слушна. Толькі мы забіваем не з абязязку, а дзеля асалоды, дакладней -- ад нездаволенасці, таму бо, што мы расчарараваліся ў свеце. Забойства дае нам пэўную прыемнасць. А вам ніколі не давала прыемнасці забойства?

-- Вы мне абрыйдлі. Зрабіце ласку, давядзіце вашу працу да канца. Калі не разумееце, што такое абязязак...

Ён змоўк і перакасіў губы, быццам хацеў плюнуць. Але выйшла толькі крыху крыві, якая асела на яго падбародку.

-- Чакайце, -- ветліва сказаў Густаў. -- Разумення абязязку ў мяне праўда няма, ужо няма. Раней даводзілася шмат займацца па абязязку, я быў прафесарам тэалогіі. Апроч таго, быў салдатам і ваяваў. У тым, што мне здавалася абязязкам і што мне загадвала начальства, нічога добра не было, я заўсёды стараўся рабіць наадварот. Але калі ў мяне няма разумення абязязку, дык затое ёсць разуменне віны -- а гэта, можа, адно і тое самае. Як што я народжаны маці, я вінаваты, я асуджаны жыць, абвязаны быць падданым нейкай дзяржавы, быць салдатам, забіваць, сплачваць падаткі на гонку ўзбраення. І цяпер вось, у

гэтую хвіліну, віна жыцця зноў, як калісці ў час вайны, прывяла мяне да патрэбы забіваць. Але гэтым разам я забіваю без агіды, я змірыўся са сваёй віной, я нічога не маю супроць таго, каб гэты дурны, замкнёны свет рухнуў, я рады пасобіць гэтаму і з радасцю загіну сам.

Пракурор з вялікай намогай усміхнуўся зліплымі ад крыві губамі. Удалося яму гэта не тое каб добра, але намер быў відзён.

-- Выдатна, -- сказаў ён. -- Мы, выходзіць, калегі. А цяпер выканайце, калі ласка, свой ававязак, калега.

Прыгажуня паспела тым часам самлець у скрай дарогі.

У гэты момант зноў загула машына, якая набліжалася на поўным ходзе. Мы адвалаклі дзяяўчыну ўбок, прыцісліся да скал і далі новай машыне ўрэзацца ў абломкі старой. Яна рэзка спынілася і стала дыба, нічога сабе не прычыніўшы. Мы дружна схапілі віントуўкі і ўзялі на прыцэл прыбыльцаў.

-- Вылазьце! -- скамандаваў Густаў. -- Рукі ўгору!

Трох мужчын вылезла з машыны, усе паслухмяна паднялі руکі.

-- Ці ёсьць сярод вас урач? -- спытаўся Густаў.

Тыя адказалі адмоўна.

-- Тады, зрабіце ласку, асцярожненка здыміце з сядзення гэтага зашчэмленага герыка, ён цяжка паранены. А пасля давязіце яго на сваёй машыне да наступнага горада. Ну, узялі!

Старога паклалі ў другую машыну. Густаў скамандаваў, і ўсе паехалі.

Наша стэнаграфістка тым часам паспела ачувацца і сачыла за тым, што адбываецца. Мне было прыемна, што нам дастаўся такі сімпатычны трафей.

-- Паненка, -- сказаў Густаў, -- вы страцілі працадаўцу. Трэба спадзявацца, што больш ні ў чым гэты пажылы гер не быў вам блізкі. Я прымаю вас на службу, будзьце нам добрай каляжанкай! Так, а цяпер паспяшаймася. Неўзабаве тут будзе няўтульна. Вы ўмееце караскацца, паненка? Умееце? Ну, дык давайце ж, лезьце паміж намі, мы пасобім.

Стараючыся не траціць ні секунды, мы троє залезлі па дрэве ў нашу будку. Наверсе паненцы замлосціліся, але ёй далі каўтнушкі канъяку, і ўсё абышлося, яна настолькі ачуяла, што ацаніла шыкоўны выгляд на горы і возера і паведаміла нам, што яе завуць Дора.

Адразу пасля ўнізе зноў паказалася машына, якая не спыняючыся, асцярожна аб'ехала аўтамабіль, а потым рэзка дадала хуткасці.

-- Увільваеце! -- засмяяўся Густаў і зваліў куляй шафёра.

Машына, паскакаўшы, тузанулася да парапета, прасадзіла яго і коса завісла над прорвай.

-- Дорачка, -- сказаў я, -- вы ўмееце абыходзіцца з віントукамі?

Яна не ўмела, але навучылася ад нас зараджаць карабін. Спярша ёй не хапала спрыту, яна да крыві абадрала палец, заныла — мусова ёй дайце англійскага пластыру. Але Густаў расталкаваў ёй, што ідзе вайна і што яна, Дора, павінна паказаць, якая яна адважная патрыётка. І ўсё пайшло на добры лад.

-- Але што будзе з намі? -- спыталася потым.

-- Не ведаю, -- сказаў Густаў. -- Мой сябар Гары ласы на прыгожых жанчын; ён пасябрьеце з вами.

-- Але ж яны вернуцца з паліцыяй і салдатамі і пазабіваюць нас.

-- Паліцыі і ўсяго такога іншага больш няма. У нас ёсьць выбар, Дора. Альбо спакойненка чакай тут угary і расстрэльвай усе машыны, што праезджаць міма, альбо сядай у яку-небудзь-каторую, шуруй адсюль, і хай цябе расстрэльваюць іншыя. Ніважна, на чый бок мы станем. Я за то е, каб заставацца.

Унізе зноў паявілася машына, да нас даляцеў яе зычны сігнал. Ёй мы таксама спраўненка далі рады, і яна засталася ляжаць дагары нагамі, пардон -- коламі.

-- Чысты смех, -- сказаў я, -- што ад стральбы можа быць столькі кайфу! А раней жа я быў зацягнуты праціўнік войнаў!

Густаў усміхнуўся.

-- То ж бо тое й яно, надта шмат людзей расплодзілася на свеце. Раней гэта не так вочы парола, а цяпер толькі вокам кінь -- і кожны хоча дыхаць чыстым паветрам, і кожнаму дай аўтамабіль, а ўсім жа не дагодзіш. Ясна, тое, што мы цяперака робім, -- неразумна, гэта шалапайства, ды і вайна была вялікім шалапайствам. З часам чалавецтва хоч-не-хоч навучыцца абмяжоўваць сваё размнажэнне разумнымі спосабамі. Пакуль мы рэагуем на невыносны стан даволі неразумна, але робім, па сутнасці, тое, што трэба, -- рэгулюем яго колькасна.

-- Так, -- сказаў я, -- тое, што мы робім, мабыць, неразумна, і ўсё ж, бадай, гэта добра і патрэбна. Нядобра, калі чалавецтва перанатужвае свае глузды і спрабуе з іх дапамогай упарадкаваць рэчы, якія ніякім глуздам недаступныя. Тады ўзнікаюць розныя ідэалы... яны вельмі разумныя, і ўсё ж страшэнна гвалцяць і абіраюць жыщё, бо надта ж такі спрашчаюць яго. Вобраз чалавека, колісъ высокі ідэал, пагражае ператварыцца ў стэрэатып. Мы, вар'яты, магчыма, зноў увысакароднім яго.

Густаў засміяўся і адказаў:

-- Стары, ты гаворыш куды к чорту як разумна, чэрпаць з такога калодзежа мудрасці -- раскоша. І, магчыма, ты нават маеш нейкае каліва рацыі. Але, зрабі ласку, зарадзі цяпер сваю фузею, ты, па-мойму, перазалету ценіўся. У любы момант можа нахапіцца якая-небудзь казуля, а яе філософіямі не возьмеш, патрэбны ўсё-такі кулі.

Пад'ехаў аўтамабіль, і адразу скапыціўся, дарога была цяпер запруджана. Тоўсты рыжы чалавек, які застаўся жывы, дзіка размахваў рукамі калія абломкаў, зіркаў уніз і ўгору, змеціў нашу схованку, пабег з рыкам у наш бок і давай лупіць па нас з рэвальвера.

-- Адвалацца, а то бабахну, -- крыкнуў Густаў уніз.

Рыжы ўзяў яго на прыцэл і стрэліў. Тады мы ўрымсцілі яго двума стрэламі.

Мы далі рады яшчэ двум машынам, якія пад'ехалі крыху пазней. Пасля дарога апусцела, аціхла -- відаць, разышлася пагалоска, што яна небяспечная. У нас было яшчэ колькі часу папасвіць вочы на краявідах. Па той бок возера ляжаў у даліне невялікі гарадок, там падымаўся дым, і неўзабаве мы ўбачылі, як там з даху на дах пераскокае агонь. Чулася і страляніна. Дора зарумзала, я пачаў гладзіць яе па мокрых шчоках.

-- Няўжо мы ўсе павінны памерці? -- спытала яна.

Ніхто не адказаў. Тым часам унізе паказаўся нехта пешы, убачыў барыкаду разбітых аўтамабіляў, абнюхаў іх з усіх бакоў, нагнуўся, сунуўся ў адзін, выцягнуў адтуль стракаты парасон ад сонца, дамскую сумачку, бутэльку віна, спакойна сеў на парапет, адпіў з бутэлькі, з'еў нешта там з сумачкі, загорнутае ў фольгу, дапіў бутэльку да дна і весела рушыў далей у дарогу з парасонам падпахай. Ён спакойна ішоў наперад, і я сказаў Густаву:

-- А вось ці мог бы ты цяпер садануць па гэтым мілым хлопцы і прадзіравіць яму конаўку? Бог сведка, я не змог бы.

-- А яно ж і не трэба, -- буркнуў мой сябар.

Але і ён адчуў сябе несамавіта. Варта нам убачыць чалавека, які яшчэ паводзіўся бясхітрасна, мірна, па-дзіцячы, які жыў яшчэ ў стане нявіннасці, як усе нашыя такія на погляд пахвальныя і такія патрэбныя ўчынкі здаліся нам раптам дурнымі і агіднымі. Цьфу, каб ты звялося, колькі крыві! Нам зрабілася сорамна. Але кажуць, што нават генералы перажывалі час-парою на вайне нешта такое.

-- Хадземце адгэтуль, -- заныла Дора, -- злезем, у машынах напэўна знайдзеца што-небудзь з'есці. Няўжо вы не прагаладаліся?

Унізе ў горадзе бухнулі ў званы -- усвалявана і спалохана. Мы падрыхтаваліся да спуску. Дапамагаючы Доры пералезі цераз загародку, я пацалаваў яе ў калені. Яна звонка засміялася. Але тут дошкі не вытрымалі, і мы з ёю рухнулі ў пустату...

Я зноў быў у круглым калідоры, яшчэ не астылы ад прыгоды з паляваннем. І адусюль, з усіх дзвярэй заклікалі надпісы:

Мутабор*

Ператварэнне ў любыя жывёлы і любыя расліны

* Я ператвараюся (лац.).

Камасутра

Навучанне індыйскаму мастацтву кахрання

Курс для пачаткоўцаў: 42 розныя спосабы кахрання

Асалода ад самазабойства!

Ты даканаеш сябе смехам

Хочаце ператварыцца ў дух?

Мудрасць Усходу

О, калі б я ведаў тысячу моваў!

Толькі мужчынам

Сутонне Еўропы

Цэны паніжаны. Усе яичэ па-за канкурэнцыяй

Увасабленне мастацтва

Час ператвараеца ў прастору з дапамогай музыкі

Сляза, якая смяеца

Кабінет гумару

Гульні пустэльніка

Паўнацэнная замена любых зносінаў

Рад надпісаў цягнуўся бясконца. На адным было:

Урок пабудовы асобы

Поспех гарантуюца

Мне здалося гэта вартым увагі, і я ўвайшоў у дзвёры.

Мяне прыняў змрочны, ціхі пакой, дзе без крэсла, на ўсходні манер сядзеў на падлозе чалавек, а перад ім ляжала нешта накшталт вялікай шахматнай дошкі. У першы момант мне здалося, што гэта быў мой сябар Пабла, -- прынамсі, на ім была такая самая стракатая шаўковая курта і ў яго былі такія самыя цёмныя прамяністыя вочы.

-- Вы Пабла? -- спытаўся я.

-- Я ніхто, -- ветліва патлумачыў той. -- У нас тут няма імёнаў, мы тут не асобы. Я шахматыст, хочаце ўзяць урок пабудовы асобы?

-- Бадай што, калі ласка.

-- Тады, будзьце ласкавы, дайце мне дзесятак-другі вашых фігурак.

-- Маіх фігурак?..

-- Фігураў, на якія, як вы бачылі, распалася ваша так званая асoba. Бо тое ж без фігураў я не згуляю.

Ён паднёс мне да вачэй люстэрка, я зноў убачыў, як адзінства маёй асобы распадаецца ў ім на мноства «я», колькасць якіх, здаецца, нават павялічылася. Але фігуркі былі цяпер вельмі малыя, памерам са звычайнага шахматнага. Ціхімі ўпэўненымі рухамі пальцаў гулец

выбраў некалькі дзесяткаў і паставіў іх на падлогу побач з дошкай. Пры гэтым ён манатонна, як паўтараюць добра завучаную прамову альбо лекцыю, сказаў:

-- Вам вядома памылковае і злашчаснае ўяўленне, нібыта чалавек ёсць нейкае пастаяннае адзінства. Вам вядома таксама, што чалавек складаецца з мноства душаў, з вялікага мноства «я». Расшчапленне ўяўнага адзінства асобы на такое мноства фігураў лічыцца вар'яцтвам, навука прыдумала гэтаму назву -- шызафрэнія. Навука мае ў гэтым рацыю таму, што ні з якім мноствам нельга управіцца без кіравання, без пэўнага ўпарадкавання, пэўнай згрупоўкі. Няслушная ж яна ў тым, што лічыць, быццам магчымы толькі адзін, раз назаўсёды дадзены, нязменны, пажыццёвы парадак мноства падвідаў «я». Гэтая памылка навукі мае масу непрыемных наступстваў, каштоўная ж толькі тым, што спрашчае службова-дзяржаўным настаўнікам і выхаваўцам іх працу і пазбаўляе іх ад неабходнасці думаць і эксперыментаваць. У выніку гэтай памылкі «нармальны мі», нават сацыяльна высокагатунковымі часта ліцацца невылечныя вар'яты, а як на вар'ятаў, глядзяць, наадварот, на некаторых геніяў. Таму недасканалую навуковую псіхологію мы дапаўняем паняццем, якое называем мастацтвам пабудовы. Таму, хто зведаў распад свайго «я», мы паказваем, што кавалкі яго ён заўсёды можа ў любым парадку скласці нанава і тым самым дамагчыся бясконцай разнастайнасці ў гульні жыцця. Як пісьменнік складае драму са жмені фігураў, так і мы будуем з фігураў нашага расшчэпленага «я» ўсё новыя групы з новымі гульнямі і напружаннямі, з вечна новымі сітуацыямі. Гляньце!

Ціхімі, разумнымі пальцамі ён узяў мае фігуры, усіх гэтых старых, юнакоў, дзяцей, жанчын, усе гэтыя вясёлыя і сумныя, моцныя і далікатныя, спрытныя і няўклюдныя фігуры, і хутка расставіў з іх на сваёй дошцы партыю, дзе яны адразу пасталі ў групы і сем'і для гульняў і барацьбы, для дружбы і варожасці, утвараючы свет у мініяцюры. Перад маймі вачыма ён прымусіў гэтыя жывы, але ўпарадкаваны маленъкі свет рухацца, гуляць і змагацца, заключаць саюзы і весці баталіі, рабіць аблогі любоўю, браць шлюбы і пладзіцца, гэта была і праўда шматперсанажная, бурлівая і цікавая драма.

Пасля ён весела правёў рукою па дошцы, асцярожна паваліў фігуры, згроб іх у кучу і задумліва, як пераборлівы мастак, пабудаваў з тых самых фігур зусім новую партыю, з цалкам іншымі групамі, сувязямі і перапляценнямі. Другая партыя была сваячка першай: гэта быў той самы свет, і пабудавана яна была з того ж самага матэрыялу, але памянялася танальнасць, памяняўся тэмп, перамясяціся акцэнты матываў, сітуацыі набылі іншы выгляд.

І вось так гэты разумны будаўнік будаваў з фігураў, кожная з якіх была часткай мяне самога, адну партыю за адной, усе яны зводдаль былі падобныя, усе яўна належалі да аднаго свету, мелі адно і тое саме паходжанне, але кожная была цалкам новая.

-- Гэта і ёсць мастацтва жыць, -- павучальна казаў ён. -- Можаце далей на ўсе лады развіваць і ажыўляць, ускладняць і ўзбагачаць гульню свайго жыцця, гэта ў вашых руках і ў вашай волі. Гэтак сама як вар'яцтва ў вышэйшым сэнсе ёсць пачатак усякай мудрасці, так і шызафрэнія ёсць пачатак усякага мастацтва, усякай фантазіі. Нават вучоныя гэта ўжо напалавіну прызналі, пра што можна прачытаць, напрыклад, у «Чароўным рогу прынца», мілай кніжэнцы, дзе карпатлівая і руплівая праца вучонага ўвысакародніваецца геніальным супрацоўніцтвам некалькіх вар'ятаў-мастакоў, пасаджаных у псіхіяtryчныя больніцы. Вазьміце з сабой вашыя фігуркі, гэтая гульня не дасць вам радасці. Фігуру, якая сёння вырасла ў жахліве страшыдла і псуе вам усю партыю, заўтра вы панізіце ў статусе, і яна зробіцца бяскрыўднай другараднай фігурай. А з мілай, беднай фігуркі, асуджанай, здавалася б, на суцэльнія няўдачы, вы зробіце ў наступнай партыі прынцэсу. Зычу вам добра павесяліцца, спадару мой.

Я нізка і ўдзячна пакланіўся гэтаму таленавітаму актору, ссыпаў фігуркі ў кішэню і выйшаў праз вузкія дзвёры.

А ўвогуле я думаў, што адразу ж сяду ў калідоры на падлогу і буду гадзінамі, цэлую вечнасць, гуляць са сваімі фігурамі, але ледзь толькі я вярнуўся ў гэты светлы круглы

калідор, як мяне падхапілі новыя плыні, якія былі мацнейшыя за мяне. Перад вачыма ярка ўспыхнуў плакат:

Цуд дрэсурры стэпавых ваўкоў

Мноства пачуццяў абудзіў ува мне гэты надпіс; усякага роду страхоцці і ліхоты з майго былога жыцця, з пакінутай рэальнасці пакутліва сціснулі мне сэрца. Адчыніўшы дзвёры дрыготлівай рукою, я ўвайшоў у нейкі кірмашовы балаган, дзе ўбачыў жалезныя краты, якія і аддзялялі мяне ад жалю вартага памостка. А на памостку стаяў утаймавальнік, пыхлівы, падобны на шарлатана гер, які, дарма што насіў вялікія вусы, магутныя біцэпсы і крыклівы цыркацкі касцюм, нейкім падступным і агідным чынам быў зноў жа падобны на мяне самога. Гэты дужы чалавек трymаў на павадку, як сабаку, -- жалю вартае відовішча! -- вялікага, прыгожага, але страшэнна худога ваўка, у паглядзе якога відна была рабская зацкаванасць. І гэтак жа агідна, як і цікава, гэтак жа мярзотліва, як і ўпотай соладка назіраць, як гэты жорсткі ўтаймавальнік дэмантраваў такога высакароднага і ўсё ж такога ганебна паслухмянага звера ў серыі трукаў і сенсацыйных сцэн.

Свайго ваўка гэты мой кляты карыкатурны блізнюк выцьвічыў, нічога тут не скажаш, праста выдатна. Воўк дакладна выконваў кожны загад, рэагаваў, як сабака, на кожную каманду, на кожны ляск біча, падаў на калені, служыў, паміраў, паслушмян насыў у зубах то яйка, то кавалак мяса, то кошык, больш за тое, падымаў біч, упушчаны з рук утаймавальнікам, і насыў яго за ім у пашчы, падлыжна пры гэтым віляючы хвастом. Да ваўка наблізілі трусіка, а пасля белае ягня, і звер, хоць і шчэрый зубы, хоць у яго і пацякла сліна ад неспатольнай пацягі, не крануў ні тога, ні другога, а далікатна пераскочыў па загадзе цераз абодвух, якія ад страху мала што не ўціскаліся ў падлогу, больш за тое, улёгся паміж трусікам і ягнём і абняў іх пярэднімі лапамі, утвараючы з імі мілую сямейную кампанію. Пасля ён з'еў з рук чалавека плітку шакаладу. Пакута была глядзець, да якой фантастычнай ступені навучыўся гэты воўк выракацца сваёй прыроды, -- у мяне валасы дыбарам уставалі.

За гэтую пакуту, аднак, і ўсіхваліваны глядач, і сам воўк былі ўзнагароджаны ў другой частцы прадстаўлення. Па заканчэнні гэтай вытанчанай дрэсіравальнай праграмы, пасля таго як утаймавальнік пераможна, з салодкай усмешкай, схіліўся над воўча-ягнячай кампазіцыяй, ролі памяняліся. Утаймавальнік, падобны на Гары, раптам з нізкім паклонам паклаў свой біч да лап ваўка і пачаў гэтак сама дрыжаць і сцепвацца, прыняў такі самы няшчасны выгляд, як раней звер. А воўк толькі аблізываўся, усякая вымучанасць і несамавітасць прапалі як і не было іх, ягоны пагляд засвяціўся, усё цела паднягнулася і знапружылася ў зноў здабытай дзікасці.

Цяпер загадваў воўк, а чалавек слухаўся. Па загадзе чалавек кленчыў, строіў з сябе ваўка, салопіў язык, рваў на сабе плашибаванымі зубамі вонратку. Хадзіў, у залежнасці ад волі ўтаймавальніка людзей, на сваіх дваіх альбо ракам, служыў, паміраў, вазіў ваўка на сабе вярхом, насыў за ім біч. Вынаходліва і з сабачай гатовасцю аддаваў сябе самым вычварным прыніжэнням. На сцэну выйшла прыгожая дзяўчына, падышла да дрэсіраванага мужчыны, пагладзіла яму падбародак, пацерлася шчакой аб яго шчаку, але ён па-ранейшаму стаяў ракам, заставаўся зверам, матляў галавой і пачаў шчэрыць на прыгажуню іклы, пад канец настолькі грозна, настолькі па-воўчы, што тая аж уцякла. Яму давалі шакалад, але ён грэбліва абнююхваў яго і адпіхваў. А надосталь зноў прынеслі белае ягня і тлустага пярэстага трусіка, і пераемлівы чалавек выканаў апошні свой намер, сыграў ваўка так, што любата была падзвігіца. Схапіўшы вісклівых жывёл пальцамі і зубамі, ён вырываў з іх шэрсць і мяса, жаваў, выскаляючыся, жывое іх мяса і самазабыўна, ап'янёна, заплюшчыўшы вочы, піў іх цёплую кроў.

Я ў жудасці выбег за дзвёры. Гэты магічны тэатр не быў, як я ўбачыў, чыстым раем, пад яго прыгожай абалонкай тоіліся ўсе муکі пекла. О Госпадзе, няўжо і тут не было збавення?

У страху бегаў я туды-сюды, адчуваў у роце смак крыві і смак шакаладу, аднолькава агідныя, і, жарсна імкнучыся ўвільнуць ад гэтай каламутнай хвалі, сіліўся вырваць з самога сябе больш спакойныя, больш прыветлівыя карціны. «О сябры, даволі гэтых гукаў!» -- спявала ўва мне, і я з жахам успомніў пра тыя мярзотныя фотаздымкі з фронту, што часам пападаліся на вочы пад час вайны, -- беспарадковыя груды трупаў, чые твары ператвараліся процівагазамі ў нейкія д'ябалскія патарочы. Які ж яшчэ дурны і наўны быў я той парою, калі мяне, чалавекалюбнага праціўніка вайны, жахалі такія карцінкі. Сёння я ведаў, што ніводзін утай мавальнік, ніводзін міністр, ніводзін генерал, ніводзін вар'ят не здольны дадумашца ні да якіх карцін, якія не жылі б ува мне самім, такія ж самыя гнусныя, дзікія і злыя.

З уздыхам палёгкі я ўспомніў надпіс, які выклікаў на пачатку спектакля такі энтузіязм у таго прыгожага юнака, надпіс:

Усе дзяўчата ты веа --

і мне здалося, што ўвогуле нічога іншага не варта і жадаць. Радуючыся, што зноў уцяку з праклятага воўчага свету, я ўвайшоў у дзвёры.

О, дзіва, -- гэта было так незвычайна і разам з тым так знаёма, -- на мяне тут павеяла маёй маладосцю, атмасферай дзяцінства і падлеткавасці, і ў майм сэрцы пацякла кроў тых часоў. Усё, што я яшчэ толькі рабіў і думаў, усё, чым і кім я толькі што быў, звалілася з мяне, і я зноў памаладзеў. Яшчэ гадзіну, яшчэ хвіліну таму назад я лічыў, што даволі добра ведаю, што тако е каканне, жаданне, паваба, але гэта былі любоў і паваба старога чалавека. Цяпер я зноў быў малады, і тое, што я ў сабе адчуваў, гэты гарачы, цякучы агонь, гэтая неадольная панада, гэтая свабодная, як вільготны сакавіцкі вецер, палкасць, быць маладым, новым і сапраўдным. О, як загарэліся забытая агні, як магутна і глуха загучала музыка былога, як зіграла ў крыві, як закрычала і заспівала ў душы! Я быў хлапчуком пятнаццаці-шаснаццаці гадоў, мая галава была набітая лацінай, грэцкай і вершамі цудоўных паэтаў, мае думкі поўныя славалюбных памкненняў, мае фантазіі напоўнены марай пра мастацтва, але нашмат глыбей, мацней і страшней, чым усе гэтыя агні, гарэлі і ўспыхвалі ўва мне агонь любові, голад полу, знемагальнае прадчуванне асалоды.

Я стаяў на скалістым пагорку над майм родным гарадком, пахла вільготным ветрам і першымі фіялкамі, унізе, у гарадку, блішчала рака і вокны майго башкоўскага дома, і ва ўсім гэтым відовішчы, ва ўсіх гэтых гуках і пахах была тая бурная паўната, навізна і першароднасць, тая зіхатлівая каляровасць, усё гэта дыхала на вясновым ветры той незямной прасветленасцю, што бачыліся мне ў свеце калісьці, у самыя багатыя, паэтычныя часіны маёй першай маладосці. Я стаяў на пагорку, вецер варушыў мае доўгія валасы; заглыблены ў мройную любоўную тугу я рассеяна сарваў з нейкага ўжо крыху зазелянелага куста маладую, покнутую пупышку, паднёс яе да вачэй, панюхаў (і ўжо ад гэтага паху мяне апалілі ўспаміны пра ўсё, што было тады), узяў у губы, якія яшчэ не цалавалі ніводнай дзяўчыны, гэты зялёны камячок і пачаў жаваць яго. І варта было мне адчуць яго церпкі, духмяна-горкі смак, як я раптам ясна зразумеў, што са мной адбываецца, усё зноў вярнулася. Я нанава перажывала адну гадзіну з маёй позняй хлапецкасці, адзін нядзельны дзень ранній вясны, той дзень, калі я, гуляючы ў адзіноце, сустрэў Розу Крайслер і так нямелася павітаўся з ёю, так ачмурэла закахаўся ў яе.

Тады я з баязлівым чаканнем глядзеў на гэтую прыгожую дзяўчыну, якая, яшчэ не заўважаючы мяне, адзінока і замроена падымалася ў мой бок, бачыў яе валасы, заплеценыя ў тоўстыя косы і ўсё ж растррапаныя каля шчок, дзе плылі па ветры вольныя пасмы. Я ўбачыў першы раз у жыцці, якая здатная гэтая дзяўчына, якая прыгожая і трапяткая гэтая гульня ветру ў мяккіх яе валасах, як далікатна абліягае тонкая сіняя сукенка юнае цела яе, і дакладна гэтак, як ад горка-церпкага смаку разжаванай пупышкі мяне праняла ўся соладка-жуласная, уся злавесная радасць вясны, так пры гэтай дзяўчыне мяне ахапіла, ва ўсёй яго паўнаце,

смяротнае прадчуванне любові, уяўленне пра жанчыну, дзівоснае прадчуванне велізарных магчы масцяў і абяцанняў, невыказных радасцяў, непамысных узрушэнняў, страхаў, пакутаў, найвялікшага вызвалення і найглыбейшай віны. О, як гарэў гэты горкі вясновы смак на майм языку! О, як плыў гуллівы вецер праз валасы, што распушыліся каля яе шчок! Потым яна наблізілася да мяне, падвяла вочы і пазнала мяне, на імгненне крыху пачырванела і адвяла позірк; потым я павітаўся з ёю, зняўшы канфірмацкі каплюш, і Роза адразу авалодала сабою, усміхнулася і, крышку па-дамску задраўшы галаву, адказала на маё вітанне і павольна, цвёрда і напыжана пайшла далей, авеяная тысячамі любоўных жаданняў, патрабаванняў, захапленняў, якія я пасылаў ёй услед.

Так было калісьці, у адну нядзелю трыццаць пяць гадоў таму назад, і ўсё тагачаснае вярнулася ў гэту хвіліну -- і пагорак, і горад, і сакавіцкі вецер, і пах пупышкі, і Роза, і яе каштанавыя валасы, і гэтая пацяга, і гэты салодкі шчымлівы страх. Усё было як тады, і мне здалося, што я больш ніколі ў жыцці так не кахаў, як кахаў тады Розу. Але гэтым разам мне было дадзена сустрэць яе інакш, чым таго разу. Я бачыў, як яна пачырванела, і адразу зразумеў, што падабаўся ёй, што для яе гэтая сустрэча мае такое самое значэнне, як для мяне. І не, каб зноў зняць каплюш і спакойна пастаяць з капелюшом у руцэ, пакуль яна не пройдзе міма, я гэтым разам, нягледзячы на страх і збянтэжанасць, зрабіў тое, што загадала мне зрабіць мая кроў, і ўсклікнуў: «Роза! Дзякую Богу, што ты прыйшла, цудоўная, цудоўная дзяўчынка. Я так цябе кахаю!» Гэта было, мабыць, не самое дасціпнае, што можна было сказаць, але тут зусім не патрабавалася розуму, гэтага было дастаткова. Роза не астанілася па-дамску і не прайшла міма, Роза спынілася, паглядзела на мяне, пачырванела яшчэ больш і сказала: «Дзень добры, Гары, я табе сапраўды падабаўся?» Яе карыя вочы, яе крамяны твар ззялі, і я адчуваў: усё маё былое жыццё і каханне былі няправільныя, недарэчныя і паідышцку няшчасныя з таго часу, як я ў ту ю нядзелю даў Розе сысці. Але цяпер памылка была выпраўлена, і ўсё змянілася, усё сталася добра.

Мы пабраліся за рукі і, рука ў руцэ, павольна пайшлі далей, бясконца шчаслівия, вельмі збянтэжаныя; мы не ведалі, што гаварыць і што рабіць, сумеўшыся, мы кінуліся бягом і беглі, пакуль не задыхаліся, а потым спыніліся, не размыкаючы рук. Мы абое былі яшчэ ў дзяцінстве і не ведалі, што рабіць адно з адным, у ту ю нядзелю мы не дайшлі нават да першага пацалунка, але былі неверагодна шчаслівия. Мы стаялі і хакалі, потым селі на траву, і я гладзіў ёй руку, а яна другою рукою нясмела кранала мае валасы, а потым мы зноў усталі і паспрабавалі памерацца ростам, і насамрэч я быў крышачку вышэйшы, але гэтага не прызнаў, а заявіў, што мы аднолькавага росту, і што Гасподзь вызначыў нас адно аднаму, і што пазней мы пажэнімся. Тут Роза сказала, што пахне фіялкамі, і, поўзаючы на каленях па ніzkай вясновай траве, мы знайшлі некалькі фіялак з кароткімі сцябельцамі, і кожны падарыў другому свае, а калі папрахладнела і святло пачало ўжо коса падаць на скалы, Роза сказала, што ёй пара дамоў, і нам абайм зрабілася вельмі журліва, бо правесці яе я не мог, але цяпер ў нас была агульная таямніца, і гэта было самое дзівоснае, што мы мелі. Я застаўся наверсе, сярод скалаў, паню хаў падораныя Розай фіялкі, лёг над абрывам на зямлю, тварам да прорвы, і пачаў глядзець уніз на горад, і глядзеў датуль, пакуль далёка ўнізе не паявілася яе зграбная постаць і не прабегла міма калодзежа і цераз мост. І цяпер я ведаў, што яна дабралася да дома свайго бацькі і ходзіць па пакоях, і я ляжаў тут угары далёка ад яе, але ад мяне да яе цягнулася нітачка, ішлі токі, ляцела тая мніца.

Мы сустрэкаліся то тут, то там, на скалах, каля садовых агароджаў, усю вясну, і калі зацвіў бэз, -- у першыню баязліва пацалаваліся. Мы, дзеці, мала чаго маглі даць аднаму, і ў пацалунку нашым не было яшчэ ні жарсці, ні паўнаты, і распушаныя пасмы валасоў каля яе вушэй я асмельваўся толькі асцярожна гладзіць, але ўсё каханне і радасць, на якую мы былі здольныя, былі нашыя, і з кожным нясмелым дакрананнем, з кожным няспелым словам любові, з кожным выпадкам нясмелага чакання адно аднаго мы вучыліся новаму шчасцю, пады маліся яшчэ на адну прыступку па лесвіцы кахання.

Так, пачынаючы з Розы і фіялак, я пражыў яшчэ раз усё сваё любоўнае жыццё, але пад больш шчаслівымі зоркамі. Роза згубілася, і паявілася Ірмгард, і сонца зрабілася гарачэйшае,

зоркі -- п'янейшыя, але ні Роза, ні Ірмгард не сталі маімі, мне давялося падымацца з прыступкі на прыступку, многае зведаць, многага навучыцца, давялося страціць і Ірмгард, і Ганну таксама. Кожную дзяўчыну, якую я ў маладосці калісьці кахаў, я цяпер кахаў зноў, але здольны быў кожнай усяляць каханне, кожнай штосьці даць, быць адораным кожнаю. Жаданні, мары і магчымасці, якія жылі коліс толькі ў маім уяўленні, былі цяпер рэальнасцю і сапраўдным жыццём. О, усе вы, чароўныя кветкі, Іда і Лора, усе, каго я калісьці кахаў хоць адно лета, хоць адзін месяц, хоць адзін дзень!

Я зразумеў, што быў цяпер тым палкім юнаком, які так заўзята памкнуўся тады да брамы кахання, зразумеў, што цяпер я выяўляў і гадаваў гэтую часціну самога сябе, гэтую толькі на дзесятую, на тысячную долю спраўджаную частку сваёй сутнасці, што цяпер мяне не абцяжарвалі ўсе астатнія іпастасі майго «я», не перабіваў мысліяр, не мучыў Стэпавы воўк, не бэсцілі, не размазвалі паэты, фантасты, маралісты. Не, цяпер я не быў нікім, апрача як тым, хто кахаў, не дыхаў нікім шчасцем і нікай пакутай, акрамя як шчасцем пакутаў кахання. Ужо Ірмгард навучыла мяне танцеваць, Іда -- цалавацца, а самая прыгожая, Эма, была першая, хто восеніскім вечарам пад раскальханымі штамі вяза дала пацалаваць мне свае смуглія грудзі і выпіць чашу радасці.

Многае перажыў я ў тэатрыку Пабла, словамі не перадаць нават тысячнай долі. Усе дзяўчата, якіх я коліс кахаў, былі цяпер мае, кожная давала мне тое, што магла даць толькі яна, кожнай даваў я тое, што толькі яна здольная была ўзяць у мяне. Многа кахання, многа шчасця, многа асалодаў, але і нямала паніверак, сумненняў, нямала пакутаў давялося мне зведаць, уся ўпушчаная любоў майго жыцця цвіла ў маім садзе ў гэтую казачную гадзіну, -- няявінныя, пяшчотныя кветкі, кветкі вогненныя, яркія, кветкі цёмныя, нетрывущыя, палючая скруха, спалоханае паміранне, прамяністасе адраджэнне. Я сустракаў жанчын, авалодаць якімі можна было толькі энергічным прыступам, і такіх, да якіх доўга і старанна заляцацца было шчасцем; зноў уznікаў кожны туманы куточак майго жыцця, дзе хоць калі хвіліну, клікаў мяне голас полу, запальваў жаночы пагляд, вабіў бліск белай дзяячай скурь, і ўсё ўпушчанае вярталася. Кожная рабілася маёй, кожная на свой лад. Паявілася тая жанчына з незвычайнімі цёмна-карымі вачыма пад ільнінамі пасмамі, побач з якою я калісьці прастаяў чвэрць гадзіны калія акна ў калідоры цягніка, -- яна не сказала ні слова, але навучыла мяне небывалым, страшным, смяротным мастацтвам кахання. І гладкая, ціхая, са шкляной усмешкай к ітаянка з марсельскага порта з гладкімі, чорнымі валасамі, з плывучымі вачыма -- яна таксама ведала нечуваныя рэчы. У кожнай была свая таямніца, водар свайго зямнога царства, кожная цалавала, смяялася па-свойму, была на свой адмысловы лад сарамлівая, на свой адмысловы лад бессаромная. Яны прыходзілі і сышодзілі, паток прыносіў іх да мяне, нёс мяне, як трэску, да іх і ад іх, гэта было гарэзлівае, дзіцячае плаванне ў патоку, поўнае зачаравання, небяспекі, нечаканасці. І я адно дзіву даваўся, якое багатае было маё жыццё, маё з выгляду такое беднае і безлюбоўнае воўчае жыццё, багатае на закаханасці, на спрыяльнія нагоды, на спакусы. Я амаль усе іх упускаў, амаль ад усіх уцікаў, на іншых спатыкнуўшыся, забываў іх як мага хутчэй, -- а тут яны ўсе захаваліся, без адзінага ўпушчэння, сотнямі. І цяпер я бачыў іх, аддаваўся ім, быў імі адкрыты, апускаўся ў ружовае сутонне іх пекла. Вярнулася і тая пакуса, што раней прапанаваў мне Пабла, і іншыя, больш раннія, якія я ў той час нават не зусім разумеў, фантастычныя гульні ўтраіх і ўчатырох -- усе яны ўсмешліва прымалі мяне ў свой карагод. Такія тут чворыліся рэчы, такія ладзіліся гульні, што і слоў няма.

З бясконцага патоку спакусаў, заганаў, калізій я вынырнуў іншым чалавекам -- ціхім, маўклівым, падрыхтаваным, насычаным ведамі, мудрым, спанатраным, саспелым для Герміны. Апошнім персанажам у маій тысячааблічнай міфалогіі, апошнім імем у бясконцым радзе ўзнікла яна, Герміна, і тут жа да мяне вярнулася ўсведамленне і паклала крэс казцы кахання, бо з Гермінай мне не хацелася супрацівіцца тут, у змроку чароўнага люстра, ёй належала не толькі адна тая фігурка маіх шахмат, ёй належала Гары цалкам. О, цяпер трэба было перастаўіць свае фігуркі так, каб усё закруцілася вакол яе і адбылося.

Паток вынес мяне на бераг, я зноў стаяў у маўклівым калідоры тэатра. Што цяпер? Я пацягнуўся быў да кішэні, дзе ляжалі фігуркі, але тут жа і схамянуўся. Бясконцы быў вакол мяне свет дзвярэй, надпісаў, магічных люстраў. Я міжволі прачытаў бліжэйшы надпіс і здрыгнуўся:

Як забіваюць каханнем --

было напісаны. У маёй памяці імгненна ўспыхнула карціна: Герміна за столікам рэстарана раптам забывае пра віно і ежу і паглыбляеца ў шматзначную гутарку: са страшнай сур'ёзнасцю ў вачах яна сказала мне, што прымусіць мяне закахацца ў яе толькі дзеля таго, каб прыняць смерць ад маіх рук. Цяжкая хвала страху і змроку захліснула мне сэрца, усё зноў раптам паўстала перад мною, я зноў нянаджана адчуў у глыбіні душы бяду і лёс. У роспачы я палез у кішэню па фігуркі, каб крыху пачарараваць і змяніць працяг маёй партыі. Фігураў там ужо не было. Замест іх я дастаў нож. Да смерці спало хаўшыся, я пабег па калідоры міма дзвярэй, пасля раптам спыніўся каля вялізнага люстра, зірнуў у яго. У люстры стаяў, вышынёй з мяне, вялікі прыгожы воўк, стаяў ціха, баязліва зіркаючы неспакойнымі вачымі. Ён не-не ды падміргваў мне і пасмейваўся, і ад гэтага пашча ягоная на імгненне размыкалася, адкрываючы чырвоны язык.

Дзе быў Пабла? Дзе была Герміна? Дзе быў той разумнік, што так прыгожа талдоніў пра пабудову асобы?

Я яшчэ раз зірнуў у люстры. Я тады, відаць, з глузду з'ехаў. Ніякага ваўка, што целяпаў языком, за высокім шклом не было. У люстры стаяў я, стаяў Гары, стаяў з сур'ёзным тварам, пакінуты ўсімі гульнямі, стомлены ўсімі пахібамі, пачварна бледны, але ўсё-такі чалавек, усё-такі нехта, з кім можна было гутарыць.

-- Гары, -- сказаў я, -- што ты тут робіш?

-- Нічога, -- сказаў той у люстры, -- я проста чакаю. Чакаю смерці.

-- А дзе смерць? -- спытаў я.

-- Прыйдзе, -- сказаў той.

І я пачуў музыку з пустых памяшканняў у тэатры, цудоўную і страшную музыку, ту ю музыку з «Дон-Жуана», пад якую паяўляеца Камандор. Злавесным гулам напоўнілі гэтыя таямнічы дом ледзяныя гукі з таго свету, ад несмяротных.

«Моцарт!» -- падумаў я і выклікаў гэтым словам, як заклёнам, самыя любімія і самыя высокія вобразы майго ўнутранага жыцця.

Тут за мною -- смех, звонкі і халодны, бы лёд, смех, народжаны невядомым чалавеку тымсветам, выпакутаванага тымсветам, боскага гумару. Я абярнуўся, заледзянеты ашчасліўлены гэтым смехам, і тут паказаўся Моцарт, прайшоў, смеючыся, міма мяне, спакойна рушыў да дзвярэй у ложы, адчыніў і зайшоў, і я памінуўся за ім, божышчам маёй маладосці, пажыццёвым краем маёй любові і пакланення. Зноў загу чала музыка. Моцарт стаяў каля бар'ера ложы, тэатра не было відаць, бязмежную прастору запаўняў змрок.

-- Бачыце, -- сказаў Моцарт, -- можна абысціся і без саксафона. Хоць я, вядома, не хачу крываўдзіць гэты выдатны інструмент.

-- Дзе мы? -- спытаў я.

-- Мы ў апошнім акце «Дон-Жуана», Лепарэла ўжо на каленях. Выдатная сцэна, ды і музыка нічога сабе, далібог. Хоць у ёй яшчэ і шмат дужа чалавечага, але ўсё ж такі ўжо чуеца тагасветнае, чуеца гэты смех -- праўда?

-- Гэта апошняя вялікая музыка, якая была напісаны, -- сказаў я ўрачыста, як якісь школьні настаўнік. -- Вядома, потым быў яшчэ Шуберт, быў яшчэ Гуга Вольф, і беднага дзівоснага Шапэна забываецца я не павінен. Вы моршчыце лоб, маэстра, -- о так, ёсць жа яшчэ і Бэтховэн, ён таксама дзівосны. Але ва ўсім гэтым, як яно ні цудоўнае, ёсць ужо нейкая ўрыўкавасць, нейкі распад, твораў такой дасканалай цэльнасці чалавек з часу «Дон-Жуана» больш ужо не ствараў.

-- Не тужцеся, -- засмаяўся Моцарт, засмаяўся са страшным сарказмам. -- Вы ж, мабыць, музыкант? Ну дык вось, я кінуў гэты занятак, я пайшоў на спакой. Толькі дзеля забавы я часам яшчэ пазіраю на гэтую мітусню.

Ён падняў руکі, быццам дырыжыруючы, і дзесьці ўзышоў ці то е месяц, ці тое нейкае іншае бледнае свяціла, я глядзеў паверх бар'ера ў невымерныя глыбіні прасторы, там плылі туманы і аблокі, няясна вымалёваліся горы і ўзмор'і, пад намі прасціралася бяскрайняя, падобная на пустыню раёніна. На гэтай раёніне мы ўгледзелі нейкага старога даўгабародага чалавека шаноўнага выгляду, які з журботным тварам узначальваў вялікае шэсце: за ім ішло некалькі дзесяткаў тысяч мужчын, апранутых у чорнае. Выгляд у яго быў засмучаны і безнадзейны, і Моцарт сказаў:

-- Бачыце, гэта Брамс. Ён імкнецца да вызвалення, але час яшчэ не падціскае.

Я пазнаў, што чорныя тысячи -- гэта выкананыцы тых галасоў і нот, якія, з боскага гледзішча, былі лішнія ў яго партытурах.

-- Надта загушчаная аркестроўка, змарнавана зашмат матэрыйялу, -- пахітаў галавою Моцарт.

І адразу пасля мы ўбачылі Рыхарда Вагнера, які ішоў начате такіх самых незлічоных процымаў, і адчуулі, які неверагодна вымотлівы цяжар для яго -- гэтыя цяжкія тысячи. Ён таксама, мы бачылі, валок ся стомленай ступою пакутніка.

-- За пары маёй маладосці, -- сказаў я сумна, -- абодва гэтыя музыкі лічыліся антыподамі адзін аднаму.

Моцарт засмаяўся.

-- Так, гэта заўсёды так. Калі глянуць з нейкай адлегласці, дык такія проциегласці звычайна сышодзяцца бліжэй. Густая аркестроўка не была, калі ўжо шчыра, асабістай памылкай Вагнера і Брамса, яна была аблудай іхняга часу.

-- Што? І за гэта яны павінны так немарасціцца? -- усклікнуў я дакорліва.

-- Само сабой. Справа ідзе па інстанцыі. Толькі пасля таго, як з іх спагоніцца доўг іхняга часу, высветліцца, ці засталося яшчэ столькі асабістых даўгой, каб варта было зыскваць асабістасць.

-- Але ж яны абодва ў гэтым не вінаватыя!

-- Вядома, не. Не вінаватыя яны і ў тым, што Адам з'еў яблык, а плаціць за гэта мусяць усе.

-- Але гэта жахліва.

-- А як жа ж! Жыццё заўсёды жахлівае. Мы не вінаватыя, і ўсё-такі павінны адказваць. Нарадзіўся -- ужо вінаваты. Дзіўна ж вас вучылі закону Божаму, калі вы гэтага не ведалі.

Я адчуў сябе даволі няшчасным. Я ўбачыў, як сам я, смяротна стомлены дарожнік, валакуся па пустыні таго свету, нагружаны мноствам непатрэбных кніг, якія я напісаў, усімі гэтымі артыкуламі, усімі гэтымі літаратурнымі нататкамі, а за мной ідуць процымы наборшчыкаў, якія мусілі над імі працаўваць, процымы чытачоў, якія мусілі быті ўсё гэта праглынуць. Божа мой! А акрамя ж таго быті яшчэ Адам, і яблык, і ўвесь астатні першародны грэх. Усё гэта, значыцца, трэба акупіць, прайсці праз бясконцы чысцец, і толькі потым паўстане пытанне, ці ёсьць за ўсім гэтым яшчэ нешта асабістасць, нешта ўласнае, альбо ж усе мае патугі і іх наступствы быті толькі густым шумавіннем на моры, толькі недарэчнай гульней у патоку падзеяй.

Моцарт пачаў гучна смяяцца, убачыўшы мой выцягнуты твар. Ад смеху ён куляўся ў паветры і дробненька перабіраў нагамі. Пры гэтым пакрыкаваў на мяне:

-- Што, дзіця-краса, свярбіць вантраба, свярбіць каса? Успомніў сваіх чытачоў, прайдохаў і здзірцаў, няшчасных злізвальнікаў вяршкоў, і сваіх наборшчыкаў, падбухторшчыкаў-нагаворшчыкаў, ератыкоў-змоўнікаў, пархатых патворнікаў? Ну ж, насмішыў, змей-кракадзіл, аж так паблажыў, так умарыў, што я без малога ледзь у штаны не нарабіў! Табе, легкавернаму чалавечку, друкарскому твайму слоўцу, друкарскому твайму сэрцу, пастаўлю хаўтурную свечку! Наманіў, нахлусіў, языком намянціў, хвастом нанасіў,

набарзеў, насырдзеў. Пойдзеш у пекла на пакуты вечныя, на мукі невылечныя за пісанні сардэчныя. Усё што ты накрамзоліў -- пустое, бо ўсё яно чужое, бо ўсё яно ліхое.

Гэта ўжо здалося мне нахабствам, ад злосці мне ўжо не было калі аддавацца журбе. Я схапіў Моцарта за касу, ён узляцеў, каса ўсё расцягвалася і расцягвалася, як хвост каметы, а я, як бы павісну ўшы на яе канцы, ляцеў праз сусвет. Чорт вазьмі, якая халадэча ў гэтым свеце! Несмяротныя любілі жахліва разрэджанае ледзяное паветра. Але яно весяліла, гэтае ледзяное паветра, гэта я адчуў яшчэ ў тое кароткае імгненне, пасля якога самлеў. Мяне праняло вострай, бліскучай, як сталь, ледзяной радасцю, жаданнем заліцца такім самым зонкім, апантаным, незямным рогатам, якім заліваўся Моцарт. Але тут якраз я задыхнуўся і самлеў.

Я ачуўся разгублены і разбіты, на бліскучай падлозе адбівалася белае святло калідора. Я не быў у несмяротных, яшчэ не быў. Я быў усё яшчэ ў гэтым свеце загадак, пакутаў, стэпавых ваўкоў, пакутлівых складанасцяў. Кепскае месца, быць у ім нязносна, з гэтым трэба было канчаць.

У вялікім люстры-сцяне перад мною стаяў Гары. Глядзеўся ён блага, прыкладна так, як у тую ноч пасля візіту да прафесара і балю ў «Чорным арле». Але ж калі тое было, шмат гадоў, шмат стагоддзяў таму назад; Гары пасталеў, навучыўся танцаваць, пабываў у магічных тэатрах, чуў, як смеяцца Моцарт, не баяўся больш ні танцаў, ні шманцаў, ні жанчын, ні нажоў. Нават чалавек у меру адoranы сталее, прабегшыся па некалькіх стагоддзях. Доўга глядзеў я на Гары ў люстры: ён быў яшчэ мне добра знаёмы, ён усё яшчэ крышачку быў падобны на пятнаццацігадовага Гары, які ў адну сакавіцкую нядзелю сустрэў у скалах Розу і зняў перад ёю свой канфірмацкі каплюш. І ўсё ж ён цяпер на сотню-другую гадоў пастарэў, ён ужо займаўся музыкай і філасофіяй і дасхочу насыціўся імі, піў ужо эльзаскае ў «Сталёвым шаломе» і дыспутаваў з саліднымі вучонымі пра Крышну, ужо кахаў Эрыку і Марыю, ужо спрыяцеліўся з Гермінай, страляў па аўтамабілях, спаў з гладкай кітаянкай, сустракаўся з Гётэ і Моцартам і прарываў у розных месцах сетку часу і ўяўнай рэчаіснасці, якая яшчэ аблытвала яго. Калі ён і страціў свае прыгожыя шахматныя фігуркі, дык затое ў яго ў кішэні быў добры нож. Наперад, старча Гары, старча стомлены верабейка!

Цьфу, каб цябе, каб! -- якое яно горкае на смак, жыццё! Я плюнуў на Гары ў люстры, копнуў яго нагой і разбіў. Павольна ішоў я па гулкім калідоры, уважліва аглядваў дзвёры, якія раней абяцалі столькі ўсяго добра: ні на адных не было цяпер ніякага надпісу. Я абышоў сотні дзвярэй магічнага тэатра. Хіба не быў я сёння на касцюмаваным бале? З того часу прайшло сто гадоў. А там далей ужо ніякіх гадоў не будзе. Заставалася яшчэ штосьці зрабіць, Герміна яшчэ чакала. Дзіўнае гэта будзе вяселле. Мяне несла нейкая каламутная хвала, я змрочна кудысьці плыў, раб, Стэпавы воўк. Цьфу, каб цябе каб!

Каля апошніх дзвярэй я спыніўся. Каламутная хвала цягнула мяне туды. О Роза, о далёкае юнацтва, о Гётэ і Моцарт!

Я адчыніў дзвёры. За імі перад мною адкрылася простая і ладная карціна. На дыванах на падлозе, ляжалі двое голых, прыгажуня Герміна і красунчык Пабла, ляжалі побач у глыбокім сне, глыбока ж стомленыя любоўнай гульнёй, якая здаецца ненастынай і, аднак жа, так хутка насычае. Прыгожыя, прыгожыя чалавечыя экземпляры, мілыя карціны, панаднія целы. Пад грудзямі злева ў Герміны была свежая круглая пляма з цёмнымі кровападцёкамі, любоўны ўкус, след прыгожых бліскучых зубоў Пабла. Туды, у гэты след усадзіў я свой нож на поўную даўжыню ляза. Кроў пацякла па белай далікатнай скуры Герміны. Я сцёр бы гэтага не зрабіў; я толькі глядзеў, як цякла кроў, і ўбачыў, што яе вочы на секунду расплюшчыліся, поўныя болю і глыбокага здзіўлення. «Чаго яна здзівілася?» -- падумаў я. Пасля падумаў, што мне след было б змежыць ёй вочы. Але яны цяпер стуліліся самі. Усё было зроблена. Яна толькі павярнулася крыху набок, я ўбачыў, як ад падпахі да

грудзей пырхнуў лёгкі, пяшчотлівы цень, які мне нешта нагадваў. Забыўся! И больш Герміна не варушылася.

Я доўга глядзеў на яе. Нарэшце як бы ачуўся ад сну і намерыўся сысці. И тут убачыў, як пацягнуўся Пабла, убачыў, як ён расплющчыў вочы і расправіўся, убачыў, як ён схіліўся над мёртвай прыгажунай і ўсміхнуўся. Ніколі гэты хлопец не пасур'ёзне, падумаў я, усё яму -- смешкі. Пабла асцярожна адагнуў рог дывана і прыкрыў Герміну па грудзі, так што раны не стала відаць, а потым нячутна выйшаў з ложы. Куды ён пайшоў? Няўжо ўсе пакінуў мяне? Я застаўся з паўнакрытай нябожчыцай, якую кахаў і якой зайдросцю. На бледны лоб яе звісаў хлапечы завітак, рот чырванеў на пабялелым твары і быў не самкнуты, праз яе пяшчотна-пахучыя валасы прасвечвала маленъкае, далікатна вылеплене вуха.

Вось і збылося яе жаданне. Яшчэ да таго як яна зрабілася зусім маёй, я забіў сваю каханую. Я ўчыніў непамыснае, і вось я стаяў на каленях, не вedaючи, што азначае гэты ўчынак, не вedaючи нават, ці добры ён, ці правільны альбо нядобры і няправільны. Што сказаў бы пра яго той разумны шахматыст, што сказаў бы пра яго Пабла? Я нічога не ведаў, я не мог думаць. Усё гарачэй на пагаслы м твары чырванеў нафарбаваны рот. Такім было ўсё маё жыццё, такая была мая маленъкая долька любові і шчасця, як гэты застылы рот: крыху чырвонай фарбы на мёртвым твары.

І ад гэтага мёртвага твару, ад мёртвых белых плячэй, ад мёртвых белых рук павольна падкрадвалася жудасць, ад іх веяла зімовая пустэчай і закінутасцю, павольна нарастаючым холадам, на якім у мяне пачалі калець пальцы і губы. Няўжо я патушыў сонца? Няўжо забіў сэрца ўсякага жыцця? Няўжо гэта ўрывайся мярцвяны холад космасу?

Вусцішна глядзеў я на акамянелы лоб, на застылы завітак валасоў, на бледна-халодную ракавіну вуха. Холад, які цёк ад іх, быў смяротны і ўсё ж цудоўна прыгожы: ён звінёў, ён дзівосна вібраў, ён быў музыкай!

Ці не адчуваў я ўжо раней у мінулым гэтай вусцішнасці, якая тымі часамі была нечым накшталт шчасця? Ці не чуў я ўжо калісьці гэтай музыкі? Так, у Моцарта, у несмяротных.

М не згадаліся вершы, якія я аднойчы ў мінулым дзеесьці знайшоў:

Мы ж у вечнасці спакон лунаем
    у эфры, дзе касмічны лёд,
    ні гадзін сабе, ні дзён не маем,
    мы бясполы, без узросту род.
Холад, безрух мы -- на тым стаім,
    і халодны смех у нас -- спаконна...

Тут дзвёры ў ложу адчыніліся, і ўвайшоў -- я пазнаў яго толькі з другога позірку -- Моцарт, без касы, але ў штанах да каленяў, не ў чаравіках з пражкамі, а апрануты сучасна. Ён сеў амаль побач са мною, я за малым ледзь не дакрануўся да яго і не стрымаў яго, каб ён не запэцкаўся крывёю, што выцекла на падлогу з грудзей Герміны. Ён сеў і засяродзіўся ўвагай на нейкіх невялікіх апаратах і прыборах, што стаялі навокал, ён заклапочана корпаўся ў нейкіх вінтах і рычагах, і я з захапленнем глядзеў на яго ўвішныя пальцы, якія рады быў бы пабачыць над фартэпіяnnай клавіятурай. Задуменна глядзеў я на яго, дакладней, не задуменна, а замроена, цалкам заглыбіўшыся ў сузіранне яго прыгожых, разумных рук, адагрэты і крыху спалоханы адчуваннем ягонай блізкасці. Што, шчыра кажучы, ён тут рабіў, што падкручваў і падналаджваў, -- на гэта я зусім не зважаў.

А ўстанаўліваў і наладжваў ён радыёпрыёмнік, і цяпер уключыў гук і сказаў:
-- Гэта Мюнхен, перадаюць фа-мажорны «Concerto grosso F-Dur» Гендэля.

І праўда, на маё вялікае здзіўленне і жах, д'ябальская жалезнaya варонка выплюнула ту ю сумесь бранхіяльной макраты і жаванай гумы, якую называюць музыкай уладальнікі грамафонаў і абантенты радыё, -- а за каламутнай сліззю і хрыпамі, як за карой гразі старую, выдатную карціну, можна было і насамрэч разабраць высакародны строй гэтай боскай музыкі, яе царскі лад, яе халоднае глыбокае дыханне, яе шырокую струнную паўнагу чнасць.

-- Божа, -- усклікнуў я ў жаху, -- што вы робіце, Моцарт? Няўжо вы не жартам валіце на сябе і на мяне гэтую пошласць, не жартам напускаеце на нас гэтую мярзотную прыладу, трывумф нашай эпохі, яе апошнюю пераможную зброю ў знішчальнай вайне супроць мастацтва? Няўжо без гэтага нельга абы сціся, Моцарт?

О, як зарагатаў гэты жудасны субяденік, якім халодным і прывідным, бязгучным і ў той самы час усёразбуральным смехам! Са шчырай прыемнасцю назіраў ён за маімі пакутамі, круціў праклятыя вінцікі, перасоўваў блішаную варонку. Смеючыся, ён цадзіў далей знявечаную, знядущаную і атручаную музыку, смеючыся, адказваў мне:

-- Не трэба пафасу, су седзе! Дарэчы, ці звярнулі вы ўвагу на гэта рытарданда?

Знаходка, га? Ну, дык вось, упусціце ў сябе, няўрымлівы чалавеча, ідэю гэтага рытарданда, -- чуецца басы? Яны ідуць, як багі, -- і хай гэтая знаходка старога Гендэля пройме і ўрымліць ваша неспакойнае сэрца! Услухайцесь, чалавеча, услухайцесь без патэтыкі і без пакепу, як за покрываем гэтай смешнай прыладзіны, покрываем і праўда ж безнадзейна ідыёцкім, высоўваеца далёкі вобраз музыкі багоў! Прыслухайцесь, тут можна сяго-таго навучыцца. Заўважце, як гэты вар'яцкі рупар робіць, здавалася б, самую дурную, самую непатрэбную і самую забароненую на свеце рэч, як ён па-дурному, груба і наўздорага штурляе музыку, якая недзе там выконваеца, да таго ж нявецыць яе ў самых чужых ёй, у самых неадпаведных месцах -- як яна, прылада, усё-такі не можа забіць пачатковы дух гэтай музыкі, як дэманструе на ёй толькі бездапоможнасць сваёй тэхнікі, толькі сваё бездухоецца дзяляцтва! Прыслухайцесь, чалавеча, добраўка, вам гэта патрэбна! Настаўце, натапырце вушки! Вось так. А цяпер жа вы чуецце не толькі згвалтаванага радыёпрыёмнікам Гендэля, які і ў такім мярзотным выглядзе яшчэ боскі, -- вы чуецце і бачыце, паважаны, заадно і выдатны сімвал жыцця наогул. Слухаючы радыё, вы чуецце і бачыце адвечную барацьбу паміж ідэяй і яе выяўленнем, паміж вечнасцю і часам, паміж Боскім і Чалавечым. Гэтак сама, мой дарагі, як радыё на працягу дзесяці хвілін кідае наўздагад самую выдатную на свеце музыку ў самыя неверагодныя мясціны, у мяшчанская гасцёўні і паддашкі, кідае яе сваім абантам, якія балбочуць, жаруць, пазяхаюць, спяць, як яно крадзе ў музыкі яе пачуццёвае хараство, як яно псуе яе, карэжыць, слініць і ўсё ж не можа канчаткова забіць яе дух -- гэтак сама і жыццё, так званая рэчаіснасць, растрасае без разбору выдатную чараду карцін свету, штурляе следам за Гендэлем даклад пра тэхніку падчысткі балансу на сярэдніх прамысловых прадпрыемствах, ператварае чароўныя гукі аркестра ў неапетытную слізь, мусова запіхвае сваю тэхніку, сваё дзяляцтва, вэрхал сваіх патрэбаў, сваю марнасць паміж ідэяй і рэальнасцю, паміж аркестрам і вухам. Такое, мой мілеўкі, усё жыццё, і тут мы не можам даць ніякае рады, і калі мы не аслы, дык смяёмся з гэтай прыгоды. Такім людзям, як вы, зусім не лічыць крытыкаваць радыё альбо жыццё. Лепш навучыцесь спачатку слухаць! Навучыцесь сур'ёзна ставіцца да таго, што заслугоўвае сур'ёзная стаўлення, і смяяцца з астатнія! А хіба вы самі рабілі лепш, высакародней, разумней, з вялікім густам? О не, мсье Гары, зусім не. Вы зрабілі са свайго жыцця нейкую агідную гісторыю хваробы, са свайго даравання -- нейкую несхадзімую юдолю. Нават такай прыгожай, такай чароўнай дзяўчыне вы, як я бачу, не знайшлі іншага ўжытку, як парнуць яе нажом і забіць! Няўжо вы лічыце гэта правільным?

-- Правільным? О не! -- усклікнуў я ў адчаі. -- Божа мой, усё гэта так няправільна, такое дурное і кепскае! Я быдла, Моцарт, дурное, злое быдла, хворае і сапсаванае, тут ваша рацыя тысячу разоў... Але што да гэтай дзяўчыны, дык яна сама гэтага хацела, я толькі выкананаў яе жаданне.

Моцарт бязгучна засмияўся, але ўсё-такі даў сабе волі выключыць радыё.

Маё апраўданне, хоць я яшчэ толькі што верыў у яго, раптам здалося мне даволі дурным. Калі Герміна аднойчы -- успомніў я раптам -- казала пра час і вечнасць, я адразу гатовы быў лічыць яе думкі адбіткамі сваіх думак. А што думка пра тое, каб я забіў яе, узнікла ў Герміны самой, без якога б там ні было майго ўплыву, -- гэта я прыняў як нешта, што разумееца само сабою. Але чаму ж я тады не проста прыняў гэтую страшную, гэтую дзівосную думку, не проста паверыў у яе, а нават адгадаў яе наперад? Ці не таму ўсё-такі,

што яна была маёй? І чаму я забіў Герміну як рыхтык у той самы момант, калі застаў яе голую ў абдымках іншага? Усёведення і здзеку быў поўны бязгучны Моцартаў смех.

-- Гары, сказаў ён, -- вы жартаваўнік. Няўжо і насамрэч гэтая ладная дзяўчына не хацела ад вас нічога, акрамя ўдару нажом? Расказвайце гэта каму іншаму! Ну, хоць парнулі вы добранька, бедная малышка мёртвенская. Пара вам, нябось, уразумець наступствы вашай галантнасці з гэтай дамай, альбо ж вы хочаце ўвільнуць ад наступстваў?

-- Не, -- крикнуў я. -- Няўжо вы нічога не разумееце? У вільнуць ад наступстваў! Ды калі я чаго хачу, дык толькі акупіць, акупіць сваю віну, пакласці галаву на плаху, прыняць кару, быць знішчаным!

Моцарт паглядзеў на мяне з нясцерпным сарказмам.

-- Да чаго ж вы патэтычны! Але вы яшчэ навучыцесь гумару, Гары. Гумар заўсёды гумар, і пры патрэббе вы навучыцесь гумару менавіта на шыбеніцы. Вы гатовыя да гэтага? Так? Выдатна, тады ідзіце да пракурора і цярпліва перанясіце ўсю пазбаўленую гумару судзейскую каніцель аж да таго моманту, калі вам холадна адсякуць галаву раніцай у турме. Вы, значыцца, гатовыя да гэтага?

Перад мною раптам прабліснуў надпіс:

Пакаранне Гары --

і я кіўнуў галавою, што гатовы. Голы двор у чатырох сценах з маленькімі закратаўнімі вокнамі, дбайна прыбраная гільяціна, дзесятак чыноўнікаў у мантывах і камізелях, а сярод іх я, празаблы на сырым ранішнім паветры, з даўкім і жаласным страхам у сэрцы, але гатовы і згодны. Загадалі, і я ступіў некалькі крокуў наперад, загадалі, і я стаў на калені. Прокурор зняў сваю шапачку і пракашляўся, усе астатнія таксама пракашляліся, Ён разгарнуў нейкую грамату і, трymаючи яе перад вачымі, пачаў чытаць:

-- Спадарства, перад намі стаіць Гары Галер, абскаржаны і прызнаны вінаватым у загадзя абдуманым злоўживанні нашым магічным тэатрам. Галер не толькі абраў высокое мастацтва, пераблытаўши нашую цудоўную карцінную галерэю з так званай рэчаінсасцю і закалоўши адлюстраванне дзяўчыны адлюстраваннем нажа, ён, апрача таго, не гумарыстычным спосабам выявіў намер скарыстацца нашым тэатрам як механізмам для самазабойства. З гэтай прычыны мы выракаем Галера на кару вечным жыццём і на пазбаўленне на дванаццаць гадзін права ўваходзіць у наш тэатр. Абвінавачаны не можа быць вызвалены таксама і ад пакарання аднаразовым высмейваннем Госпада, прысту пайце - - раз -- два -- тры!

І на «тры» прысутнія сумленна заліліся смехам, смехам нябеснага хору, жахлівым, нясцерпным чалавечаму духу смехам таго іншага свету.

Калі я ачуяўся, Моцарт, які сядзеў побач са мною, як раней, паляпаў мяне па плячы і сказаў:

-- Вы чулі вынесены вам вырак. Давядзеца, значыцца, вам прывыкаць слухаць і далей радыёмузыку жыцця. Гэта пойдзе вам на карысць. Здольнасці ў вас, мілы мой дурыла, меншыя і не бываюць, але цяпер вы, мабыць, паступова ўсё-такі ўцімілі, што ад вас патрабуеца! Вы гатовыя калоць дзяўчат, гатовыя ўрачыста ісці на плаху, і вы былі б, мабыць, гатовыя таксама сто гадоў бічаваць сябе і зняможваць сваё цела? Хіба ж бо не?

-- О так, усёй душой гатовы! -- усклікнуў я горасна.

-- Вядома! Вас можна падбіць на любую сур'ённую дурасць, шчырадушны вы мой спадару, на любое патэтычнае занудства! Ну, а мяне на гэта не падбіць, за ўсё ваша рамантычнае каянне я не дам ні шэлега. Хочаце, каб вас пакаралі. Хочаце, каб вам адцялі галаву, апантаны вы чалавеча! Дзеля гэтага дураслівага ідэалу вы згодныя яшчэ дзесяць

разоў пайсці на забойства. Хочаце памерці, баязліўчык вы мой, а не жыць! След было б засудзіць вас на самую цяжкую кару.

-- І што ж бо гэта за кара, за такая?

-- Мы маглі б, скажам, ажывіць гэтую дзяўчыну і ажаніць вас з ёю.

-- Не, да гэтага я не гатовы. Вялікая бяда выйшла б.

-- А то б тое вы яшчэ не начворылі бедаў! Але з патэтыкай і забойствамі пара завязваць. Вазьміцесь за разум нарэшце! Вы павінны жыць, павінны навучыцца смяяцца. Вы павінны навучыцца слухаць праклятую радыёмузыку жыцця, павінны аддаваць павагу схаванаму за ёю духу, павінны навучыцца смяяцца з яе бразгатлівасці. Вось і ўсё, большага з вас і не зышчаш.

Я ціха, праз зубы спытаўся:

-- А калі я адмоўлюся? А калі я, спадару Моцарту, не прызнаю за вамі права распараджацца Стэпавым ваўком і ўмешвацца ў яго лёс?

-- Тады, -- міралюбна сказаў Моцарт, -- я прапанаваў бы табе выкурыць яшчэ адну маю выдатную цыгарку.

І пакуль ён гаварыў гэта і працягваў мне цыгарэту, нейкім чарадзействам выдабытую з кішэні жылеткі, раптам перастаў быць Моцартам: цяпер ён глядзеў на мяне цёмнымі, чужаземнымі вачымі і быў майм сябрам Пабла і разам з тым быў, як блізнюк, падобны на таго чалавека, які навучыў мяне гуляць фігуркамі.

-- Пабла! -- усклікнуў я, уздрыгнуўшы. -- Пабла, дзе мы?

Пабла даў мне цыгарэту і паднёс да яе агонь.

-- Мы, -- усміхнуўся ён, -- у майм магічным тэатры, і калі табе заўгодзіцца навучыцца танцаваць танга, альбо зрабіцца генералам, альбо пагутарыць з Аляксандрам Вялікім, дык усё гэта наступным разам выдатна табе паслужыцца. Але мушу сказаць табе, Гары, што ты мяне крыху расчараўваў. Ты зусім страціў галаву, ты прафраў гумар майго маленькага тэатра і ўчыніў непатрэбчыну, ты ўчыніў панажоўшчыну і спаганіў наш добры свет вобразу плямамі рэчаіснасці. Гэта непрыгожа. Спадзяюся, ты зрабіў гэта, прынамсі, з рэўнасці, убачыўшы, як мы ляжым з Гермінай. З гэтай фігурай ты, на жаль, даў маху -- я думаў, што ты засвоіў гульню лепш. Нічога, усё можна паправіць.

Ён узяў Герміну, якая ў ягоных пальцах адразу паменшылася да памераў шахматнай фігуркі, і сунуў яе ў ту ю самую кішэню, адкуль раней дастаў цыгарэту.

Прыемны быў пах салодкага цяжкага дыму, я адчуваў сябе спустошаным і гатовым праспаць хоць цэлы год.

О, я зразумеў усё, зразумеў Пабла, зразумеў Моцарта, я чуў недзе за сабою яго жахлівы смех, я ведаў, што сотні тысяч фігур жыццёвай гульні ляжаць у мяне ў кішэні, я здзіўлена адгадваў сэнс гульні, я быў згодзен пачаць яе яшчэ раз нанава, яшчэ раз скаштаваць яе пакуты, яшчэ раз здрягнуцца перад яе бязглуздасцю, яшчэ раз і яшчэ процыму раз разоў прайсці праз пекла свайго нутра.

Калі-небудзь я згуляю лепш. Калі-небудзь я навучуся смяяцца. Пабла чакаў мяне, Моцарт чакаў мяне.

Пасляслоўе аўтара

Мастацкія творы разумеюцца і не разумеюцца вельмі па-рознаму. У большасці выпадкаў аўтар мастацкіх твораў не тая інстанцыя, якой належыць вырашаць, дзе ў чытачоў канчаецца разуменне і пачынаецца неразуменне. Сёй-той аўтар ужо знайшоў чытачоў, якім ягоны твор больш празрысты, чым яму самаму. Апрача таго ў пэўных сітуацыях і неразуменне можа быць плённым.

Мне і дагэтуль «Стэпавы воўк» здаецца той з маіх кніг, якая часцей і больш за якую іншую не разумеецца і часта з'яўляюцца згодныя, нават захопленыя чытачы, а не тыя, што адмаўляюць, якія выказваліся мне пра кнігу варожа. Часткова, але толькі часткова частата такіх выпадкаў выцякае з таго, што гэтая кніга, напісаная пяцідзесяцігадовым і прысвеченая проблемам акурат гэтага ўзросту, вельмі часта трапляла ў рукі зусім юных чытачоў. Але і сярод чытачоў майго веку я часта сустракаў такіх, каму мая кніга, хоць і рабіла на іх уражанне, але дзіўным чынам у сваім змесце была ясная толькі напалавіну. Гэтыя чытачы, так мне здаецца, пазналі ў Стэпавым ваўку саміх сябе, ідэнтыфікавалі сябе з ім, перажылі разам з ім свае пакуты і мары і пры гэтым зусім прагледзелі, што кніга апавядвае не толькі пра Гары Галера і ягоныя складанасці, што над Стэпавым ваўком і яго поўным проблемаў жыццём ёсьць другі, вышэйшы, непрамінушчы свет і што «Трактат» і ўсе тыя мясціны кнігі, якія расказваюць пра дух, пра мастацтва і пра «несмяротныя», супроцьпастаўляюць свету пакутаў Стэпавага ваўка пазітыўны, гарачы, пазасабовы і пазачасавы свет веры, што кніга, хоць і паведамляе пра пакуты і беды, але ні ў якім разе не ёсьць кнігай расчараванага, а ёсьць кнігай таго, хто верыць.

Я, натуральна, не могу і не хачу прадпісваць чытачам, як яны маюць разумець маё апавяданне. Няхай кожны сам сабе выбірае, што яму пасуе і можа быць карысным! Але мне было б прыемна, калі б многія самі зауважылі, што гісторыя Стэпавага ваўка, хоць і паказвае хваробы і крызіс, але не ёсьць гісторыяй, якая вядзе да смерці, да пагібелі, а наадварот: да ацалення.

1942

Пераклаў з нямецкай мовы Васіль Сёмуха

Перакладзена з выдання:

Hermann Hesse. Der Steppenwolf. Suhrkamp Taschenbuch Nr. 84.

Пераклад © Васіль Сёмуха, 2006

Крыніца: www.knihi.com